

AZ UTOLSÓ APAFI.

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

Igéretemet teljesítém ¹⁾ midőn: »*Az erdélyi fejedelemség utolsó évei*« című történelmi közlésem kiegészítéséül, egyszerűsrimd e korszakról is itéletet mondva, e »*Tanulmány*«-t irtam. Ama végzetes éveknek itt van természetes záródása. Az ország önmegsemmisítésére irányult hosszas belső forrongása, a politikai, társadalmi és erkölcsi romlás átkos gyümölcseit itt termé meg. Azon erős és kitartó küzdelem, melyet a német császári uralkodó-ház a kis ország birásáért a magyar királyi szent korona jogczimén évtizedeken át folytatott, II. Apafi Mihálynak törvényes választáson és megerősítésen alapuló fejedelmi jogáról lemondásában, később örökös nélkül elhalásában érte el végczélját. Béli Pál, Zólyomi Miklós a konstantinápolyi keresztény temetőben, Thököly porai Nicomedia idegen földében pihentek, Rákóczy bujdosva önkéntes számkivetésben élt, 1713. az utolsó Apafit is az almakereki kriptá zárta be, a német császárt Erdély birásában nem háborgatta többé egy erdélyi »*nemes ember*« fejedelem is, nem egy magyar trónkövetelő sem: annak békebevezési, a szolgálatában álló erdélyi főfő uraknak önző politikáját teljes meztelességében, a nemzeti választó-fejedelemség nagy értékű alkotmányjogának az ifju Apafi személyében épen oly bünös, mint könnyelmű föláldozását azon események rajza deríti fel tisztán és hív részletességgel, melyek im e sorok tárgyát teszik.

Az ifju Apafi meg volt választva s a török védúrtól megerősítve, csak fölesketve nem, sem ő az országnak, sem az

¹⁾ Lásd: *Magyar Történelmi Társ.* XX. köt. 95. l.

ország az ő hűségére. Hátrább említve lesz azon eskü, mely az erdélyi országgyűlésnek Apafi irányában tett azon komoly ígéretét pecsételte meg, hogy őt atyja fejedelmi székébe segíti. De ennek természeté, czélja és kötelező ereje nem az, a mi a homagialis esküé. Leopold egy császári titkos levéltári s más hivatalos adatokon alapuló emlékirat szerint II. Apafit atyja utódává nevezte a fejedelemségben 1690. május 17. költ kir. levelében. ¹⁾ A zernyesti ütközet, s Teleki Mihály, az államtanács elnöke elesése után — 1690. aug. 25. — 1692. márcz. 15-ig, midőn a fejedelmi igazgatást kir. kormányzóság — Gubernium — váltotta fel, az államtanács Leopold helybenhagyásával az ő nevében igazgatta az országot, s némely végzést még mint kiskoru alá is irt. ²⁾ A császári udvar nem egy tanácsosa, Erdélyben a császár nevében a hadi fővezérséget vívó tábornokok fejedelemnek tekintették, annak czimezték, sőt maga a kormányzó Bánffy György »választott erdélyi fejedelemnek, ő nagyságának czímezte s engedelmességgel« irt hozzá még 1693. november 26. ³⁾ Így ir 1692. octob. 21. Gyerőfi György tanácsos is, őt »méltóságos fejedelmének s kegyelmes jó urának« vallva. ⁴⁾ Azon Leopold-féle hitlevél, mely az ország kormányzását ideiglenesen szervezte, bevezető részében a *kormányzó tanács, tehát a Gubernator és Gubernium mint ugyaszólva gyám által az uralkodásra következés reményében rendelte neveltetni az ifju fejedelmet*; udvara, környezete, az ország maga fejedelmként nézte, annak tartotta s leendő uralkodójának remélte őt.

A fejedelmi jogcímet bizonyító ezen tények mellett azonban nem mellőzhetők amaz ellenkezők is, hogy az ifju Apafi ez idő alatt kiskoru volt, erről megválasztatásakor világos intézkedés tétetett, a törvényhozási és adományozási uralkodói két legfőbb joggal nem élt, jogszerű de csak névleges fejedelemsége alatt Erdély kétszer választott más fejedelmet, előbb Thökölyt, utóbb II. Rákóczy Ferenczet, kik mindketten

¹⁾ *Vollständiges Lebens-Diarium des . . . Römischen Kaisers Leopoldi I. . . von Joanne Adamo Schenckhelio 1702. 94. l.*

²⁾ *Magyar Történelmi Tár XX. köt. 46. l.*

³⁾ *Török-Magyarorkori Államokmánytár VII. köt. 324. l.*

⁴⁾ » » » » » » 323—324. ll.

esküt tettek az országnak s ettől viszont esküt fogadtak el, törvényt hoztak, diadalmas csatákat vezényeltek, a fejedelmi hatalom teljességét birva több-kevesebb ideig uralkodtak, kik fényes lelki tulajdonok s önfeláldozó hazaszeretetet által az erdélyi történetnek örökre nagy alakjai lesznek, kiknek még szerencsétlenségök is nem szájalmat, hanem a hősiesség iránti rokonszenv és tisztelet érzését költi fel a szivekben. Végre tény az is, hogy II. Apafi a születéséhez és állásához elválatlanul füződött sorscsapások alatt megtörve, maga mondott le a német császár és magyar király javára fejedelmi jogáról, jelvényeit önként ki-, birtokait eladta, s a nemzet rokonszenvét ez által mintegy elidegenítette magától; Thököly és Rákóczy fegyverrel győzettek le, az országból mindkettő kiszorított, s azután Erdély fejedelmválasztási alkotmányjoga új érvényesíthetését sem nem kérte, sem tényleg meg nem kísérlette. Mindezek mellett a népjog és a magyar államjog szerint a törvényszerűség jellegével az ifju Apafi fejedelemsége kétségtelenül bir. El kell tehát ismernünk azt a történelmi igazságot, hogy Erdély szabad fejedelmválasztási joga, melyet az ország a Zápolyák alatt szerzett, nemzeti fejedelmei alatt egy századnál tovább birt és megvédni tudott, az utolsó Apafi alatt lön kényszer-helyzetben ugyan, egyoldalulag és az illetőknek alkotmányosan nyilvánult akarata nélkül, de legalább némi tekintetben egyik fél látszatos önkéntességével feladva, s a habsburg-lothringeni háznak, mint Magyarország királyi uralkodó-házának az erdélyi fejedelemségben való örökösödési joga az által új megerősítést nyert. E fontos politikai és államjogi tekintetek emelik az ifju Apafi személyét azon történelmi magasságra, hogy vele e korszak történetirójának szükségképen foglalkozni s a hozzá füződő eseményekkel az eddiginél alaposabban kell megismerkednie.

*

*

*

Az 1676. octob. 13. Gyula-Fejérváron született II. Apafi Mihály ugyanott 1681. jun. 10. választatott nem épen öt éves korában Erdély fejedelmévé, atyja halála és húszadik életéve

utáni következési joggal.¹⁾ Noha az ország a fejedelem uralkodásának hosszú időre terjedését kívánja — így szól lényegileg a választási törvény — és noha annak sok változásban forgott boldogtalan állapotához képest törvényül iratott volt meg, s az elődöktől a maradékra mint végképen való határozás szállott át, hogy éretlen koru gyermek — puer immaturae aetatis — Erdély fejedelmévé ne választathassék, sőt emlékezetben se forogjon: mindazonáltal megfontolván az ország sokszori szomoru, majdnem végromlásra jutását s a hatalmas török császárnak a mostani háboru alkalmából a fejedelemhez küldött, eddig soha sem hallatott kemény parancsolatját, valamint az ebből származható bajokról, az ország szabad fejedelmválasztási jogának újabban is történt megháborításáról szorgalmasan elmélkedvén: a fejedelem tetszéséből, annak halála utánra, egész országul, három nemzetül, közönséges megegyezett szívvel és szájjal a fejedelem nagyobb fiát,²⁾ ifj. Apafi Mihályt fejedelmévé választotta, nem a fejedelem kezdeményezéséből — mondja a választást mintegy indokolva a törvény — sem izenetére vagy rendeletére, sem pedig valaki előterjesztésére, magán ösztönzés következtében, hanem az országgal közölt szultáni tabori parancs alkalmából, a haza és hazafiak biztonságáról tanakodás közben, mintegy isteni végzésnél fogva, véletlenül jött az ország emlékezetébe s mindenek köztetszéséből történt e választás, úgy mindazonáltal, hogy az által az e tárgyban létező régibb törvények érvénye meg ne sértsék, sőt azok jövőre fenntartása most is nyilván kimondassék.

Ezután az ország az új fejedelem elé föltételül szabta a Rákóczy Ferencz és most uralkodó fejedelem föltételeit, valamint az erdélyi törvénykönyvekben levő időről-időre irt, eddig ismert és ezután feltalálendő azon törvényeket, melyek a haza szabadságát, az ország rendének köz és személyi jogait, törvény szerénti igazgatását, a négy bevett vallásnak az Unio-

¹⁾ *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből a XVIII. század végéig.* Kiadják Lugosi József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor, II köt. *Inczédi Pál Naplója* 1667—1697.5. l.

²⁾ Még akkor élt kisebb fiok is.

törvény értelmében megillető szabadságát, a porta iránti hűséget, szomszéd és távolabbi országokhoz való jó viszonyt, szóval: a haza közjává és a hazafiak közmegmaradását illetik. Az ország fentartotta magának azon jogot, hogy újonnan választott fejedelme föltételeit ezen elvek és törvények szerint annak idejében részletesen is megállapíthassa, kimondotta, hogy a fejedelem 20 éves korában köteles lesz az ország törvényeire és a fejedelmi föltételekre megeskünni; ugyanekkor az ország is neki hűséget esküszik, s annak kormányozása — Gubernium — neki adatik át; meghatározta, hogy a fejedelem azon túl is az egész tanácsi rend és ország megegyezése szerint az elébe adandó föltételek értelmében igazgassa az országot, az ország is őt uralja, s mint fejedelmének engedelmeskedik, valámig a fejedelem is föltételeit nem sérti és szegi meg. És így bárha az ország az ifju fejedelmet megválasztott fejedelmének ismeri el, mindazonáltal kikötötte, hogy míg atyja él, s ő az irt módon az országnak, az ország is az ifju fejedelemnek esküt nem tesznek, szabad megválasztásán kívül, egyébben a fejedelemségre való következési jogát ne tartsa, az ország igazgatásához, fejedelmi adományozáshoz semmiben és semmiképen ne nyuljon, magát bele ne elegyítse, hanem mindenben a fejedelmi atya rendeleteihez tartsa magát; hogy ha pedig időközben az öreg fejedelem meghal, a megirt választott ifju fejedelem nevelése és az ország kormányozása s igazgatása az ő nevében, a tanácsi rend közmegegyezése és haza törvénye szerint való köteles tekintély alatt legyen, az anya fejedelemasszony megegyezése is ki nem záratván, úgy mindazonáltal, hogy ez esetben lehető hamar egybehivattatván az egész ország, közmegegyezéssel tegye meg a megkívántató intézkedést mind a fejedelem, mind a haza dolgairól azon időre, míg az ifju fejedelem az ország igazgatása átvehetése idejét eléri és azt át is veszi. Ha pedig az ifju fejedelem a fennebbiekhez magát nem alkalmaztatja, sőt az elébe irandó föltételeket mellözi és megszegi, az ország elidegenedésének maga legyen oka, különben az már ő nagyságához elszánt kötelessége mellől el nem áll.¹⁾

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* VI. száma alatt.

Teleki Mihály — írja gr. Bethlen Miklós — ölében vitte be a rendek közé az ifju fejedelmet s az országgyűlés háromszori »*Vivat*«-kiáltással fejezte ki a választáson megnyugvását. ¹⁾ Bárha ez egykoru emlékiró megrovólag jegyzi meg, mintha Teleki erőszakolta volna e választást a kis gyermek beivése által, nem engedve időt arról való rendes tanácskozásra, s bárha a tárgyalásnak más alakja is lehetett volna: e választás törvényszerűsége el nem vitatható az imént ismertett törvény kelése s megerősítése után sem alaki, sem lényegét illető tekintetből, annál kevesebbé, mert Hidvégi idősb Nemes János szintén egykoru országgyűlési tag is önkéntes, szabad elhatározásból származottnak írja a választást. »1681. jun. 13. — írja ő *Napló*-jában — választottuk egész országot s három nemzetül a mi kegyelmes Urunk ő Nagysága nagyobb fiát, Tekintetes Nagos ifjabb Apafi Mihály Urunk ő Nagyságát Erdélyi Fejedelemségre egy szívvvel lélekkel. Senki nekünk nem parancsolta, annál inkább nem imponálta, hanem isten kegyelméből magunk securitását látván benne, magunktól cselekedtük a Gyűlésnek elein s beállításakor, őt esztendő korában, kit isten éltessen hosszas időre.

»16. vendéglé meg Urunk ő Nagysága az egész országot, megajándékozván ő Nagysága mindenikünket választott Fejedelem ő Nagysága nevével, kiket bársonnyal, kiket atlacczal, kiket posztóval.« ²⁾

Ama törvény bizonyos körülirt esetben és föltételekkel II. Apafi Mihály nevében az erdélyi fejedelmi tanácsrendnek adta az ország kormányozási és igazgatási jogát, s a bekövetkezett halál után azonnal egybehivandó országgyűlésnek ezen igazgatás módozata meghatározását. Minthogy az idézett törvényen mint sarkon fordul meg az ifju fejedelem jövő sorsa és Erdély azutáni történeteinek alakulása, szükségesnek láttam annak lényegét egészen megismertetni. Történetíróink által az eddigelé ily terjedelemben felhasználva nem volt.

*

*

*

¹⁾ *Magyar Tört. Emlékek. gr. Bethlen M. Önéletirása* ... I. köt. 541. l.

²⁾ *Hidvégi idősb Nemes János Naplója* időrendi helyén. Hidvégi gróf Mikó Imre adományából az erdélyi országos Muzeum tulajdona. (*Kézirat.*)

Az erdélyi törvényes fejedelemség másik főkelléke a portának, mint védelmnek megerősítése. I. Apafi Mihály fejedelem, sőt a fia jövőjét különösen szívén hordozó fejedelemszony sem mulasztotta el azonnal folyamodni azért s a fejedelemségi jelvények kiadásáért. Követ ment a portára követ után, a kérést sürgetés váltotta fel, de foganat nélkül. 1682. jan. 14. minthogy a fejedelem beteg volt, Székely Laszló portai követ tudósítván a fejedelemszont, hogy az ifju fejedelem megerősítésére nézve a dolgok miben állását néhány előbbi levelében immár a fejedelemnek bőven megírta, egyszerűs mind kegyelmes asszonyának tudomására adta azt is, hogy ő látja, az öreg Rákóczy György idejében mint volt a dolog az ifju Rákóczy György megerősítésével, azonban atyja halála után, mikor derekasan confirmáltak, igen megrántották. De akkor több fegyver levén az országban, nagyobb volt a tekintet, most bizony többel lehet hozzá jutni; még is meglesz, ha a fejedelem kedvező választ küld. Ennek akkor lett volna ideje — írja tovább — míg ő nagysága a táborban volt, várva várták s most is várják, ha ő nagysága ajánlja-e magát nekik. A tavasszal vehetett volna biztosítást — *assecuratio* — kis uroknak 5000 aranyért, de nem akart a fejedelemné ő nagysága hire nélkül. Ha a dologhoz fognak — *ugymond* — némely vezér után való nagy emberek, a miben megalkusznak, egy részét előre megkivánják; hogysen kölcsön kérjenek, jobb lenne, a fejedelemszony 2—3000 aranyat előre küldene, hogy lenne ott készen, adhassanak, ha szükség lesz rá. ¹⁾ Később febr. 8. Gyerőfi György is tudósította a fejedelemszont. Az ifju urok ő nagysága *confirmatió*jában több egy heténél hogy fáradnak — *ugymond* — de igen haszontalanul, mert ez a porta pénzt emésztő feneketlen örvény. A mint a káptalanból kiirt levelekből kitetszik, mennyit adott volt Rákóczy György fejedelem, ők is a szerint megigérték a 25,000 tallért, de azt felelték rá: azt csak az *assecuratio*ért adták, de a *confirmatio*ért a császárnak 200,000 tallérnál többet adtak. Annakutána felhivatván ismét, ők ugyan megmondották, hogy többre útasításuk nincs; de látván mostani szokását

¹⁾ *Török-Magyarokori Államokmánytár*. VI-ik köt. 199—200. R. II.

ennek a portának, noha tudják — ugymond Gyerőfi — hogy a fejedelemné ő nagysága megharagszik, mégis ígértek a császárnak és fővezérnek 50,000 tallért — — —. Felhozák ők — írja a követ — hogy az ország tizenkét év óta hadakozásra, adóba fizetett eleget, az ifju urok is még csak gyermek; ki tudja megéri-e azt az időt vagy nem. De ezeknél a ratio semmit sem használ; ugy látszik, hogy legalább száz erszénynél alább végbe nem megy a dolog, mert az a porta soha ilyen huzó-vonó nem volt.¹⁾

Végre is csak az 1683. Bécs alatti nagy vereségek és megaláztatás után lett a porta arra bírható, hogy az oly régen várt s annyit sürgetett megerősítést és annak szükséges jelvényeit kiadja. 1684. jul. 3. Nagy István fejedelmi követ és Székely Mózes portai kapithia a fejedelem nevében kötelező irást adtak arról, hogy azon 25,000 tallért, vagyis ötven erszényt, melyet Naláczi István belső titkos tanácsos az ifju Apafi Mihály fejedelem megerősítéséért már korábban megígért, a fejedelem a maga pénzéből mi hamarabb meg fogja fizetni, de ugy, ha a császár a fejedelem követe jelenlétében a megerősítési jelvényeket u. m.: kardot, fejedelmi botot, zászlót, tollal ékesített süveget, szerszamos lovat, az ifju és öreg fejedelemnek egy-egy fejedelmi bársony palástot — kaftánt — s a 12 tanácsosnak szintén ugyanannyi kaftánt meghitt követétől a császári megerősítő levéllel együtt megküldi.²⁾ Ennek következtében a fejedelem a megígért összeget beküldvén, s a fővezér, tihája, a cancellár és más főemberek a fejedelem későbbi kedveskedéséről biztosítván: aug. 7. Nagy István jelenlétében a császár kíséző levelével együtt átadattak a megerősítő levél és a fejedelemségi jelvények Ozmán kapucsi basának, a ki azokat személyesen vitte el Erdélybe.

Azonban a megerősítő levélben az ifju fejedelem neve el volt hibázva, a jelvények sem voltak oly mennyiségben megküldve, mint a fejedelem kívánta; kérte azért annak újjal kicseréltetését s a jelvények kiegészítését, a mi ajándékigéreteinek elküldése következtében a portai főbb udvari embe-

¹⁾ *Török-Magyarkori Allamokmánytár* VI-ik köt. 207—208. ll.

²⁾ » » » » » » 471—472. ll.

rek közbenjárására részben meg is adatott. Deczember 4. jó reggel felmenvén a fővezérhez — írja Székely Mózes, — a házából kijövő tihája mondá: menjen be utána a fővezérhez; bement s köntös-csokolás után hátrább állt. Álljon közelebb — mondá a fővezér — s elé vevén a császár levelét és maga kiterjesztvén, egy inasa fogá egyik szélét s mondá: »Hatalmas győzhetetlen császár a mint megadta az erdélyi fejedelem ő nagysága holta után a fiának a fejedelemséget, a levélben nem irták volt jól a fia nevét: a hol immár ebben meg van írva, ugy, a mint kívánta.«¹⁾ Ő — írja a kapithia — a fejedelem hozzá irt parancsolatja s az ott való nagy rendekhez irt levelei szerint Athnamét kért, és teljes igyekezettel volt, hogy azt nyerhessen, de a fővezér Berat-nak mondá, mit el is küldött a fejedelemnek.²⁾

A valódi Berat vagy — ha ugy nevezzük — Athname még is később fogott kiadatni, t. i. 1685. január közepén, midőn az új kapithia Gyárfás Pál a fejedelemnek a portai nagy rendek számára ígért ajándékát is bevitte.³⁾ Ez Athnaména k a császár birtokába kerítése hosszas tusakodásnak volt okozója némely kormánytagok és az 1696-diki országgyűlés között, sok szenvedést szerzett az ifju Apafi Mihálynak, azért is érdekes és szükséges azt lényegében megismertetnem.

»Szükségesképen megkívántatik — írja abban szultán Szolimán, — hogy kegyelmessége ajtóit nyitva, s jótéteménye eszközei mindig készen legyenek a küszöbéhez közeledő királyoknak és népeknek. Ez okért a mostani erdélyi fejedelem Apafi Mihálynak holta után az ő parancsolatjából fejedelmeskedő s arról császári czimerét mutató fiának ifju Apafi Mihálynak, dolga végett, apja második levelével és ajándékával együtt, az erdélyi három nemzetből álló nagy rendeknek kérése levén, donatiójáért könyörögtek, hogy említett Apafi Mihály a mig él, fejedelmeskedjék, holta után az erdélyi fejedelemség megint fiának ifju Apafi Mihálynak adassék, s az birja a birodalmat, de az igaz engedelmisség utján hűségesen

1) *Török-Magyarokori Államokmánytár* VI-ik köt. 492. l.

2) » » » » » 498. l.

3) » » » » » 501. l.

állván, a fényes portának jökvánója legyen, az erdélyi adót jó idejében beküldje . . . Ilyen okon — így hangzik az tovább — a szultán keze irását adatván ki, a szerént örömmel teljes boldogságu donatióját is adta s abban megparancsolta, hogy a mig említett Apafi Mihály él, fejedelmeskedjék, meghalván, a megirt okok szerént a fia ifju Apafi Mihály birja a fejedelemséget — — — ilyen conditiok alatt, mint apja is birta: hogy az engedelmesség útján hűséggel járjon, a fényes portához igaz legyen, az erdélyi adót idejében beküldje, barátjának barátja, ellenségének ellensége legyen, az országot megőrizze, a kincset, (?) szegénységet oltalmazza — — — —. Az országnak három nemzetből álló nagy rendei, kicsinyei, nagyjai, tehetősei, tehetetlenei, egyéb népei, szegénységi apja halála után a megnevezettet magokon fejedelemnek ismerjék, a szultán szavával ne ellenkezzenek, az ifju fejedelem parancsolatjának engedelmeskedjenek, senki semmiben ne ellenkezzék, se viszálykodjék. Így értvén császári nemes czímerének engedelmesek legyenek.«¹⁾

Ugyanekkor a fővezér Ibrahim basa is hosszas levelet irt a fejedelemnek, tudtára adva, hogy fia dolgában irt levelet a császárnak bemutatva, az vele parancsolt szolgájával, instált tehát érette és boldogult: »valamint a régi fejedelmeknek helyekbe fiok fejedelmekké szoktak volt lenni — ugymond — azon tisztelettel ő hatalmassága kegyes jó akaratjából a fejedelemnek is császári donatiót, zászlót és egyéb becsülettevő eszközöket is a régi rend szerént kiszolgáltattván, a fényes porta kapucsi basái közül tekintetes Ozmán aga által elküldötte volt — — —. Azon irását a fejedelemnek, hogy a mostani elküldetett eszközök a réginél kevesebbek, hűséghez nem illő lágyatlan magaviseletével ejtett illetlen szóknak mondja — — —. Ennekelőtte való időkben, mikor Rákóczy Ferencz maga és apja fejedelmekké lettek volt apjuk helyében, a felől való irásokat felhányván, mind magának, mind

¹⁾ *Török-Magyarokori Államokmánytár* VI. köt. 502—503 ll. keltezése ime ez: Kelt Drinápolyban Szent-Jakab hava közepe táján, ezer kilenczvenöt esztendőben. *Kivül rá írva*: Hatalmas császár második Athnaméjának magyarra fordított párja 1685. január 17—27.

fának ő hatalmassága a szerént nyujtotta kegyelmességét. A fényes portán — ugymond — minden igazságot mutató canonok irva vannak, az többet s kevesebbet be nem veszen, valamint azelőtt adattak. Valamikor tehát a fejedelem ő hatalmasságának levelét küldi, mindenekben ő hatalmassága kegyelme megköszönésével hűségét s engedelmességét jelentgesse. Kivántatik, hogy voltaképen hű legyen. Azonban ime instantiája szerént fia donatióját változtatván, neve ifju Apafi Mihálynak iratott, és hogy fiát utána fejedelemnek ismerjék, országa három nemzetből álló nagy rendeinek meg van hagyva, mely czikkelyenként megiratván, el is küldetett.«¹⁾

Az Athnamén kívül hazai emlékiróink szerint a fejedelemség im e jelvényei voltak megküldve: buzogány, palást alaku bársony kaftán, tollas süveg és egy nemes fajú paripa.²⁾ A kard és többi kaftánok elmaradtak, s hogy a fejedelem azokért visszaírt, csak imént látók, mily rosz néven vették a portán. Az Athname szövege ellenben új folyamodás következtében és új ajándékokért kiigazítotott. De a beigtatást azon alaki kifogások miatt a fejedelem fel nem függesztette, sőt az akkor mindjárt t. i. 1684. sept. 18. Szebenben s kevésel később Gyula-Fejérváron is nagy ünnepély ességgel végbe ment.

September 17. — írja egy szemtanu — az egyházi szószékről kihirdettetett, hogy az ifju fejedelem beigtatása másnap lesz. 18. hétfőn a nép, épen mint vasárnap és nagy ünnepeken, összegyűlt a székes egyházban. A tanács a chorusban szokott helyén foglalta el székeit; a gyermekek az egyházi beszéd alatt rendes öltözetöken felül fejér inget öltve szintén a chorusban voltak, s a beszéd elvégződése után a közönség ilyen renddel ment ki: 1.) a köznép és minden polgár a maga polgári csapatja ajtójánál állott fegyveresen; 2.) a tanács a száz város-atyával, az egyházi férfiakkal, tanítók- és tanulókkal mindaddig csöndesen ültek az egyházban, míg a négy ajtónál saját csapatjaikba fegyveresen egybegyülekezett vegyes polgárság a nagy piacra vonult zászlóval, dobokkal katonailag felkészülten. E közben az egyházban *Litániát*

¹⁾ *Török-Magyarokori Államokmánytár* VI. köt. 504—505. ll.

²⁾ Trausch Jos. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum* sat. II. köt. 214. lap.

énekelték más himnuszokkal együtt. Miután dob szóval jelt adtak, hogy a polgárok a piacon immár mind fel vannak állva, legelőbb a gyermekek kettőnként fényes sorban az egyházból kijöttek, kezeikbe az iskola előtt zöld ág adatván; ezeket közvetlenül követték a diákok, ezeket az összes tanítók és papiason öltözött káplánok, a kik e magyar himnuszt énekelték: »*Téged isten dicsérünk!*« Ezek nyomában jöttek a nagy tanács, a száz férfiak s födetlen fővel a »*Schlosserloch*« nevű piacon keresztül a nagy-piaczi térre mentek, Ambruster szász ispán háza előtt megállotta k úgy, hogy a senatorok a káplánokkal és száz férfiakkal a fal mellett hosszú sort képeztek. Ezekkel átellenben szintily rendben állott a tanuló ifjúság tanítóival, a kik itt is énekelték. A fegyveres polgárság egyenes vonalu két sorban közbül volt felállítva. Ének végével a toronyór az adott jelre a zászlót kitűzvé — a polgári erődökben valamint másokban is három-három ágyu állván immár készen — az ágyumestereknek tudtára adta, hogy az ágyukat löjjék ki, a mi a város összes erődeiben köröskörül ki is lövetett. Ugyanezt tették a vargák, tímárok, szabók, kádárok s más czéhek saját tornyaikban, felváltva mindig hármat-hármat löve egymásután nagy szakállosaikkal. Nem különben a nagy piacon álló fegyveres polgárság is ellőtte saját kézi ágyuit, a tanulókkal együtt kiáltva: »*Éljen a fejedelem! Éljen a fejedelem! Boldogul! Boldogul! Legyen jól dolga ifju Apafi Mihálynak!*« Azután ez a menet tartott a Lutsch-féle szögletházig, melyet fenyőfa és egy gömb — sphaera — diszitett, s közben a »*Téged isten dicsérünk!*« második részét énekelték el *négyes dalokkal* együtt. Ennek végeztével ismét mindenütt kilőtték a nagy és kisebb ágyukat úgy, mint elsőben. Ezután a menet tovább haladt az előbbi rendben, énekelve a himnusz harmadik részét, míg az imént említett »*Schlosserloch*« nevű bolthoz értek, hol az ünnepély az előbbi módon beveződvé, a nép haza távozott. Ekkora ünnepélylyel lön végrehajtva — jegyzi meg a szász krónikaíró — az utolsó, sőt legutolsó magyarországi és erdélyi fejedelemnek hiában való megerősítése!)

¹⁾ Trausch Jos. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* . . . II. k. 214—217. II.

Bár emlékirónk szerint ezek voltak az ifju Apafinak az erdélyi fejedelemségnek porta által megerősítése Szebenben lefolyt ünnepélyességei: mindazáltal ama körülmény, hogy itt sem a fejedelmi tanács, sem az országgyűlés részvétéről szó nincs, sőt az ünnepélynek is, ugyszólva legkülsőbb s legfelületesebb formái vannak leírva, azt constatálta előttem, hogy ez így vagy másképen Szeben város részéről ugyan megtörténhetett, de az országnak máshol és más alkalommal is kellett országos beiktatási ünnepélyt tartani. A Bod Péter egyházügyi kézirati gyűjteményei közt, az erdélyi országos muzeumban és gróf Kemény *Adversaria*-iban erre támogatólag vonatkozó im ezen följegyzéseket találtam: »A gyulafejevári káptalan levéltárában — írja a tudós gróf — »*Csicsói György*« név alatti jegyzőkönyvben a 335. lapon ily jegyzés fordul elő: ifju Apafi Mihály fejedelemnek az ottomán porta általi beiktatása.« Utána kerestetvén, azon értesülést kaptam, hogy az idézett helyen is csak e rövid jegyzés van: »Ünnepélyes beiktatása és megerősítése az ifju Apafi Mihály fejedelemnek a török porta nevében egy kapucsi basa, s az ily alkalmakkor küldeni szokott fejedelmi jelvények átadása által Gyula-Fejérvárat sept. 28. 1684.«¹⁾ Szives közbenjáróm azt írta hozzám, hogy az ünnepélynek leírása sem az idézett lapon, sem máshol nem fordul elő. Bod Péter azonban annak némely előzményeit s egy-két részletét is igen érdekesen említi meg. »28. február. vitték el az erdélyi adót — írja ő — a portára: volt 200,000 tallér, 32 magas virágos kupa, 12 Raro — solyom. — Volt vélek Jósika István dévai v. kapitány, a kapithia Székely Mózes. Adtak: botot, zászlót, tollas sabkát (így), paripát az II. Apafi Mihálynak, ki azelőtt fejedelemségre választatott volt az országtól, de 60,000 tallér ígérés után is nem confirmáltatott az török Portától. Csak ajándékon küldötte aztán a császár. (Ez téves értesülésen alapul.) Brassóból izente meg Urunknak a kapucsi basa, hogy hozza, levén a radnóthi gyűlésben.

¹⁾ Josephi Comitiss Kemény: *Adversaria Historica* Tom. 3. időrend helyén.

»A fejevári mezőn Váradja felől lett a confirmatio az ország előtt. Ilyen casus esett: 1.) A praesentatiokor a csen-gés-bongásba megijedett a török paripa, erősen megtapodta a török lovászt, ki meg is holt ott. 2.) Egy vásárhelyi soldost, szabó legényt s egy pattantyust az ágyu por elszaggatott — nem tisztították volt meg az ágyut. 3.) A kis Fejedelemnek jobbfelől kötötte a török a kardot, Teleki Mihály intett, hogy másképen kösse . . . «¹⁾ Rosz előjel — mondaná a fatalista, mondották tán történetünk korában is; de a mi felvilágosultságunk jelt nem kér s előjelekben hinni nem tud.

Ifju Apafinak tehát az ország által törvényesen történt megválasztására az ország védura megerősítését törvényes alakban megadta s a beiktatás — Inauguratio — a szokott módon végre is hajtatott. Maga az ország is, kiváltképen a fejedelmi ház nagy reményeket kötött e befejezett tényekhez. Hogy a jogilag már létező fejedelemségnek tekintélyes vagyon adjon szilárd alapot és parancsoló külső fényt, a fejedelemasszony minden vagyona örökösévé említett fiát tette.²⁾ 1684. october 22. a fejedelem megerősítése alatt — ez a végrendelet lényege — Bornemisza Anna II. Apafi Mihálynak mint egyetlen szeretett fiának Erdély választott és megerősített leendő fejedelmének hagyta, engedte és adta minden ingó és ingatlan vagyonát, jelesen Huszt várát a máramarosi sóaknák kamarájával, Fejérvármegyében levő Fogaras várát a fogarasföldi, kománai és porumbáki udvarokkal együtt, Udvarhely várát és az Udvarhelyszéken Miklósfalván levő udvart, továbbá szintén Fejérvármegyében Balázsfalván levő várat — Castrum — és a kútfalvi udvart, Segesvárszékben a szász-szentlászlói, Medgyesszékben a waldhidi lakosoktól vett bizonyos birtokrészt, ismét Fejérvármegyében Al-Gyógyon az ottani udvarházat és meleg fürdőket, a Húnyad-

¹⁾ *Consistorialia seu Constitutiones ac Determinationes Consistoriales, quae e Protocollo Superattendentiali in hunc Fasciculum collegit Petrus Bod sat. Anno MDCLXIII végén: Némely Erdélyben történt dolgoknak 1676. esztendőből való feljegyzései* cím alatt MDCLXXXIV. évről való följegyzés. (Az erdélyi Muzeumban.)

²⁾ A második e közben meghalt volt.

vármegyében Nagy-Okloson levő kitűnő bortermő szőlőhegygyel együtt, végre a Medgyesszékben Nagy-Ekemezőn levő egész birtok dézmájával, és az elől említett valamennyi várakhoz, udvarházakhoz és melegfürdőhöz tartozó, úgy a több birtokokban levő vámokat, malmokat és más tartozmányokat a róluk készült törvényes összeírások és kiváltságok tartalma szerint, oly módon, hogy azok halála után azonnal fiának engedtessenek, adassanak és bocsátassanak birtokába. A fejedelemszony végrendelete további folyamában az éghez fohászokodva kérte férjét, a fejedelmet, hogy tett végintézetében ne ellenkezzék, másoktól megtámadtatni és megingatni ne engedje, intett világiakat és egyháziakat egyiránt, hogy ezen utolsó akaratát bármily októl indítatva is ne bántsák, változtatási szándékból kezökkel érinteni se merészeljék, annyival kevesebbé föl ne bontsák, meg ne semmisítsék; a mily igazak lesznek hozzá ebben, kívánja, hogy nekik is úgy kedvezzen, őket is úgy segítse meg isten szándékaikban. Ezután fiához intézve szavait, ezeket kötötte lelkére: 1.) hogy az istent élte minden napjaiban teljes ereje szerint szent alázattal tisztelje; 2.) a keresztény azaz orthodoxus vallásban — minek akkor Erdélyben a reformált hitvallás tartatott — a melyben született és eddig híven neveltetett, tántoríthatlanul megmaradjon, azt ne csak vallja, hanem lelkének külső és belső fényes tulajdonai által legyen pártfogója, gyámola, védelmezője és e földön terjesztője, s mint a sas csodálatosan védi fiait: úgy ő is vallása külső szolgálát és növendékeit szeretettel, kedvezéssel, vagyonával és a pártfogás minden küljeleivel példaadólag oltalmazza; 3.) szíve legtitkosabb rejtekéből származó azon tanácsot adja, hogy ha isten kegyelméből azt a kort eléri, hogy Erdélynek fejedelmévé immár meg levén választva és megerősítve, egykor valóban azzá is lesz, nehogy roszakaróinak tanácsa által félrevezetve, hozzá nem illő házasságot kössen — *alienum sibi praesumat ineundi matrimonium* — hanem lelkiismeretesen istent tekintve, annak szülőinek s híveinek tanácsára hallgatva, vegyen oly nőt, ki szép s gazdag az úrban, és vallásos, a ki vele együtt az istent az említett orthodoxus hitvallásnak kis kora óta belé csepegtetett elvei szerint tisztelje egész életében, bizvást remélve, hogy az isten tőle, örökösseitől, sőt szü-

lőitől is áldását meg nem vonja ; 4.) testi és lelki kincsekben gyarapodván, élete útait isten parancsai szerint intézze, hogy nyerve meg általa isten és az emberek tetszését ; majd egykor pedig a fejedelmi méltóságra eljutván, járjon az isteni bölcsesség útján, a nép igazgatásának jogát és rendjét az Izrael nagy királyaitól tanulja el, azokat kövesse és tartsa meg élete boldog és boldogtalan állapotában. Utolsó rendelete és kérése a fejedelemasszonynak a volt, hogy egyetlen szeretett fia, Erdély megválasztott és törvényesen megerősített fejedelme az ország minden karait és rendeit, urakat úgy mint szegényeket, illő tiszteletben tartsa s jóakaró pártfogójuk és védőjük legyen, de kiváltképen azokat, a kik szülőihez, hozzá és az országhoz őszintén hívek voltak, s azoknak törvényszerű és hű örököszeit részeltesse különös jótéteményeiben és kedvezéseiben. A miket hogy szeretett fia mind teljesíthessen, a fejedelemasszony végrendelete befejező részében kérve-kérte a fejedelmet, mint fia és az ország atyját, kérte a velök vérségi egybeköttetésben levőket, az orthodoxus hitvallás gondnokait és püspökeit, végre kérte és serkentette Erdélyország három nemzetének és Magyarország részeinek karait és rendeit, a kik iránt — ugymond a fejedelemasszony — ő az idők és dolgok állapotai és szükségei szerint az isteni gondviselés segélyével szolgálatokat tenni egész életében kész és hajlandó volt, szóval: kért és serkentett minden rendüeket és sorsuakat egész alázatossággal arra, hogy említett s nem sokára elhagyandó egyetlen szeretett fiát, II. Apafi Mihály erdélyi választott és törvényesen megerősített fejedelmet, mind a fejedelem maga tekintélyével s az atyai természet szerinti szeretet szükséges gyöngédségével ölelje, mind pedig mások, mikor majd fejedelmi székét elfoglalandja, tehetségök, hivatali köriük és köteleességök szerint őt fejedelmökül ismerjék és fogadják el, szeretettel kedvét keressék, őt pártolják, érdekét védjék és mozdítsák elé, sőt neki mint gyöngé ifju korban levőnek, legjobb tanácsukkal és kész szolgálatukkal segélyére lenni akarjanak, tartozzanak és legyenek kötelezve, meggondolván, hogy isten is így lesz hozzájok kegyelmes, s Erdélyország, az ő hazájok csak így lesz boldog és előmeneteles.¹⁾

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XI. száma alatt.

Mély részvétet költ s tiszteletet érdemel a végrendelező fejedelemasszony ama gyöngéd anyai szeretete, melylyel fia s hona jövőjéről mindkettőért aggódni látszó szívvel kíván gondoskodni. Ritka anyai jellem s fennkölt érzület tanúsága az; méltó, hogy a mint Szent István fiához irt végrendelete törvénybe lön igtatva, Bocskai István és Bethlen Gáboré pedig a haza és nemzet hálás emlékezetét érdemelték ki: ugy a történetírás Bornemisza Annának fiához intézett utolsó akaratát is lapjára igtassa. Ha a fejedelmi férj és tanácsosai, ha az Apafiházzal vérségi egybeköttetésben levők, köztük főként Teleki Mihály, Bethlen Miklós és az ország nemzetei figyelmeztek volna e női nemes lélek mélyértelmű s nagy következmények magvát rejtő szavaira, vajmi másképen történt volna sok, a mi rosszul történt, a miből a fejedelmi ház és vele az ország alkotmányának s általában az egész nemzetnek romlása következett.

Ezt a végrendelet politikai oldaláról meg kellett jegyezni azért, mert abban nemcsak mély honleányi érzés és bölcsesség nyilatkozott, hanem az egyszersmind nem méltányolt cassandrai jóslat volt Erdély fiaira nézve; de utána kell tennem, hogy az orthodoxiai merevség — mint mindig — itt is ártott az ifju fejedelemnek, az által, hogy az elhatározás szabadságát, a politikai eszély sugalma, az ország adott helyzete követelményei szerint cselekedhetés bátorságát tőle elvette, őt az anyai szeretet aggódó gondoskodása egy oly bűvkörbe szoritotta, melyből menekülve, hihetően mind magára, mind az országra nézve Leopold császárral más szerződést köthet vala. A szabad önelhatározási jog épen oly drága kincse az egyénnek, mint a kötött kéz és lelkiismeret csaknem mindig jog- és érdekkoczkáztató a fejedelmekre nézve.

A végrendelet anyagi részéről is meg kell jegyezni, hogy a tárgyát tevő birtokok közül Fogaras és Huszt várak tiszta fiskusi jök — Pura Fiscalitas — voltak, a tulajdoni jog azokban az országé, s csak zálog-czímen, határozott összegben, megszabott időre vagy egy és több ne mzedékre voltak adományozhatók, örökösön nem; a fejedelem uralkodása kezdetén elébe szabott föltételei és irott törvények által volt eltiltva, hogy az ilyeket ne jének s családja tagjainak adomá-

nyozhassa. Utóbbi országos törvény 1659. hozatott, ¹⁾ de 1669. lett a rendszeres törvénykönyvbe beigtatva azon záradékkal: »hogy az eddigi ily adományozások, a perrel-keresés útja fenhagyása mellett, az adományosok kezén maradhatnak.« E záradék és ama tény, hogy I. Apafi Fogarast 1663. adományozta nejének és gyermekeinek 80,000 forintban, s ehhez az ország becikkelyezett külön törvényben adta megegyezését, ²⁾ II. Apafinak az anyai végrendelet alapján ezen birtokhoz való jogát kétségtelenné teszi. Szintén ez az eset Huszt várával is. »Az ország — így hangzik az 1673. 15. t. cikk — nem akar háladatlan lenni a fejedelemhez és fejedelemasszonyhoz, ez okért, ennek életéig kiválthatlanul, két ágon levő maradékának pedig, vagy ezek nem léte esetében hagyományosoknak az alábbi összeg kifizetéséig zálogba adta — inscribálta — ahoz biratott városokkal, jószágokkal, sóaknákkal és minden jövedelmekkel, melyek vannak Máramaros vármegyében, százezer imperialis tallér zálogösszegben, biztosítván országul, három nemzetül a fejedelemasszonyt és mindkét ágon levő maradékot és hagyományosit annak békeséges birtokában a megígért összegig e törvény által; sőt ha a fejedelemasszony e szerint új adományt kér is, legyen szabad, nem állván ellen ebben a fejedelmi tiltó föltételek ³⁾ s az erről írott ama törvénycikk: »hogy hűtlenség czimén a mely jószágok fiskusra szállottak, azokat feleségének s gyermekeinek ne adományozhassa.« ⁴⁾ E törvénycikk és a végrendelet az ifju Apafit Huszt vára jogos birtokosáva teszi, mit megtámadni nem lehet. A végrendeletben levő egyéb birtokok részint adományozhatók, részint szerettek és öröklések voltak, mint szintén az apaiak is; még is később látni fogjuk, hogy a fiskus érdekeinek védelmezése ürügye alatt tényleg csak vagyonára sovárgó kormányférfiak részéről önző czéljaik

¹⁾ *Erdély Országának három könyvekre osztott Törvényes Könyve, mely Approbata, Compilata Constitutiokból és Novellaris Articulusokból áll. Kolozsvárott, 1779. Compil. Constit. IV. r. XII. tit. XIV. artic.*

²⁾ *Ugyanott Compil. Const. IV. r. XII. tit. IV. artic.*

³⁾ *Compilata Constit. II. r. I. tit. I. artic. az Apafi fejedelem elébe szabott föltételek XXI. pontja 44. l.*

⁴⁾ Látható *Okleveles Függelék* I. száma alatt.

elérése végett mily sok és különböző titkos cselszövénynek és nyilvános támadásnak s mily megátalkodott üldözésnek volt kitéve miattuk az árva fejedelem.

Mikép magyarázható meg a tények amaz ellentéte, hogy míg a fejedelemné fia következése útjait ekként egyengeti, férje épen azon évben, sőt már azelőtt Leopold császárral oly egyezkedést kezdett, mely — mint a következés megmutatta — neje szándékaival, akaratával és reményeivel merő ellentétben állott, s lassanként ezek érvényesülését meghiusította? Mert a szultánnak Leopolddal, Apafi belső meghitt szolgája által 1683. ¹⁾ kezdeményezett kibékítése volt azon finom fonalszál, melyből a császár és Teleki Mihály a diplomacia és fegyver segélyével azon egyelőre láthatlan hálót szöni kezdette, melybe a szultán, később I. Apafi s fiával együtt végre egész Erdélyország belekerült kiszabadíthatlanul. Ezt megfejtenünk csak annak föltevésével lehet, hogy Telekinek az Apafi szívét már akkor sikerült volt titkon a német császár felé hajtani. Két új adat van erre: egyik I. Apafinak 1683. aug. 25. Bécs ostroma alatt az ott küldöttségben levő Vajda Lászlóhoz irt levele, melyhez Teleki Mihály is csatolta a maggát; ²⁾ mindkettőben a császár elhatározásának sürgetése van hangsúlyozva félig kérő, félig fenyegető hangon, a küldetés tárgya megnevezése nélkül; továbbá ugyan Apafinak Vajdától a portára Teleki tanácsára ³⁾ küldött — a bécsi követség eredményét tudató — levele, melynek részletes tartalma szintén ismeretlen, de kétséget alig szenved, hogy a császárral, a két nagy hatalom közötti béke s egyszersmind a fejedelem és Erdély jövő sorsa iránti alkudozás volt. ⁴⁾ Másik adat ifju Apafinak 1712. Bécsben Károly császárhoz és királyhoz tett panaszos előterjesztése, melyben pénztelen állapotján évi járandósága fölemelése sa régi elmaradt évdíjak kifizetése által segítséget szorgalmazván, indokai közt felhozta atyjának azon érdemét, hogy 1683.

¹⁾ Cserei Mihály, *Historiájá*-ban 1682-re teszi, de előttem adatai nem ismeretesek. Megnézendő összehasonlítás végett: *M. Tört. Tár* XIX. kötetében a 127—129. ll. és *Török-Magyarkori Államok* VI. köt. 249—250. ll.

²⁾ Láthatók *Okleveles Függelék* VII. VIII. számai alatt.

³⁾ *Török-Magyarkori Államok*, VI. köt. 469—470. ll.

⁴⁾ Láthatók *ugyanott* IX. X. szám alatt.

Bécs ostromakor a töröknek vele mely titokban közlött hadi terveit a kereszténység és császári ház iránti szeretetből levelek és követei által Leopold császárral és szövetségeseivel s különösen a lengyel királylyal jó idejében tudatta, s így ezek az ellenség szándékáról értesülvén s erejüket összeszedvén: a védelmet a szerint alkalmazhatták. Így sikerült a császári és szövetséges sergeknek a török haderő felett kivívott világtörténeti fontosságú fényes győzelme, Bécs fölszabadítása s az egész kereszténységnek abból származott nagy haszna. ¹⁾

Hogy e levelezés és követség közvetítője Teleki Mihály és Vajda László volt, emlékezetben hagyta Cseresi s én is már érintettem. ²⁾ Menjünk már most a II. Apafi fejedelemsége jogosságának nyomozásában tovább.

Az I. Apafi és Leopold közt 1685. Dunod által kezdeményezett szövetkezésnél — mint első »Közlés«-emben említve volt — a Báthori Zsigmonddal 1595. kötött szerződés volt alapul véve, ³⁾ mely a Dunod-féle pontozatokban így volt kifejezve: »az erdélyi fejedelmek megtétele jövőben úgy lesz, mint régen volt a törököknek Magyarországra jövése előtt, t. i. egyedül a magyar királyoktól függ a rendek szabad választása szerint, rendkívüli eseteket kivéve élethosszig választatnak; Apafi Mihály külön hitlevéllel megerősítetik, czíme »fenséges« — Celsissimus — lesz, mint utódaié is, fia szintén külön hitlevélben örökösének lesz nyilvánítva, s atyja halála után az erdélyi fejedelemségbe beigtattatik az erre tartozó szertartások szerint; a fejedelem halála esetében fia kiskorúsága alatt — t. i. 25 év betelése előtt — a király tekintélye alatt a rendek józanabb része megegyezésével a fejedelemség számára helyettes — Administrator — választatik, a ki nem egyedül, hanem a tanácsosok beleegyezésével igazgatja azt, mérsékelt fizetést vesz a fejedelem jövedelmeiből, a ki kiskorúsága alatt szintén »Celsissimus« czímet visel; a magyar királynak az erdélyi fejedelmek a régi szokás szerint hűségi esküt

¹⁾ Látható *Oklevelek Függelék* LXXIV. száma alatt és: *Történeti Emlékek a magyar nép községi és magán életéből* sat. II. köt. 126 l.

²⁾ *Magyar Történelmi Tár* XIX. köt. 127—128 ll.

³⁾ » » » » » 130—131 ll.

tesznek.« ¹⁾ A fejedelem tanácsa és országgyűlési kiküldöttség nem fogadta el, ²⁾ hanem új pontokat hozott javaslatba s az ajánlattevő császári biztos által az udvarhoz felküldötte. Ezek közül az Apafiai fejedelemségét illető 2-ik pont ime ez: »A mostani kegyelmes urunkat és ifjabbik választott fejedelmünket ne háborítsák meg — értve van a római császár — sőt az ő haláluk után is az erdélyi fejedelmek választása sértetlenül maradjon meg Erdélyország számára az ország törvényei és alkotmánya értelmében, úgy t. i. hogy Erdély szabad szózatolással választott fejedelmének legyen szabad és absolut uralkodása, az országnak szabad választásán kívül senkitől nem függő, és a mely fejedelmet Erdély választ, ő felsége tartozik fejedelemnek elismerni.« A harmadik pont pedig ez: »Az erdélyi fejedelmek czime és czimere maradjon meg az eddigi szokás szerint.« ³⁾

E szerződés befejezetlen maradt ⁴⁾ más okok mellett különösen a Dunod és Teleki között létrejött azon titkos szerződés következtében, melyben Teleki a fejedelemtől hitszegően elpártolva, még egyszer és most utoljára urat cserélt s Leopold hűségére térvén át, annak kegyigéreteit elfogadta s maga viszont szolgálatokat ígért, hittel és pecsétes írásban kötelezve magát egyebek közt arra, hogy tőle kitelhető minden igyekezettel azon lesz, s igaz lelkiismerettel teljesedését eszközli azon két szerződésnek, melyek egyike Apafi és Leopold mint Magyarország királya közt, másika Apafinak a keresztény szövetségbe lépése iránt volt kötendő; de a melyek Leopoldra nézve csakhamar fölöslegessé váltak, miután az, a kit ő szövetségeseének kívánt, Teleki segélyével nem sokára egészen leigázott rabjává lett. Csak át kell pillantani ama kertsesorai szerződés tartalmát: a mit a császár ígért Telekinek s a mit viszont ő a császárnak, s azonnal világossá lesz mind-

¹⁾ *Magyar Történelmi Tár* XIX. köt. 132 l. Szász, *Sylloge Tractatum* sat. 4—6 ll. 2. 3. 9. 10. 11. 12. pontok alatt.

²⁾ *Magyar Történelmi Emlékek . . . Diplomatar. Alvincz.* I. köt. 8. l.

³⁾ » » » » » I. kötet 8

—9 lap.

⁴⁾ *Magyar Tört. Tár* XIX. köt. 132—134 ll.

azon szerencsétlenség forrása, a mi a könnyen hívő Apafi-házat e percz óta teljes elpusztulásáig érte.

Első és második »Közlés«-ekben oklevelekkel világosítólag végig kísértem Telekinek az országos szerződések kötésében követett eljárását; ezért azokra itt utalva, csak azt jegyzem meg, hogy ő részt vett ugyan a fejedelemnek és országnak azon nagy töprenkedésében, hogy Leopolddal az osztrák dynastiai és magyar királyi érdekeket Apafi és az erdélyi fejedelemség önállóságával s az ország alkotmányos jogaival kiegyeztető szerződést köthessenek; de ez sem valódi komoly törekvés, sem gyakorlatilag lehetséges nem volt. Természetes tehát, hogy az ország helyzete az alkudozás alatt mind rosszabbá vált, a császáré folytonosan javult; a keleti német politika fonalszálai Erdélyben Teleki kezében voltak, ő egyedül tisztában volt céljával s eszközeivel, más az országban senki; ő benn és künn minden szándékot és mozgató rugót ismert, övét ellenben csak azon kevesek, kiknek ő s kik neki eszközei voltak és a kikkel egy úton, egy cél felé haladt; így ő a boldogtalan önámulatban élő ország dolgait tetszése szerint intézhette, mignem az örvény szélére jutott, sem elé, sem vissza nem mehetve.

A bécsi vagy Haller-féle szerződést illető eredeti útasi-tások s a négy utolsó erdélyi vár átadását illető szerződés Caraffával, most kerülvén elő az erdélyi fiskusi levéltárból, előbbi »Közlés«-em kiegészítéséül, mint igen fontosakat, ha utólag is közlöm, örvendő, hogy előkerültek százados sötétségükből. ¹⁾ Ennek a követségtől először leküldött 7-ik pontja is még mind kedvező az Apafi-házra nézve; így szól az: »Erdély törvényes fejedelme Apafi Mihály úr, semmiképen meg nem háborítatik, nem különben fiának, ifju Apafi Mihály úrnak már megtörtént megválasztását kedvesen veszi s megerősítettnek tekinti a császár ő felsége, az ő — remény szerint — késő haláluk után pedig az erdélyi karok és rendek választási joga maradjon meg az ő törvényeik szerint;« ²⁾ sőt e pont annak másodszor 1686. ápril 5. leküldésekor is válto-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XII—XVI. számai alatt.

²⁾ *Magyar Tört. Emlékek . . . Diplomatar. Alvincz.* I. köt. 97. l.

zatlan maradt; ¹⁾története s meghiusultának okai két első »Közlés«-emben elő vannak adva.

A harmadik, t. i. lothringeni herczeg-féle egészen katonai jellegű szerződésnek második fejezetében ide vonatkozólag ez áll: »A mostani erdélyi fejedelemnek, ugyszintén az ifju Apafi Mihálynak fejedelmi tekintete, Erdély törvényei szerint fen fog tartatni, s azok uralkodásába és törvényhatóságába a császári katonaság és parancsnokok nem vegyülnek, valamint az országgyűlések tartásához, a fejedelem váraihoz, városokhoz, harminczad- és vámjövedelemhez sem nyulnak.« ²⁾

Leopold maga elismerte a lothringeni herczeggel kötött szerződés kötelező erejét, midőn a Haller-féle diploma kiadását kérő erdélyieknek 1688. január 4. azt válaszolta, hogy a bécsi szerződés-tervezet óta a dolgok állása megváltozott, az ki nem adatik, de megjegyzésképen utána tevő: »az ország remélheti a balázsfalvi pontozatok megtartását.« ³⁾

Az 1688. május 9-ki Teleki-féle *Hódolati Nyilatkozat* folytatása a balázsfalvi katonai conventionak. Ott az ország meghódítatott fegyverrel, itt a nemzet ígáztatott le, egy erőszakosan kicsikart nyilatkozattal azt kívánva bebizonyítani, hogy e meghódolás és az ország önállásának feladása, közakarrattal, a nemzet önkéntes beleegyezésével történt.⁴⁾ Ily politikai színlésnek és a jogosság mezébe burkolódzó erőszaknak példája ritka a történetben. E felett egyik mint a másik csak a császári jogokat biztosítja; a legutolsó pont előtt az ország szabadságai s a fejedelmi jogok érdekében csak mintegy beletoldva van néhány szó: »azonban addig is, mig t. i. a császár az országra nézve jogbiztosító kegyelemlevelet ad, a felséges lothringeni herczeggel kötött egyezés erejében marad.« ⁵⁾ De a tények azt is megfosztották belértékétől. A fejedelemnek a

¹⁾ *Magyar Tört. Emlékek. Diplomatar. Atvincianum* II. köt. 97. 1. Szász, *Sylloge Tractatum* 13. 1.

²⁾ *Magyar Tört. Tár* XIX. köt. 147. 1.

³⁾ » » » » » 148. 1.

⁴⁾ 1692. a kormányzói útasítás bevezetésében csaknem szó szerint így van ez az ország elé terjesztve, mint már történeti igazság. Hátrább legyen szives az olvasó rá emlékezni.

⁵⁾ *Magyar Tört. Tár* XX köt. 26. 1.

császár hűségére esküvel kötelezése, míg ennek részéről sem a fejedelmi jogok, sem az ország alkotmánya tiszteletben tartása iránt a *Nyilatkozatba* positiv ígélet bele nem foglaltott, a fejedelmi méltóságot, az ország önállóságát és fejedelmválasztási jogot egyszerre megsemmisítette. Teleki nem volt képes az ország javára egyebet tenni, mint azt, hogy egy később szerkesztendő kérvényöknek Caraffa által a császár elébe terjesztésére a jogot fentartotta, de tudott maga és családja érdekében akkor mindjárt julius 17. császári védlevelet — *Litterae Protectionales* — szerezni, a mi az ő részére titkos szerződése 5-ik pontjában volt kikötve, tudott évi fizetést és roppant értékű ajándékokat. Második »Közlés«-em írásakor¹⁾ még nem birtam ama nevezetes oklevelet, de azóta az erdélyi fiskusi levéltárban feltaláltam s Teleki jelleme ismertetésül rövid kivonatát ide igtatom. »Mint hogy — így szól abban a császár — Teleki Mihály hívének iránta és a kereszténység iránti jeles maga eltökélését és buzgóságát mindkét érdekelt fél nagy hasznára és gyarapodására több alkalommal őszintén és hiven bebizonyítva látta, és az ő említett szolgálatairól teljesen meg van bizonyosodva: erényei, hűsége és buzgalma különös elismertetésül őt, gróf Telekit, gyermekeivel, cselédeivel és bárhol levő javaival együtt, önkéntes akaratától indítatva, kegyelmes királyi pártfogásába és védelmébe fogadta, úgy, hogy ő, gyermekei, cselédei és minden javai legyenek különös császári királyi oltalma alatt, avval teljes mértékben éljenek, senki őket személyökben vagy javaikban meg ne háborithassa, semmi terühhel, bosszusággal és kárral ne illethesse, ő és hozzá tartozói, ingó és ingatlan javai minden alkalmatlanságtól, erőszaktól és zsarolástól legyenek mentesek, és bárhol császári királyi pártfogásával teljesen, szabadon és akadálytalanul élhessenek. Erősen és komolyan megrendelte és megparancsolta azért a császár minden rendű, állásu, méltóságú és állapotú hű alattvalóinak, ugyszintén a hadi parancsnokoknak is, hogy nevezett gróf Telekit, gyermekeit, szolgálait és javait ezen császári királyi védlevelének erejénél fogva nemcsak maguk háborítatlanul s bé-

¹⁾ *Magyar Tört. Tár* XX. köt. 93. l.

kében élni s bárhová szabadon menni és akadály nélkül vissza jöni, átköltözni és utazni, bárhol mulatni engedjék, hanem általában mindenki ezt tétessék, őt hívének és a császári ház iránt érdeemesültnek ismerjék el; ha őt és hozzátartozóit bárki, személyében vagy vagyonában megtámadni, neki, gyermekeinek, cselédeinek vagy az ő javaiban kárt tenne, sikeresen védelmére keljenek s kártalanítását eszközölni, — a mennyiben tőlük függ, — igyekezzenek és tartozzanak, ez által mindenki az ő császári akaratját és kedvét fogván teljesíteni, valamint haragját és súlyos büntetését magokra vonni mindazok, kik ezen parancsát áthágják.«¹⁾

Azon kérvényben, melynek a császár elé juttatására a fennebbiek szerint az ország joga fentartatott, s mely jun. 1-jén lön felterjesztve, a 2-ik pont így hangzik: »A mostani öreg és ifju választott fejedelem a fejedelemségben, tekintélyökben, címökben, szabad uralkodásukbar, jövedelmeikben meg nem háborítatnak, hanem Erdély törvényei szerint megtartatnak, sőt Erdély szabad fejedelmválasztási joga ezek halála után is megmarad ő felsége ajánlata szerint, a kik szintén azon hatalommal és szabadsággal éljenek, a mivel a mostani fejedelem, és a császári felségen kívül senkitől se függjenek, rangelsőségük legyen a magyarországi nádor előtt.«²⁾ Erre junius 17. a császár azt válaszolta: »Erdélyország jövőjéről a hadjárat bevégeztekor fog gondoskodni.«³⁾

Az országnak a Haller-féle diploma megerősítését kérő ismételt folyamodására a császár megint a háboru bevégződésére útalt, ígérve, hogy Erdélyről gondoskodni fog, a megerősíteni kívánt diplomát az erdélyiekben volt ok miatt nem valósíthatónak nyilvánítván.⁴⁾ Gr. Bethlen Miklósemlékirata szerint Teleki volt, a ki annak visszaütasítására birta az országot.⁵⁾

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XVII. száma alatt.

²⁾ *Magyar Tört. Tár* XX. köt. 30—31. ll.

³⁾ » » » » » 82. l.

⁴⁾ » » » » » 37. l.

⁵⁾ *Magyar Történelmi Emlékek . . . Gr. Bethlen Miklós Őnletirása* II. köt. 36—37 ll.

Az 1688-ki *Nyilatkozat* első áldozata a fejedelemszszony lett, a ki meghallván Caraffa fenyegetését, hogyha férje alá nem írja és a császár hűségére meg nem esküszik, családostól együtt Bécsbe viteti, annyira fölindult rajta, hogy elméje is megbomlott¹⁾ s a mint második »*Közlés*«-emben érintve volt, halála később ebből következett. »E halál pedig — írja Inczédi Pál — s az ország jövőjének elméjében forгатása rövid időn a fejedelem testi és lelki egészségét is megingatta, magára ugy nem kezdett vigyázni, mintha halálára igyekezett volna: nem ett, nem ivott, szüntelen hallgatásban töltötte idejét, mikor szólott is, értelem nélküli volt, néha keservesen sohajtozott és sirt, máskor felette komor volt, fogait vicsorgatta, némelykor nevetett is.«²⁾ Ennek is súlyosbult betegség s 1690. halál lett a vége, a mint második »*Közlés*«-emben erről is bővebb emlékezés van.³⁾ Midőn a fejedelem halála előtt kevéssel jobban lett volt, Bethlen Miklós tanácsolta — írja ő — hogy készítsen titkos végrendeletet, melyben vallja fia gyámjának a brandenburgi választó-fejedelmet, a ki még akkor nem volt király, irjon levelet hozzá, kösse lelkére mind vallásában való megtartására, mind a császár ellenében való védelemre nézve. De nem lön semmi belőle,⁴⁾ jegyzi meg ugyan ő, okát elhallgatva. Azt is tanácsolta — írja tovább — hogy a császár jóváhagyásának fentartása mellett, tegyék le a hűségi esküt a gyermeknek, melynek formáját is fogalmazta volt, hogy a királynak legyen fentartva a legfőbb uralkodási jog — salvo supremo Dominio Regis.« E szerint az eskü e lett volna: »Esküszöm Leopold királynak és Józsefnek, és kegyelmes helybenhagyás és megerősítés reményében II. Apafi Mihály fejedelemnek sat.« De Teleki és rá nézve a többi tanács urak is nem menének rá, pedig az ország rendei igen akarták volna. A mihelyt Teleki a fejedelem halálát Heissler-

1) *Ujabb Nemzeti Könyvtár* I. folyam, *Cserci Mihály Historiája* 195. lap.

2) *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből a XVIII. század végéig*. II. köt. *Inczédi P. Naplója* 13—14. ll.

3) *Magyar Tört. Tár* XX. köt 37. l.

4) *Magyar Tört. Emlékek*. Gr. *Bethlen Miklós Öneleti-dsa* II. kötet 108—109. ll.

nek tudtára adta, az mindjárt Porumbákra jött, oda hivatta Telekit — mondja Bethlen — mit végeztek? Isten tudja. A következő dolgok részint kivilágosítják. Bethlen e véleményét a homagiumról Heissler és az udvar felette neheztelték, és ennek elbontása Telekinek legnagyobb érdemeül tulajdonított.¹⁾

Inczédi Pál így emlékezik meg erről *Napló*-jában: »A fejedelem halála után mindjárt a hazának sanyaruságai és félelmei szaporodván, a gyűlés alatt készek voltak egész országnak, hogy a homagiumot az ifju fejedelem mellett letegyék, de némely nyughatatlan elméjü emberek miá nem állhatott meg.²⁾ Az ellenkező felek azonban alattomban azt is megirták Heissler tábornoknak, a ki parancsolatot küldött, hogy a császár hire nélkül meg ne próbálják.«³⁾ Gunesch így ír a fejedelem halála utáni napok eseményeiről. »A fejedelem halála után az ország mint egy seprü szétbomlott, soknak elméjében ébredvén fel a fejedelemségre vágyakozás. Voltak, a kik az ifju Apafit akarták e tisztességre emelni, hogy gyermek életkora alatt mint egy század előtt Báthori Zsigmond korában az országot pióczaként kiszívják. De az udvar azt az ifjunak épen gyöngé koráért nem helyeselte. Teleki, Erdély első embere, a fejedelemséget vagy legalább a kormányzóságot bizonyosan megnyerni remélette.«⁴⁾ Hogy Telekinek a császártól kormányzóság volt ígérve, gr. Bethlen M. is írja.⁵⁾ Ez első oka II. Apafi fejedelemsége meghiusulásának, a mi az országtól valóban elhibázott lépés volt. Az új fejedelemnek hűséget esküvés csak a balászfalvi katonai Conventioval és az 1688-ki erőszakkal kicsikart *Nyilatkozat*-tal szemben lett volna kifogás

¹⁾ *Magyar Tört. Emlékek.* Gr. Bethlen Miklós *Önéletírása* II. kötet, 108—109. ll.

²⁾ » » » *a magyar nép községi és magán életéből* sat. II. köt. *Inczédi P. Naplója* 15. l.

³⁾ *Tört. Emlékek a magyar nép községi és magán életéből* sat. II. köt. *Inczédi P. Naplója*. 15. l.

⁴⁾ Trausch . . . *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum* sat. II. köt. 246—247. ll.

⁵⁾ *Magyar Történelmi Emlékek.* Gr. Bethlen M. *Önéletírása*. II. köt. 112. lap.

alá vehető, de Erdély alkotmánya szerint nem, s minthogy itt is a Teleki szava és tekintélye döntött, a történetírás előtt érte ő felelős. A második hibás lépést az ország a bécsi követségre nem alkalmas ember küldésével követte el.

Előbb ugyanis Bethlen Miklóst akarták felküldeni, hogy az ifju fejedelemnek a megerősítést eszközölje ki, ő meg is ígérte, hogy elmegy; de később — a mint maga írja — Teleki lebeszélte róla. ¹⁾ Ekkor történt Teleki és Bethlen közt ama nevezetes beszélgetés, minek jóslat-következményei elől a halál Telekit elvonta, de a mi — úgy látszik — Bethlen lelkében mélyen meggyökerezett. »Ugyan elmegy-e követségbe? kérdé Teleki. El — felelé Bethlen. Csudáalom — mond ez. Bizony nincs eszed. Azt gondolod, ezek hisznek neked? De ha el is küldnek, semmit sem vihetsz végbe, s ezek neked tulajdonítják. Az udvar sem veszi jó néven. De ha megnyered is, kinek szolgál-tál vele? Hiszen nem az a gyermek lenne itt a fejedelem, hanem azon büszke gyermek, Bánffy György, az a szeles Bethlen Gergely, kiknek legelső gondjok lenne, hogy az én és a te fejedet elüttessék. Nem ismered őket? Nem tudod Báthori Zsigmond dolgát? Im a tanács, mosdjál ki belőle.« ²⁾

Ennek a szóváltásnak a volt következménye, hogy Bethlen felmenését oly föltételekhez kötötte, mik teljesíthetők nem voltak, s így küldetése elmaradt; ³⁾ s bár minő állást foglalt el Bethlen utóbb Apafival szemben, most, határozott útasítással és önlelkötéssel el nem küldetése az országra nézve káros volt, egyszersmind főfő ok, a miért II. Apafi tényleges fejedelemsége nem sikerült. Ha Bethlen Miklós híven az alkotmányhoz, tisztelve a létező törvényt, azt tette volna meggyőződésévé — mint kötelessége s a hazaszeretet magával hozta — hogy Erdély java II. Apafi megerősítését s a kormányzásnak neve alatt folytatását kívánja, és az ifju fejedelemnek pártjára áll, nagy tudománya, fényes tehetségei és növekedő tekintélye által a megerősítésre nézve sokkal nagyobb lett volna a lehetőség reménye, mint Telekin kívül bár kit küldjenek Erdélyből az

¹⁾ *Magy. Tört. Emlékek. Gr. Bethlen Miklós Önéletírása. sat. 112. 1.*

²⁾ *Magyar Tört. Eml. Gr. Bethlen M. Önéletírása II. köt. 110. 1.*

³⁾ » » » » » » » » » » 110. 1.

udvarhoz. De ő nem vállalkozott, s az ország kénytelenült mást bízni meg a nehéz küldetéssel. Ez Nagy Pál volt, a fejedelmi ház régi hive. Az irat ápril 26. kelt az együtt levő országgyűlés nevében, de nem az ország méltóságával egyező modorban, vegyüléke az a szolgálai meghunyászkodásnak és kétségbeesett öntehetetlenségnek, igazolhatlan dicsőítés az elhalt fejedelem irányában, egyenes jogfeladás az országra és ifju fejedelemre nézve, midőn a helyett, hogy a megerősítést Leopold császártól a nevében költ szerződésnek alapján hódoló tisztelettel, de határozottan kérné, egészen annak tetszésére, sőt kegyelmére bizza az elhatározást. E kérés — egy félénk pap műve lehet, nem egy ország nevében beszélő államférfié, s ha mégis az lenne, akkor vagy conceptioja teljesen elhibázott, vagy a titkos szándék annak siker nélkül maradása volt.

»A fejedelem halála — így szól amaz irat — a ki nem kereste, sőt nem is álmodta volna azt a méltóságot, annyira megszorította az országot, hogy ha a császár atyai vigasza és kegyelmessége az árva fejedelem és árva haza segítségére nem jó, kétségbe kell esnie; nincs toll és nyelv, mely azt elbeszélje, s a szó az ajkakon elnémul. Ezen nyomoruságai között — így foly az tovább — az országgyűlés sohajok közt irt levelével fölmenő követe által a legkegyesebb és legszelidebb fejedelem térdei elébe teszi le a gyászba öltözött hazát és árva fejedelmét, esenkedve s könyvek között kérve ő császári felségét, hogy az ország törvényei valamint szabadságai megerősítése, az ifju fejedelemnek a fejedelemségben leendő megtartása tekintetében a lothringeni herczeg által tett ígéretének az ország várakozása szerint megfelelni kegyeskedjék.« Ugyanazon nap az ifju fejedelem is gyász kérő-levelet intézett a császárhoz: »felséges lábainak csokolására siet — ugymond — s könyvek között, zokogva kéri irgalom gyakorlására, mint minden emberi segélytől megfosztott árva;«¹⁾ ezenkívül irt az ifju királynak is, a császári minisztereknek és a lothringeni herczegnek, emlékeztetve a közte s bolgogult atyja és az erdélyi rendek közt 1687. kötött szerződés azon pontjára, melyben az ő jövője biztosítva volt; emlékeztetve

¹⁾ *Magyar Tört. Emlékek. Diplomatar. Alvincz. II. köt. 312—314.*

egyszersmind ígért kegyességére, adott szavára és hitére.¹⁾ Azonban a kéréseknek és jogi s ígéretségére emlékeztetéseknek semmi eredménye nem lett, s hogy ne legyen, Telekinek nagy részben tulajdonítható, a ki evvel az udvarnak Erdélyben követendő politikája iránt mintegy ujjmutatást adva, Nagy Pál útasításához mellékelte azon országgyűlési végzést is, mely azt tartalmazta, hogy míg az ifju fejedelem 20-dik életévét el nem éri, ne uralkodjék, se hűségi eskü neki ne tétessék; Bethlent kérte — ugymond ez emlékiró — a lefordításra, de ő nem vállalkozott, s így Komáromi, a Teleki diákja fordítá le latinul. Bethlen roszalva e lépést, azt jegyezte meg rá: »olyan ez útasítás, mint a ki a tüzet hamu helyett hóval takarja be Olyan is lett a vége.«²⁾ Természetes, hogy Heissler is tett jelentést a közte és Teleki közt folyt titkos beszélgetésről Ennyi körülmény folyt be arra, hogy Nagy Pál jó szónál s altató biztatásnál egyebet az udvartól nem kapott. A Teleki által javált kérelmezési út nemcsak hogy célhoz nem vitt, sőt az ifju Apafi következtetését és az ország fejedelemválasztási jogát egyszerre megsemmisítette. Azonban Leopold, bár neki már most más szándéka volt, a kívülről készülö vihar miatt azt függöben hagyva, az ország kormányzását tényleg a fejedelmi tanács és országos küldöttség kezében maradni engedte, minek »államtanács« volt neve s elnöke Teleki, beleegyezését később a Thököly fejedelemmé választása után kir. leiratában is kijelentvén.

* * *

II. Apafinak atyja után következtése ellen nem sokára más oldalról is erős mozgalom indult. Thököly Imre nem tudta szívelni, hogy I. Apafi halála után Erdély egészen Teleki kezére jutott, a porta sem, hogy régóta hű országában német uralkodjék; Erdély fejedelmévé tehát kijelölte Thökölyt, neki megadta a fejedelemség jelvényeit, vezénylete alá tekintélyes hadat rendelt, mely szinte hihetlen hadi ügyességgel Erdélybe betörvén, a zernyesti csata után 1690. a sept. 9. keresztényszigeti országgyűlés őt fejedelemmé választotta, ő az országnak s neki az ország hűségi esküt tett, s mint ilyen,

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XVIII. száma alatt.

²⁾ *Magyar Történelmi Tár* XX. köt. 44—45. ll.

törvényhozási és adományozási jogaival élt, mielőtt azonban állásában megerősödheték, tulnyomó német segély-haderő által az országból ki lőn szorítva s abba többé vissza sem jöhetett.

A keresztényszigeti országgyűlés II. Apafi fejedelemségéről semmi végzést nem hozott, azt egészen érintetlenül hagyta. Kegyelet volt-e az I. Apafi és a régi törvényhozások végzései vagy elhidegülés és megvetés II. Apafi iránt? Az izgalmas idők miatt nem ért-e rá, vagy azt a szabad fejedelemválasztás ténye által jogerejétől önkényt megfosztottnak tekintette? Tenni akart-e inkább kifelé, mint vitázni saját honfitársaival? adatok hiányában elhatározni nem lehet; de bizvást tulajdoníthatni ezt is az ifju fejedelem uralkodásban következése meghiusulta egyik okának; mert Leopold előtt kétségkívül feltűnt, sőt politikájára nézve nagy értéke volt azon tapasztalásnak, hogy a követelő II. Apafitól az ország nagy része tényleg elhajlott.

II. Apafi e háborus idők alatt Kolozsvárra vonult az államtanácscsal együtt, mely határozott forradalomellenes álláspontot foglalt el s a történeteket Leopoldnak aug. 24. a rémülés hangján irt fölterjesztésben adta tudtára Keszei János, az ifju fejedelem egykori tanítója által, melyben fölfejtvén a császár előtt, hogy Thököly azon hire, hogy a bécsi kormány a II. Apafi fejedelemségét nem akarja megerősíteni s az ország igazgatása élére kormányzót készül állítani, pártját az országban szerfölött megnövelte: kéri, hogy a császár adjon erre nézve az országnak megnyugtatót s az 1686. szerződést és ifju fejedelmet erősítse meg; néhány tanácsos pedig u. m. Nalácsi István, Székely László, Bánffi György, Alvinczi Péter és Bethlen Miklós, utóbbinak kezdeményezésére irtak Vilmos angol királynak és a brandenburgi választó-fejedelemnek, kérve, hogy bölcseségök szerint legyenek jó törekedők a császár előtt az árva mellett. Ez — írja gr. Bethlen Miklós — az ő fogalmazványa volt, Keszei irta le, aláírta a fejedelem s a többi öt tanácsos. Keszei ezt is magával vitte s átadta az illető udvarok követeinek, de hasznát nem látták. A császárhoz tett előterjesztésre pedig sept. 4. adatott ki a válasz. Ebben a zernyesti harcz balkimenelete fölötti részvétének kifejezése után, atyailag buzdítja a császár az erdélyieket, hogy az ellenségnek az országból kiverésében az ő immár arra siető segéd-

hadait hathatósan gyámolítsák, a többi aztán könnyebb lesz. »Az ifju Apafinak pedig — mond a kir. leirat — kormányzóul meghagyása iránti nyilatkozat kiadását illető kérésre nézve, ha az ország a korábbiakra visszaemlékezik, ugy fogja találni, hogy ő császári felsége eddig még semmit meg nem tagadott, de kiskorusága miatt fölöle való elhatározását csak függőben hagyta azért, mert ily felháborodott időkben nem illenék az országnak azt tenni kormányzójává, a kit magát is kormányozni kell. De hogy itt is valaki valamit ne merényelhessen, az ország által időközben választott kormányban annyira megnyugodott, hogy abból eléggé megérthetik, hogy kérésök teljesítésének az idők és dolgok állapota volt akadályozója, nem pedig netalán általa megkísérteni szándékolt valamely változtatás; a mit minthogy a török Thökölynek fejedelemmé kinevezésével szokása szerint hitszegőleg megrontott, könnyen átláthatja az ország, mi Thökölynek a szándéka az ifju Apafira nézve, és minő veszély fenyegeti az ország kiváltságait és szabadságait, ha a nyakára jött ellenséget vele együtt ki nem veri. A diploma-kiadásra nézve az ország gondolja meg, hogy a császárnak a haza jelenvaló zavarai között, ha szintén akarná is, nem lenne eszélyes új diplomával kötelezni le magát. Egyébiránt az országnak semmi oka nincs adott hitének szentül leendő megtartása iránt kétkedni; ő az ország jogai, kiváltságai és szabadságai sértetlenül és épen fentartását már több ízben biztosította, a minthogy ezen biztosítását most újból királyi szavával megerősíti.« ¹⁾

Az államtanács nem bizott-e Keszei követsége sikerében, vagy pedig Bethlen Miklósban támadt ellenállhatlan hazafiúi ösztön arra nézve, hogy a hon — a mint ő vélte — Thököly által veszélyezett ügyét jobb karba hozza, s alkotmányos létét kétoldalu szerződés vagy hitlevél által — a lehetőség szerint — biztosítsa, vagy már ekkor személyes érdekei által vezetettet? Erről a későbbiek felvilágosítanak. Elég az, hogy az első még le sem érkezett, s az ország már útnak indította Bethlen Miklóst főképen annak eszközlésére útasítva, hogy a fejedelem az országból ki ne vitessék, sőt a korábbi bécsi hit-

¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek. Gr. Bethlen Miklos Önéletírása. II. köt. 375—377. ll.*

levél kiadatván, annak tartalma szerint a fejedelemségben megerősítessék. Az útasítás a II. Apafi és az államtanács 11 tagja aláírása alatt költ aug. 31. a tizenkettődik tanácsosi aláírás hiányzott.

Az erdélyiek szívében általában s főképen Bethlen Gergely és Elek fejedelmi tanácsosok részéről eleitől fogva volt némi feltékenykedés és bizalmatlanság Bethlen Miklós irányában, mit ő irigységnek vélt, de a mit kétségkívül az ő tulságos önérzete és követelő föllépése, kihívó modora s másokról igen csekélylő véleményei okoztak. E bizalmatlanság útasításában is kifejezést talált. »Ha mi jót útasítása határán belül — így végződik az — ő felségénél ő kegyelme kieszközölhet, arra teljes jogot adunk; de ha valamit ezen túl menve cselekednék — a mit azonban nem remélünk — azt magunk cselekedetének elismerni nem fogjuk.«¹⁾

S hogy e bizalmatlanság nem volt alap nélkül, számos azóta nyilvánosságra jutott adat mutatja. Midőn II. Apafi 1696. védelmet keresve üldözői elől Bécsbe ment, találkozott sorsa iránt érdeklődő néhány magasb állásu kormányférfi: Harrach és Waldstein grófok s Rumel püspök, kit szomorú helyzete egészen meghatott, a ki érette szolgálatokra is késznek ígérkezett. October 6. a részvevő férfihoz az ifju fejedelem érdekében az udvari viszonyokkal ismeretes valamely egyén, a ki magát mint általa »ismert« írja alá,²⁾ egy iratot intézett, melyben a fejedelem állapotja atyja halála után híven van rajzolva, abban a többek között Bethlen Miklósról ez van írva: »Bethlen Miklós (most) cancellár, ravasz mesterséggel a bécsi követségbe avatkozott — érte 1690-n udvarhoz menetelét — hogy a fejedelem és nép igazait mozdítsa elő; a fejedelem árvai vagyonából néhány száz aranyat adott, [Bethlen »Önéletírásá«-ban 300-nak mondja és azt az ország jövedelméből adottnak állítja], a nép több ezer forintot, melylyel ő magának Bécsben barátokat szerzett oly eredménnyel, hogy Lajos bádeni őgróf, a ki Heissler megveretése után Erdélybe

¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek. Gr. Bethlen Miklós Önéletírása.* II. köt. 377. l.

²⁾ Reverendissimae Illustritatis Vestrae obsequentissimus : NOTUS. *Gulácsi Albert alább bővebben megjelölt Naplója* 167. l.

sietett, és parancsa volt a császártól, hogy a mint megérkezik, Thökölynek, mint az ifju Apafi vetélytársának tartós és állandó kizárása tekintetéből, Apafit azonnal az ország fejedelmeként üdvözölje, útközben azon ellenkező útasítást kapta, hogy Apafit mindaddig, míg a dolgok kétségbeejtő módon rosra nem változtak, kétértelmüleg czimezze s függőben tartsa. Az örgróf azonban még is, hogy valamit tenni látszassék, Apafinak az asztalnál az első helyet jelölte ki, a magán állapotuk elébe tevén őt, sátorában is mint fejedelmet fogadta s ugy bocsátotta el; Veterani és mások »Méltóságos« czimmal illeték, mellözve a »fejedelem« vagy »gróf« megszólítást; mások pedig, még a császári udvarhoz tartozók is »fenséges fejedelem — Celsissimus Princeps — néven nevezték az 1686. jun. 28. és 1687. oct. 27. költ s ünnepélyesen megerősített szerződések értelmében.«¹⁾

Ezek Gulácsi Albertnek, a fejedelem titkárának *Napló*-jából vannak átvéve s én a fejedelemre vonatkozó részt annál hihetőbbnek tartom, mivel — a mint fennebb is érintettem — Schenckel »I. Leopold Naplója« címü művében is szó szerint ez van följegyezve: »1690. 17. may. Michaelis Apafi gewesen in Fürsten in Siebenbürgen ältester Sohn — (ez botlás, mert a másik már akkor nem élt) — wurde von Ihro Majestät zu seinen Nachfolger in Fürstenthum ernennet.«²⁾

Ebből is sejthető, de hátrább még világosabb lesz, hogy Bethlen küldetésének sem volt, nem lehetett azon az ország által ohajtott eredménye, hogy az ifju fejedelem megerősítésék. Azonban legalább a bizonytalanságnak vége lett, az 1686. diploma és önálló fejedelemség helyett egy egészen új kir. hitlevél és királyi kormányzóság — Gubernium — adatott, épen a mitől az ország félt s a mi ellenében csak imént érintett kir. leiratában Leopold királyi szavára hivatkozva oly igen szabadkozott. »A mi II. Apafi Mihálynak — így szól a hitlevél bevezetése — a fejedelemségben következését bizto-

¹⁾ *Gulácsi Albertnek II. Apafi Mihály Titoknokának Naplókönyve* (1691—1696), melyet az eredeti kéziratból általirt Benkő József. Gr. Kemény J. gyűjt. az erdélyi orsz. Muzeumban. A XXIX. nro. 5. 160—161. ll.

²⁾ Schenckel I. Leopold Naplója 94. l.

sító 1686-ki hitlevél megerősítését illeti: mivel ő mint alig 14 éves ifju, a törvények értelmében, melyeket a karok és rendek szent tiszteletben tartnak, 20 éve előtt törvényes kort nem ér, ezen — a Thököly hitszegése által felzavart — időben a császár a megerősítést sem Erdély ügye, sem a haza java érdekében állónak nem találja, minthogy ez újítás lenne az említett törvények ellenére; ennél fogva szükségesnek tartja, hogy a kiskoru Apafi törvényes életideje eléréseig azon belső titkos tanácsosoknál, a kikre a tartomány kormányzása bizva van, hozzáméltó erényekben s a fejedelemségben leendő következés reményében neveltessék, lelke kitünő tulajdonainak kifejlődését és megérését el kell várni, s annak idejében a haza java érdekében folyamodják az ország a császári kegyelemhez.«¹⁾ Az országnak nem tetszett e pont, mutatják a Fogarasban tartott országgyűlési vitatkozások. »Volt sok sugás-bugás — maga Bethlen így ír róla — a fejedelem megerősítéséről, melyet a maga idejében bolondul elmulattak, s most nem a maga idejében ismét elméjökben kezdének forgatni; továbbá, hogy őt mind a kormányzóságtól, mind a bécsi követségtől eltávolíthassák, ettől remélvén a fejedelem megerősítését. Nem tudták, hogy azt Bécs és az 1686-ki²⁾ házasság lehetetlenné tette. Voltak azon is, hogy a diplomát az ország ne fogadja el, és sem kormányzót, sem egyebet ne jelöljenek ki, hanem kérések csak a fejedelem megerősítését. Forgattak olyat is elméjökben, hogy fogadják el bár a diplomát, de még is kormányzót ne tegyenek, hanem 12 tanácsos kormányozzon. Ezeket pedig — jegyzi meg Bethlen — mind nem a fejedelem vagy közjó szeretetért, hanem az irányában való irigység és félelem miatt. De a diplomát egészen elvetni még sem lehetvén, minden munkájok az lön, hogy Bánffi legyen kormányzó, kinek Szék, Kolozs, Udvarhely, Szereda s hasonló nyomoru taksás városi emberektől kapott hat szózattal Bethlennél többje volt, ezeket is azon éjjel Apor segítségével szerezték meg.³⁾

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* sat 69—70. ll.

²⁾ Nem ismeretes előttem a vonatkozás, ha csak nem az évben van tévedés.

³⁾ *Magyar Történelmi Emlékek . . . Gr. Bethlen M. Önéletirása* II. köt. 130—131. ll.

Elfogadta tehát azt az országgyűlés s az I. t. cikkben a császárnak hűséget esküdtek, az 5-ikben azt határozták közakarattal, hogy a tanácsi rend közül — Status Consilium — három mindenkor az ország választott kegyelmes ura és fejedelme mellett legyenek, míg római császár ő felsége a mostani választott tisztek — érti az új kormányt — megerősítéséről és egyéb ő felsége elébe terjesztendő dolgokról is vehetik kegyelmes elhatározását, és ez alatt az előforduló dolgokat igazítsák hazafiságuk és méltóságos fejedelmökhöz tartozó kötelességök szerént.¹⁾ E törvény az ország kormányzását az ifju fejedelem és államtanács kezébe tette le ideiglenesen, az elhalt fejedelem alatti állapotot tartva fenn ; s hogy ez 1692-ig tényleg úgy is volt, ifju Apafi maga mondja Károly császárhoz 1712. beadott egy panaszos kérésében. Elészámlálván atyjának a császár és kereszténység irányában tett érdemeit áttér magára. »A mi pedig engemet illet — így szól — én atyám halála után, ámbár kiskoru, kormányzásra bocsáttattam, s azt 1692-ig folytattam is.«²⁾ A XIII-dik t. cikkben pedig a hitlevél kikérésére s az országgyűlés által egyéb országos dolgok felől való alázatos kérésének udvarhoz vitelére Bécsbe követül választották a tanácsrendből Bethlen Gergelyt, a székelyek közül Gyulafi Lászlót, a vármegyék részéről Alvinczi Pétert, a szászok közül Üstgyártó (Klockner) Pált, utasításuk elkészítését a tanácsrendre azon meghagyással bizván, hogy azt Almakeréken a temetés alkalmával megkésztivén, ott a temetésen levő főurakkal és a rendek követivel közöljék s úgy állapítsák meg.³⁾

Az utasítás elkészült, 1. 2. 3. pontjában azon tény van kifejezve, hogy mióta Erdély külön fejedelemség lett, soha annak a római császár nevében csendes igazgatása nem volt, sőt mindenkor kedvetlen következmények vetettek véget, így 1551., 1553., 1595., 1598., 1603-bbn. A 6. pontban ki van fejezve, hogy ha a császár Thökölynek nem teszi ellenébe az ifju fejedelmet, Erdély a fejedelemség alá levén régi idők óta

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* sat. 80. l.

²⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXXIV. száma alatt.

³⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* sat. 84. l.

szokva, csendesen bizonyára most sem birhatja; mert Thököly is a fejedelemséget kívánja; s a mely nyilatkozványt közelebről Havasalföldéből kibocsátott, egyik sérelműl épen azt hozta fel, hogy a császár Erdélynek a fejedelemséget megtagadta; az elébbi Thököly-féle zavar idejében is az erdélyiek közül sokan azért mentek hozzá, mert az ifju fejedelemhez nem voltak lekötelezve.¹⁾ Ha pedig — 7-ik pont — másképen nem akarja a császár az ifju fejedelmet megerősíteni, hanem kívánják, hogy a kormányzó ugyan maradjon mellette 6 évig, míg az ifju fejedelem a megválasztatásról irt t. cz. szerént a 20. évet eléri, akkor a kormányzó a kormányzást tartozék neki visszaadni. Ha így sem nyerhetik meg a megerősítést, hanem csak arra megy az udvar elhatározása, hogy az ifju fejedelem az egykori kormányra jutás reményében neveltessék, az esetben a tanácsi rend maradjon mellette, rendeltesség számára fejedelmi jóság és méltóságához illő jövedelem.²⁾ Az ország rendei — 9. pont — biznak a követségnek az ifju fejedelemhez és hazához való hűségében, hogy mind annak megerősítése, mind felnevekedéséig az ország igazgatásának az államtanács kezében maradása eszközzésére igyekezni fognak. Ha csak Erdélyre nézve t. i. a havasokon belől akarná ő felsége — szól a 11. pont — az ifju fejedelmet megerősíteni, ez esetben igen komolyan törekedjenek abban, hogy a részek Erdélytől el ne szakitassanak,³⁾ valamint Husztnak s a máramarosi főispánságnak az ifju fejedelem kezén hagyását is kitelhető erélylyel munkálkodják, mivel a mint köztudomásu dolog, azt az ifju fejedelem anyja nagy összeg pénzzel váltotta meg, s eddig is gyakran volt úgy, hogy a kik a várat birták, azok kezén volt a főispánság is; de az utóbbit csak a megerősítés után említsék meg, nehogy megengedése által az elsőt kockáztassák.⁴⁾ Minthogy pedig — 14. pont — a mint fennebb is említve volt, az ország kormányozása az államtanács kezében, az pedig a fejedelem oldala mellett lesz, kérje a

1) Szász, *Sylloge Tractatum* sat. 89. 1.

2) » » » » 90. 1.

3) » » » » 93. 1.

4) » » » » 93—94. 11.

küldöttség, hogy a fiskusi jóságok, vámok, harminczadok, sóaknák, bányák sat. maradjanak a fejedelem és államtanács kezén, azokból fizetessenek a mezei hadak, a fejedelem udvari népe, államtanács sat.¹⁾ Ha előhozódnék — 16. pont — hogy az ország rendei aláírásuk alatt pecsétes levelet adtak az ifju fejedelemnek, arra feleljék azt, hogy csak arra nézve adták, hogy alázatos kérésök által császár ő felségétől az ifju fejedelem megerősítését közönségesen csalárdság nélkül kívánják elémozditni, sértetlen maradván ő felsége, a király tekintete. Ezt pedig azért tették, hogy a megholt fejedelemnek egyetlenegy megmaradott árva csemetéjéhez, most egész országotól, az ország törvényei szerént törvényes fejedelmökhöz, háládatlanoknak ne találtassanak.²⁾ Ha azt vetné ellen az udvar — 17. pont — hogy csak azért kívánják némelyek az ifju fejedelem mellett az államtanács meghagyását, hogy a fejedelem gyermeki állapotában az ország jövedelmével jobban visszaélhessenek: erre felelhetik, hogy az államtanács 12 tagból állván, a visszaélések inkább eltávolíthatók, mintha két-három ember kezében lesz a kormányzás.³⁾ Végre — 18. pont — ha valaki az udvarnál vádul hozná fel, hogy miért ellenkezett az ország a Haller-féle hitlevél leküldésekor, erre a küldöttség azt felelheti, hogy az ország akkor azt a törökötől féltében tette, míg a Dunod-féle legelső diploma épen ezen vád-emelőnek szavára vettetett vissza — értik alatta Bethlen Miklóst.⁴⁾

A küldöttség május 13. 1691. indult el Rettegről Bethlen Gergely udvarából⁵⁾ jun. 11. érkezett meg Bécsbe, ⁶⁾ hosszasan maradt fenn s járt császárhoz és miniszterekhez, magánkihallgatásra és conferentiákba; írásban két előterjesztést tett: az első 13, a második 5 pontból állott, de azok csak némileg alapultak az útasításon s azokra is több hónapra vára-

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* sat. 94. l.

²⁾ » » » » 96. l.

³⁾ » » » » 96—97. ll.

⁴⁾ » » » » 97. l.

⁵⁾ *Gulácsi Albert Naplója* 131. l.

⁶⁾ » » » » 134. l.

kozás után csak az év utolsó napján, a formaszerű hitlevél kiadása után mindkettőre egyszerre költ válasz. Az első előterjesztés első pontjában az ország megköszönvén a leküldött csász. hitlevelet, annak némely pontjai kegyelmes módosítását kérte, jelesen a 2-ik pontban az ország által szabadon választott fejedelem megerősítését. Erre a császár úgy nyilatkozott, hogy a megerősített hitlevélben levén már gondoskodva s azon változtatni nem lehetvén: a követek arra útaltattak, ¹⁾ egyéb ágaiban az előterjesztésnek részben elútasító, részben helybenhagyó válasz adatván. A második előterjesztés 1-ső pontjában érintve az országban a bizonytalanság miatt létező nagy aggodalmat, mely szerint nem foghatják meg, hogy vagy valamely titkos mesterkedések, vagy más előttük ismeretlen okok miatt miért haladt oly hosszasan követeik fennmaradása s az ország kéréseinek elintézése: ismét sürgetően kérte a küldöttség az ifju fejedelem megerősítését s ez által a csüggedező nemzet megvigasztalását. A válasz erre is a kiadott hitlevélre hivatkozás volt. ²⁾ Az előterjesztés néhány más pontjára kedvező határozat költ, de ebből a fejedelemre s annak nevében az államtanács által leendő kormányozásra vonatkozó összes kérelmi pontok kimaradtak, a mi azt mutatja, hogy a küldöttség azoknak szemben a már kiadott hitlevéllel sikerét nem remélvén vagy az előterjesztésre bátorsága nem levén: egyszerűen mellőzte. Ez eljárás időszerű és kényelmes lehetett, de szabatos és útasítással egyező nem volt, evvel a küldöttség nyilván kötelessége ellen cselekedett. A mire megbízva volt, vagy a császár elébe tartozott volna terjeszteni, vagy visszalépni. Az Almakeréken készült, kezdetben sokat ígérő útasítás, a küldöttség bécsi nagyon szerény előterjesztése s az arra költ hideg, elútasító és csaknem megvető császári válasz Erdély és az Apafi-párt állapotát szánalomra méltónak, sőt szinte neveléségesnek tüntetik fel.

Igy történt, hogy a hitlevél ünnepélyes alakban kiadása s az ifju fejedelem megerősítése végett küldött bécsi követség az utóbbira nézve semmi eredményt eszközölni nem

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* sat. 103. l.

²⁾ » » » » 111—113. ll,

tudván: csak az ünnepélyesen de több helyen módosítva kiállított hitlevéllel tért vissza, melynek első és harmadik pontjában a r. katolikusok és szászok követeléseit illető veszélyes betoldások tétettek, de a mi az 1692. márczius 12-re az államtanács által Szebenbe egybehívott országgyűlésen még is elfogadtatott, a kormányzó, cancellár, ország generalisa, kincstárnok és a kormánytanácsosok a császári felség hűségére megesküttek, valamennyien az országgyűlés által készített esküforma szerint, a kormányzónak, cancellárnak, ország generalisának és kincstárnoknak föltételeket szabtak. Az ifju fejedelemről csak a VII. törvénycikkben van annyi mondva, hogy érdekében Bécsbe új követség küldessék, s ennek miképen eszközése, valamint, a római katolikusokkal és szászokkal megkezdett kiegyezés befejezésére nézve a végrehajtás a kormányzóra, belső titkos tanácsra és az országgyűlési kiküldöttekre bízván.

Az erdélyi választó-fejedelemség és Apafi-ház hív pártolónak törekedése ugyan egyben-másban látszik, de a Bethlen Miklós által lehozott hitlevél — a mint a következők megmutatta — Bécsben a megadhatók legmagasb mértékét tartalmazta, s szerzőjének, az új kormányzónak, és a hitlevéllel hatalomhoz jutásra kilátással bírók növekedő sokaságának ez állapot kedve szerénti volt. Tény az, hogy e hitlevél és a jó fizetéssel rendszerezendő 12 kormánytanácsosi intézmény, mely jelezte, hogy az ország igazgatása sem II. Apafi, sem a működése végéhez közelítő államtanács, hanem a császár és király nevében fog vitetni, Erdélyben a közérületnek rövid időn igen látható megváltozását idézte elő, azt kivált kormányi körökben szinte egészen átalakította. II. Apafi következési joga a hitlevélben kissé ugyan homályosan formulázva, de mégis biztosítva volt; azonban a kormányzóság — Gubernium — e biztosíték megszilárdítására és érvényesítésére egyáltalában nem volt alkalmas, az ifju fejedelemnek kiváltképen hatalmukat féltő rokonai igyekeztek azon, hogy a gyakorlatban még kevesebbé válják azzá. A Bánffy-kormány nem volt sem a Martinuzi helytartósága, ki irott törvények rendelete szerint Izabella és János Zsigmond nevében s jobbadán azok aláírása alatt kormányozott, sem Géczy

Jánosé, kinek hátamegett Báthori István királyi tekintélye s hű magyar lelke örködött; az ifju fejedelemben sem tüntek fel egy nagy jellem vonásai, minők a Garák, Cilleyek és Ujlakyak armánya daczára a 16 éves Mátyás királyt egykor Magyarország királyi székébe emelték; az idők s az erdélyi új kormánytanács kiválóbb tagjainak az ifju fejedelem iránt¹ viszonyai pedig egyáltalában kedvezőtlenek voltak egy ily cél sikerére nézve. Hogy Bánffi György, a kormányzó, ama kevés tudományu, de nagyravágyó férfi, kinek apját I. Apafi lenyakasztatta, Bethlen Miklós a cancellár, az a nagy elméjű, de maga felett senkit túrni nem tudó ember, kit ugyan I. Apafi elzárattott, hivatalaitól megfosztott, jövődöbeli békés magatartásáról térítvény-adásra kötelezett, s a kire néztek vérségi jogon bizonyos esélyek közt az ifju fejedelem ősi birtokai — hogy ily férfiak készítsék elé II. Apafinak a fejedelmi székbe az utat, ez oly önmegtagadást, oly önzetlen hazaszeretetet föltételezne, a mi azon kor férfainál föltehető nem volt. Bánffival gögje és hatalomvágya a kormányzói méltósággal szemben önbecsérzetet és hazafiságot, alkotmányos és politikai tekinteteket elfeledtetett: ő hízelt Rabutinnak, önmentő leveleket irt Bécsbe a kormánytanács végzései ellen, s a mint Bethlen M. írja, mielőtt a kormányzásban meglett volna erősítve, titkon megígérte a császárnak, a jezsuitáknak Kolozsvárra bevételését, meg a r. katolikusok részére az unitáriusok piaczi nagy templomának átadatását. Még 1696. kínálta őt — ugymond Bethlen — Hevenesi ama levéllel, mit erről Bánffi hozzájok irt, de nem akarta látni s most bánja. ¹) Bethlent pedig a megholt fejedelem iránt táplált régi haragja haláláig bosszúra ingerelte, fékezhetlen nagyravágyása folytonosan sarkalta több-több birtokszerzésre és fel a legfelsőbb polcz felé. Hátrább, a mint rajzomban tovább haladok, ez mindinkább és világosabb tényekben fog nyilvánulni. A német császár hatalmáról is már ez időben oly magas fogalma volt nemcsak az erdélyieknek, de Magyarországnak is, hogy másnak itt többé nem uralkodhatása csaknem közlítetté vált.

¹) *Magyar Tört. Emlékek, Gr. Bethlen M. Önéletírása. II. köt. 135. l.*

Erősen ki van az fejezve már az államtanácsnak jun. 26. 1691. kiadott kiáltványában, melyben a hazafiakat a forradalomtól magok távoltartására inti. »Nyilván van mindek előtt — így szól az — hogy ő felsége a római császár, mint magyar király, Erdélyt is birodalma alá veté és protectiója alá vevé, s hogy minden rendek ő felségéhez magokat hittel kötelezték.¹⁾ Elhisszük — ugymond — találkoznak olyanok, a kik a közjával ellenkező értelemben vannak, kik másokat különbféle hamis hírekkel és árnyékhoz hasonló biztatásokkal hitegetnek és csábítanak; de gondolja meg mindenki legelsőben azt, hogy a császárnak tett esküvését megszegni nem szabad; másodsor nem jó senkinek is tétovázni és a Thököly árnyékhoz és párához hasonlító biztatásit, mint a bódító maszlagot bevenni; mert a hazának és hazafiaknak csak nem rég kiállott siralmas szenvedéseik, káraik és hazán kívül való nyomorgásuk eléggé inthet arra mindeneket. Minden ember gondolja jól meg — így folytatja tovább — már e hazában az ő felsége fegyvere mint gyökeret vert magának s mint megerősödött rajtunk birodalma, úgy, hogy hitegető biztatások már attól meg nem szabadíthatnak; sőt ha a Thököly factiója után indulunk, mi magunk vonjuk magunkra és a szegény hazára a végső veszedelmet. Inti tehát az államtanács az ország lakóit, hogy a császár ellenségét tekintsék a magok ellenségének, azokkal ne érintkezzenek, élelemmel ne segítsék, sőt inkább támadjanak ellene, üldözzék, kergesék s vonják meg magokat akár kastélyban, várakban, városban és egyéb erősségekben, akár havasokban és erdőkben, s mind halálig addig védjék magukat, míg az ő felsége fegyvere diadalmaskodik rajtok. A ki várakból, havasokból, erdőkben kijő, s az ellenség mellé áll, fejének kegyelem nem adatik. Szükséges tehát — így végződik a felhívás — hogy a főrendek vonják magokat oly helyekre, hol ő felsége praesidiumával megerősített helyet talál, a közönségesebb rend és köznép pedig mentől felesebben, erdőben vagy hava-

¹⁾ Az 1691. jan. 10. Fogarasban tartott országgyűlésen tették le a jelen voltak hűségi esküjüket, azoknak, a kik jelen nem voltak, eskületétele márczius 1-re volt határozva illető megyei és székes helyeiken.

sokban együvé verődven és magokat megerősítven, oltalmazák magokat, elhívén, hogy soha efféle kóborlók által az ő felsége e hazában megerősödött fegyverei ki nem üzettetnek. Ne koczkáztassa tehát senki maga életét, háza népét s édes hazáját, hanem letett hite mellett és hazája oltalmában menjen inkább a tisztességes halálra dicséretesen, hogysem magát árultatásba ejtven, gyalázatos és irtóztató mérszárszékre vonattassék, és nem csak életét, hanem szerelmesét is és minden javát veszedelembé hozza.«¹⁾

E kiáltvány írójának, úgy a határozott német-párti érzület és szép irály, mint a rajta végig vonuló Thököly-ellenes szellem a Thököly-uradalmak virtualis birtokosát, Bethlen Miklós cancellárt gyanítatják, a kinek tollából kerültek ki többnyire ez időben a nevezetesebb államkormányi iratok.

Csodálatos, hogy a mig az államtanács a császári fegyverek és hatalom ily erős meggyökerezéséről szól, addig az országgyűlés a Bethlen-hozta hitlevélnek az ifju fejedelem megerősítését, a kormányzóságnak hat év elteltével ennek kezébeadását, és több más pontok megigazítását sürgető követséget határozott Bécsbe küldetni. Ez azt látszik mutatni, mintha az államtanácsban és országgyűlésben két lélek lakott volna: az elsőnek tagjai már mint a tényleges hatalom birtokosi, mint hittel kötelezett császári királyi kormányközeg, a császárhoz huznak, az utolsó még az alkotmányos és nemzeti álláspontot tartja, az ország szabad fejedelemválasztási jogát védi, még csűng az egykori fejedelemség emlékein, de ez már mint puszta elméleti felfogás, a gyakorlati politika hiveivel és követőivel szemben mintegy kényszerül kissebbséggé szállani le. Azonban e követség is — a mint fennebb érintve volt — a dolog érdemében meghiusult, az első hitlevél a r. katolikusokra és szászokra vonatkozólag annak értékét rendkívül csökkentő beletoldásokkal adatván ki s az ország azok kiengyelítésére útasítatván. Az országgyűlés és később az erre megbízott kormánytanács az illetőkkel bizonyos megállapodásokra jutott s azoknak az udvar elhatározása alá terjesztése végett a három nemzet nevében, rendkívüli követül úgy az

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XIX. száma alatt.

országgyűlés, mint a kormánytanács által adott megbízólevél mellett Alvinczi Péter választotta meg; felment azonban vele egyidejűleg a katolikus érdekek képviselése végett Baryai Gergely, a szászok részéről Hartenecki Szász János. Alvinczinek az ország Kolozsvárattul jul. 21. 1692. 21 pontból álló általános alapútasítást adott, melyet a kormányzó és cancellár irtak alá, melyek 8-ik pontja, második része így szól: »Második érdemleges megbízása a követségnek az ifju urunk méltóságos személye, kinek megerősítéseért való kérelmeket Bethlen Gergelyék tavaj is beadták volt ő felségének, de semmi válasz nem jött rá. Ezen kérelemnek újabban benyújtásával kérni kell — úgy mondanak — *szép csendesen, nagy alázatossággal*, méltóztassék ő felsége ebbeli kegyelmessége kijelentésével az országot megnyugtadni és megvigasztalni, megmondván ugyanakkor, hogy nem kívánja az ország, hogy 20 esztendő koráig a kormányzáshoz nyuljon«. ¹⁾ A részletes útasítás 11-dik pontja 1. alpontjában az ifju fejedelemtől ily intézkedés van: »Mint hogy az ő felsége kegyelmes hitlevelében az iratik, hogy ifju urunk in spem successionis educáltassék, kérje a követ ő felségét alázatosan, méltóztassék a fiscalitásokból valamit fordítani tartására, melyet szóval bővebben kifejteth«. ²⁾

Ezen megbízás és útasítás következtében Alvinczi az erdélyi rendek nevében sept. 3. benyújtott s fenébb érintett első emlékirata I. pontjában az ifju fejedelem ügyében irván, mély tisztelettel köszönte meg a császári felségnek azon kegyelmes hajlandóságát, a mit a méltóságos ifju Apafi Mihály Erdély szabadon választott fejedelme megerősítésére nézve nyilvánítani méltóztatott; de mint hogy a szegény Erdélynek egyébkint veszedelmes esélyeknek kitett rendei isten segítségéből s császár ő felsége kegyes gondja és védelme következtében minden hányatástól megszabadulva, belsőleg és külsőleg teljes biztonságban vannak s a fejedelem úr mint korára, ugy lelki tehetségére nézve közohajtás és elismerés szerint folyvást érettebb kezd lenni: alázatosan kérik a rendek, hogy közeled-

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatum* sat. 254—255. 11.

²⁾ » » » » » 280. 1.

vén Isten kegyelmességéből a fejedelem megerősítésére megkivántató év, szegény hazájok üdve s nyugalmanak reményhorgonya iránti nyilatkozatával a hazát és fejedelmet kegyelmesen megvigasztalni s úgy ezt, mint a karokat és rendeket császári védelmében megtartani és atyai kegyelmében részeltetni méltóztassék, nehogy ezen szegény tartomány, mely különböző vallásu, különböző nemzetekből van egy testbe alkotva, az egyesületi hiten alapuló törvények és szokások szent köteléke által tartatik össze, a felett szabadsághoz és a fejedelemséghez szokott, s hosszú idők bizonyosága szerént más kormányzati módon fenállani nem képes, fejedelemségének visszaállítása reményétől megfosztatva, a kétségbeesés tulságába találjon esni.¹⁾ Ugyanaz ifju fejedelem ellátását illetőleg a XI-ik pontban a karok és rendek nevében kérte császár ő felségét, hogy különös kegyelemből méltóztassék valamit rendelni a méltóságos ifju Apafinak tartására is, mint a ki a fejedelemségben leendő következés reményében növeltetik, és saját javaiból az idők változásai miatt csaknem kifogyott s erről kegyelmes intézkedését megtenni.²⁾

Nem lévén eredménye ez emlékiratnak, Alvinczi 1693. január 3. a másodikat nyújtotta be, melyet I-ső pontjában az erdélyi méltóságos választott fejedelem ügyében írván, fölemlítette a lothringeni herczeggel kötött szerződést, melynek 4. p.-ja által a szegény ország magát a fejedelemségre nézve biztosítottak lenni állítja; fölemlítette a császár ő felsége által kiadott kegyelmes hitlevelet, melynek előzményében ő felsége maga is elismeri, hogy az ifju fejedelmet a fejedelemségben való következés reményében kell nevelni, s minthogy az már a 18-ik évben jár, kérte ő felségét, hogy őt kegyes emlékezetü atyjának utódává nyilvánítani, s ez által ugyan a lothringeni herczeggel kötött szerződés 6-ik pontja értelmében egyszersmind az erdélyi fejedelemséget is a karok és rendek közmegvigasztalódására kegyelmesen elismerni méltóztassék; mert a rendek azt hiszik, hogy a mult idők tanulságaiból indulván ki, a sokféle tekintetet érdemlő Erdély más, mint fejedelemségi igazgatás

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatum* sat. 269. 1.

²⁾ » » » » » 299—300. 11.

alatt békében maradni nem fog. ¹⁾ A 10-ik pontban az ifju fejedelem számára a fiskus javaiból valamely tartási díj rendelkezését illető korábbi kérését ismételte. ²⁾

Ennek sem levén eredménye: márczius 14. harmadik emlékiratát adta be Alvinczi s a méltóságos árva fejedelemnek, az ifju Apafinak fejedelemsége iránti császári nyilatkozatteltetlítő 1-ső pontjában, hivatkozólag két előbbi emlékirata érveire, az erdélyi hú karok és rendek nevében, azok lelke teljes alázatával kérte a császárt nyilatkozata megtételére, a 11-ik pontban pedig, minthogy a már 18-ik életévében járó ifju fejedelmet atyja utodává nyilváníttatni hiszik ugyan, de bizonyosan állítani nem merik: ez okból császár ő felségének az ő tartásáról való gondoskodását aláatosan kéri. ³⁾ Ez utóbbira az országgyűlés a fiscalis jövedelmekről felküldött jelentésében is kérte a császárt, ⁴⁾ a mikor egyszersmind az ország új kormánya tisztviselőinek fizetése meghatározását is ajánlatba hozta. ⁵⁾

Leopold a három emlékirat közül az elsőt vette alapul, annak 24 pontból álló tartalmára 1693. május 14. adta ki kegyelmes válaszát 23 pontban, melyeknek az ifju fejedelmet illető 1-ső pontja ez: »A mi Apafi Mihály úrnak a fejedelemségben kívánt megerősítését illeti, ő felsége kegyelmesen ragaszkodik azokhoz, miket ezen dologról mind 1691. decz. 4-ki hitlevelében kimondott, mind pedig ugyan azon évi decz. 31. az akkor a császári udvarban mulató erdélyi követ uraknak hasonló kérelmeikre felelt, s minthogy az akkori körülmények és okok ma is fenállanak, a kk. és rr. ezennel azokra útasítja«; ⁶⁾ a 11-ik pontban pedig e van: »Minthogy ő cs. kir. felsége eddig is sok izben megbizonyította a kk. és rr. kedvét kereső különös hajlamát, ugy most is nem kevesebb figyelemmel lett volna az Apafi Mihály úrnak valamely tartási segély-adás iránti közbenjárásukra, ha a kk. és rr. előtt is jól ismert hadi

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatum* sat. 311—112. II.

²⁾ » » » » 316. I.

³⁾ » » » » 330—331. II-

⁴⁾ » » » » 367. I.

⁵⁾ » » » » 368.

⁶⁾ » » » » 378. I.

költségek tömege Erdély minden jövedelmét el nem nyelné annyira, hogy minden évben nagy mennyiségű pénzt Bécsből kénytelen Erdélybe küldeni. De ha a mostani bajoknak vége lesz, a kk. és rr. kérését, a szerint, a mint azt a közjő kívánja, ő felsége kegyelmesen fontolóra veendi.«¹⁾

Merőben sikertelen volt tehát az Alvinczi buzgó igyekezete is az ifju fejedelem ügye jobbrafordításában, pedig »elég szép csendesen és alázatosan« tette alaposan indokolt előterjesztését; nyertesén csak a r. katolikusok és szászok tértek vissza az udvar zsámolyától; amazok egyházuk és vallásuk ügyében sok kedvezésben részesülvén, ezek, a mi ellenökre volt, a törvénykönyvekből mind kitöröltetvén, s a mi javukra szolgált, a többi nemzetekkel szemben törvénynek maradni kieszközölvén. Azonban Alvinczi a kormányzónak, erdélyi hadak generalisának, cancellárnak és kincstárnoknak azon föltételek és esküforma helyett, melyek még némi reminiscenciáit fejezték ki a fejedelemségnek s miket az 1692-ki országgyűlés irt volt eléjük, császári útasításokat és esküformát hozott le, melyek ápril 29. költek, a fejedelmi uralkodásforma legutolsó gyökérszárait is kitépték s Erdély közjogi állását és kormányzatát teljesen megváltoztatva, azt a magyar király jogcíme alatt császári örökös provinciává alakították át.

Egy-két idézet meggyőzi erről az olvasót. A kormányzó útasításában például hangsúlyozva van, hogy az isteni gondviselésnek tetszett Erdélyt, mint Magyarország legrégibb tagját Leopold császár és fia s utódai mint Magyarország törvényes királyai uralmának alá adni, a mint ezt Erdély kedvelt rendei »Nyilatkozat«-ukban még 1688. illően kijelentették, ő császári felsége is az önkéntes önaláadást már akkor tárt karokkal fogadta, s most is császári hálája s kegyes indulatai jeléül semmit inkább nem ohajt, mint kedves Erdélyországának oly kormányzási formát adni, mely által isten segedelmével ő felsége királyi uralkodása és védelme alatt ősi törvényes szabadságai és jogai élvezetében, az igazságnak feddhetetlen kiszolgáltatása mellett a barbár török járma nyomása alól

¹⁾ Szász, *Sylogie Tractatum* sat. 384. l.

kiszabadulva valahára szabadon lélegzelhessen. E végre mint-hogy kormánya egyéneit már 1691. decz. 4. költ hitlevelében kijelölte volt: nincs egyéb hátra, mint az, hogy eléjük útasítást és törvényt szabjon, még pedig legelsőbbben a kormányzó-nak és a mellé rendelt titkos tanácsosoknak, kik együtt, az ő távollétében, császári királyi személyét képviselik. A kormányzó útasítása 10 pontból áll, a hitlevél 11-dik pontjával ellentétben álló ama fontos elv mondatván ki az elsöben, hogy az ország rendei csak bemutatták a kormánytanács tag-jait, választotta és megerősítette a felség; a többi pontok különböző parancsokat, rendeleteket és engedelmességet szabnak elébe, adandó esetekben a kormányzót akár minden évben változtathatónak jelentvén ki, fentartván a király egyszersmind ez útasítás bővítési, rövidítési vagy változtatási jogát a szerint, a mint azt a közszolgálat, a körülmények, Erdély békéje és jóléte érdekei kívánják.¹⁾

Az esküformában szintén hangsúlyozva van, hogy a rendek csak előterjesztették a kormányzót, választotta és megerősítette a király; épen ezért — mondatik abban — Erdély kir. kormányzója ezután is hűséget esküszik Leopoldnak, fiának és utódinak, útasítása szerint kormányoz, ha valakit észre venne, hogy a király vagy örökösei, ugy azok jogai, személye és uralma, nem különben a haza állapotja, biztonsága és csöndje ellen valamit forralna, ármánykodnék, vagy cselekednék, el nem rejti és titkolja, hanem idejében tudomásra hozza és fölfedezi, s megelőzni és megakadályozni fogja.²⁾ Ez a korlátlan uralkodók általmaguk irányában biztosítani szokott kényszerü engedelmesség műve, a mi egy ország fejedelmét személyesítő főemberhez nem illett s Erdély eddigi szabad szellemü alkotmányával szomorü ellentétben állott.

Ez lényegök, ez a szellem vonul át valamennyi kormánytag útasításán és esküformáján. Az ifju fejedelemtől semmi emlékezet nincs; a haza törvényeinek az ország főtisztviselőire vonatkozó intézkedései egyszerűen mellőztettek, az alkotmány s nemzetek unioja szóba sem jött, új kormányforma,

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* sat. 409. 411. 416. 418. ll.

²⁾ » » » » 418—419. ll.

új országigazgatás, szóval a dolgoknak egészen új rende állott be. A márcz. 15-től ápril 24-ig a kormányzó elnöksége alatt tartott szebeni országgyűlés törvényeit rendeleti úton részint megsemmisítette, részint módosította, s csak részben hagyta helyben Leopold, jelesen az 1-ben meg volt határozva, hogy a kormányzó a maga és az ország kormányzása czéljaira négy pecsétet készítessen, egy nála, egy a cancellárnál, kettő a két ítélőmesternél tartatván. E helyett a május 18-ki kir. leirat azt rendelte, hogy a mint császári kir. birodalmát alkotó más országokban és örökös tartományokban szokásban van, hogy a mit a kormányzóságok a cs. kir. felség nevében akár az igazgatás, akár az igazságszolgáltatás terén a közönség elé hocsátanak, a cs. kir. nagyobb és kisebb pecsétekkel legyenek megerősítve: úgy Erdélynek is három kir. pecsétet rendel készíttetni, egy nagyobb és egy kisebb az Erdélyben lakó cancellárnál, egy kisebb az udvarnál mulató alcancellárnál álljon s ezekkel pecsétlendő meg a felség nevében kiadandó minden levél, a nagyobbal a nagyobb s fontosabb tárgy, a kisebbel az udvarhoz teendő jelentések.¹⁾ A pecsétekre nem az országé, nem erdélyi fejedelmi, hanem császári czimer és körirat volt vésvé. Erdély nevének és czimerének még emlékezete is kiveszett a kormányi és minden más köziratokról.

Thököly 1693—1694 még egy párszor megkísérelte Erdély fejedelmi székét visszafoglalni, de szándéka teljesen meghiúsult, mi által a benne remélők bizalmukat vesztvén, részint kegyelmet kértek, részint ijesztgetés és kapdosásaik által a népet maguktól elidegenítették. Ez által a létező állapot még inkább meggyökerezett s a segílyt tőle várók száma tetemesen megapadt. Leopold érkezettnek látta az időt Erdélyre nézve czélba vett szándékai valósítására, a mi abban állott, hogy Apafi fejedelemségét minden áron megsemmisítve, az országot császári birodalmába békebelezze. A kormányzó és kormányzóság — Gubernium — még nem volt elég biztosíték rá nézve Apafi jogaival szemben; az Alvinczről nevezett resolútiók értelmében azért kellett Bécsben alcancellárságot állítani, hogy a kormányzó jogköre a kettő közt megoszol-

¹⁾ Szász . . . *Sylloge Tractatumum* sat. 428—429. 454. 11.

ván, annál gyöngébbé váljek, a fejedelemség még árnyékának se legyen tekinthető s idővel a kormányzás és hatalom súlypontja egészen Bécsbe tétethessék át. Előbb Bethlen Miklós volt kinézve a fontos állomásra, s ez esetben ő lett volna a fő, ellenben az Erdélyben lakó alcancellár; de ő a haza közérdeke iránti tekintetből nem fogadta el, s így Kálnoki Sámuel lón megválasztva és megerősítve. »Ezen időben — írja Bethlen — kívánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalra kövessem Bécsbe, és ott lakjam szüntelen, Erdélyben pedig lakjék a vice cancellarius. Én mondám a tanácsban: ha én csak magamat nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, mind becsületes és nyugodalmas lenne nekem; de kegyelmeteknek Guberniumul és országnak nem lenne jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonzódik, és a Gubernium apránként árnyékká válik. Én pro publico jónak tartom — ugymond tovább — oda a vice cancellariust és secretariust, azt könnyebb lesz a Guberniumnak és országnak zabolán tartani.«¹⁾ Bethlen alant maradott mint fő, Kálnoki Bécsbe ment mint alcancellár, és még is csak hamar látszani kezdett, hogy az ország hatalmi központja az országon kívül van.

*

*

*

Erdély államviszonya és igazgatása ezen mélyre ható megváltozása mellett még két fontos esemény folyt be II. Apafi sorsának kedvezőtlen elhatározására. Az egyik a császári udvar érdekei és akaratja elleni házassága, másik az, hogy Bethlen Miklósnak részint önérdékből, részint cancellári helyzetéből folyólag Apafival szemben az uralkodónak oly szolgálatokra kellett vállalkozni, melyeket mint független tán nem tett volna meg, s a melyek a titkos indokok és útastítások kötelességszerű elhallgatása miatt őt Apafi, sőt az ország előtt is üldöző ellenségként tüntették föl. És ez nem méltatlanul történt, mert már ma hitelesen megállapított tények egész sora áll előttünk, melyek ezt kétségtelenné teszik... A harcز nyilván megkezdésére a fejedelem házassága adott okot.

¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* . . . Gr. Bethlen M. *Önéletírása* II. köt. 136. l.

Nem bírok róla eredeti adatot, de hiteles írók állítják, hogy az udvarnak szándéka volt Apafinak római katolikus hölgyet adni nőül; jóakarói ellenben magyar és pedig reformált vallású nőt ajánltak, s ő ezt annál készségebben fogadta, mert — a mint fennebb érintve volt — anyja is ezt végrendeletében lelkére kötötte. 1694. jun. 30. tehát Bodonban nőül vevé el Bethlen Katát, Bethlen Gergely ország generalisa leányát.¹⁾ Bethlen Miklós így írja le ezt »*Önéletírás*«-ában. »Bodonban Kendefi Gáspár elvevén Bethlen Gergely egyik leányát, a kiadó maga Bethlen Miklós volt. Másnap elindulásakor, midőn búcsuzódott, a gubernator mond Gergely és Elek uraknak: hát a dolgot miért nem mondják meg ő kegyelmének? Behívák őt s a gubernator megmondá a fejedelem az nap leendő házasságát. Négyen voltak: Bánffi, Bethlen Gergely, Elek és Miklós. Kérék őt, hogy adja ki. Mondá: elvégzett dolognak nem kell tanács; mindazáltal ő lelkiismerete megnyugtatósáért megmondá, micsoda nehéz dologtól félti mindnyájan az érdekelt feleket és mindenek felett a fejedelmet, hogy jövendőben ne okoztassék senkitől. Tartott egy órát a beszéd. Sed fatum erat. Az alatt a fejedelem érkezék, és ő kiadá hűgát s megesküvének. Már ennek isten szánja meg a dolgát — ugymond ő — semmi sem mulék el a jövendőléseben.«²⁾

E házasság a császárnak tudomására esvén, szörnyen felháborította. »Bámulva hallotta — így szól 1694. sept. 6. az erdélyi kir. kormányzékhez intézett csász. leiratában — hogy az ifjú Apafi az ő előleges tudása és beleegyezése nélkül a Bethlen Gergely leányával házasságra lépett; de a hirnek hitelt adni nem akar, mint hogy a kormányzékétől, mely előtt az titok nem lehetett, erről nem értesült. Ez okból, hogy a dologról bizonyost tudhasson, minél előbb hiteles tudósítást kíván a kormányzékétől; mert ha a dolog úgy van, a mint elébocsátotta, azt annyival inkább szándéka kegyelmesen megakadályoztatni, minél bizonyosabb, hogy nevezett Apafi nem csak ő

¹⁾ *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből* sat. II. köt. *Inczédi Pál Naplója* 18 l.

²⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* sat. II. köt. 140. l.

királyi felsége védelme, de legfelsőbb gyámsága alatt volt eddig és van jelenleg is, és a míg kiskorúsága tart, ilyesmit kezdenie, annyival inkább végrehajtania nem kell vala. Miért is ezt a legfelsőbb királyi méltósága és joga megsértésével titkosan végrehajtott házasságot mindenekben rosztalván, a kormányzéknek meghagyta, hogy valóságot tartalmazó tudósítása felküldéséig s annak jóvátétele iránt kiadandó határozása megérkezéig tovább fejlődését megakadályozni igyekezzék.«¹⁾ A kir. kormányzék octóber 11. költ jelentésében úgy nyilatkozott, hogy az ifju fejedelem a maga és ismerői tanácsára, a kormányzék tudása és beleegyezése nélkül váltott jegyet, s midőn később az összeesketésre és menyegzőre került a sor, a kormányzék tagok közül ugyan némelyek jelen, mások távol voltak, de azok is az napig nem tudtak e dolgról semmit, sőt akkor sem helyeselték, szóval: azon házasság a tanácsosok és kormány tudása és beleegyezése nélkül történt. A mi pedig a házasság bevégeződése akadályát illeti, a kir. kormányzék a mint egyebekben úgy ebben is a lehetőség a felség parancsának engedelmeskedni igyekezni fog. Aláírva: Cs. kir. felséged alázatos és örök hivei és jobbagyai, *Erdély méltatlan kormányja* — indignum in Transylvania Gubernium — a kormányzó, cancellár és öt tanácsos, név szerint olvashatók az eredeti oklevelen, nem írta alá az érdekelt Bethlen Gergely és még négy tanácsos.²⁾

A császár erre megparancsolta Veterani erdélyi katonai hadvezérnek — írja Bethlen — 1694. őszszel, hogy a fejedelmet, Bethlen Gergelyt és Eleket tisztességes őrizet alatt küldje Bécsbe, mit Absolon neki titokban megmonda, s így együtt nagy előterjesztésekkel vitték ki, hogy a császár e határozását megváltoztassa s a házasságot ne gátolja. Igy lón aztán, hogy Veterani csak a fejedelmet vitte fel, a kiről és házasságáról az határozottatott, hogy az meg lesz engedve, de megáldva nem; a mely ágyat vetett magának — mondák ott fenn — éljen avval, az udvar titokban még örvendhet, hogy a fejedelem így elmellőzvé a császárt, őt felmentette a fejedelemség-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XXI-ik száma alatt.

²⁾ » » » » » XXII-ik száma alatt.

ben leendő következése iránt a hitlevélben tett fogadása alól... És így Veterani vissza hozá az ifju fejedelmet, de menyegzőjére sem ő, sem Absolon el nem ment.¹⁾ Gunesch azt hagyta fenn emlékjegyzeteiben, hogy Veterani az ifju Apafit saját érdekében kérte meg, hogy vele Bécsbe menjen, megigérve, hogy ismét visszahozza magával.²⁾ Szilágyi Sándor pedig azt írja, hogy a fejedelem azért vitetett Bécsbe, hogy a császár miniszterei ismerni akarták, mielőtt bele egyeznének, hogy Erdélyben a kormányzás élére álljon.³⁾ Akár ez, mi nem hihető, akár a házasság meggátlása volt a cél, a mi valószínűbb, az eredmény — a mint Szilágyi megjegyzi — azon jövendőlést igazolta, hogy »Apari e házasság által az erdélyi fejedelemséget elugrotta.«⁴⁾

A fejedelem házassága és Bécsbe menése vagy vitetése körülményeiről, valamint a vele ott történtek részleteiről csak homályos adatokat birunk, melyek világánál elutasodni nem lehet. Itt tehát még bővebb kutatás és több felfedezés szükséges. Szintoly elrejtett a Bethlen Miklós Bécsben ellene megindított működése is. Számos tény és újonnan napfényre jött adat mutatja, hogy ő az erdélyi kormányzóság megalapítása után sőt már a *Hitlevél* készítésekor is a fejedelemségnek az Apari személyében folytatását nem ohajtotta, sőt hogy Leopoldnak a jog megsemmisítésére irányzott politikájában egyik nagy befolyású tényező volt; de az egyes tények és adatok egybekötő kapcsai még eddig tökéletesen nem voltak ismerve, a történetnyomozásnak hézagokat kellett betölteni, új adatokkal az indokokat megállapítani, hogy Bethlen működését egész belső lényegében a jól ismert cél, még rejtve levő indokaival és nem egészen ismert eszközeivel együtt tisztán láthassuk s alaposan megítélhessük. És ezt az a körülmény is nehezíti, mert Bethlen Miklós »*Önéletirat*«-át is maga úgy mint politikai ellenfelei irányában sok tekintetben elfogulva írta, s öntettei szépítésének és igazolásának mint amazokéinak tulsötéten árnyalási és

1) *Magyar Történelmi Emlékek* . . . II. köt. 140—141. ll.

2) *Trausch* . . . *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ollardinum* sat. II. r. 259. l.

3) *Erdélyország Története* Szilágyi S. II. köt. 387. l.

4) » » » » » » 387. l.

megbélyezési irányzata egyformán megismerhető rajta. Azonban a hátrább következők képesek lesznek e homályos szűrületre az eddiginél jóval több fényt és derűt bocsátani.

*

*

*

A pápa kifogyhatlan pénzsegélye s Leopold szerencsés harcrai annyira megfosztották volt már Magyar- és Erdélyországban birt szélső őrbástyáitól a szultán birodalmát, a győztes császári fegyverek oly mélyen hatottak volt az egykor hatalmas Törökország szíve felé, hogy ez oldalról ez idő szerint félelemre ok nem volt. A még is olykor egész Bécsig felhatott hírek egyedül az Apafi hitele rontására s állása megingatására voltak forgalomba hozva, ürügyül használtván arra, hogy őt megtámadni lehessen. És a sor valóban nem sokára erre is került. Az udvar föltétlen hívei voltak Erdélyben a szászok, a császár képét viselő katonai parancsnok, polgári biztosként működött mellette Absolon Dániel, kit Leopold állandó erdélyi biztosának tartott. Az Alvinczi-féle küldöttség Bécsben léte alatt feltűnt még Zabanius János szebeni városi jegyző, éles esze, nagyravágyása és kihívó bátorsága által, épen oly hű császári érzelmű, mint a magyarokat nem kedvelő férfi. Valószínű — Bethlen írja is egy esetben — hogy mindezen csatornákon juthatott Leopold Apafira vonatkozó s rá nézve kívánatos, az ifju fejedelem ügyét azonban veszélyeztető tanácsokhoz és értesülésekhez; de oly alapon való háborgatása, a hogy II. Apafit 1694-től, tehát nősülésétől kezdve, részint őt faggatva, birtokait megtámadva, személyét s udvartartását gyanusítva és üldözve, mindaddig ijesztgették, vádolták és zaklatták, mig nem 1697. tulajdonképen pedig 1701. fejedelemségi jogáról lemondani kényszerült ily támadásra okot, állásának aláásására törvényes alapot és fegyvert csak egy, az ország alkotmányát, a magyar jogéletet és pártviszonyokat tökéletesen ismerő, e felett Apafi iránt ellenszenv és önérdek miatt elfogult ember adhatott. E férfi nem volt más, mint cancellár Bethlen Miklós.

Az természetetes, hogy a császári udvarnál Apafi iránt féltékenység támadt, az meg tény, hogy ezt mások is épen Erdélyből táplálták. Bethlen így ír erről: »Minél inkább confirmá-

tióját sollicitálták, személyét ádorálták, jószágvásárlással erősítették, házasították, kornyétával cum titulo Principis járatták, kalendárium eleibe II. Apafi Mihály fejedelemnek nyomtat-tak stb. az udvarban annál nagyobb zelotypiát indítottak, melyet ő — ugymond — azelőtt sok esztendővel megjövendölt, hogy mint a majom kölykét, magok fojtják meg; de nem hit-ték, hanem 1696. betelék rajtok.«¹⁾ És ebben legtöbb része van az emlékirónak: a *quorum pars magna fui* — alkalmazható rá is... Szilágyi Sándor azt írja, hogy Apafi párthívei a portával titkos értekezleteket tartottak, ezért Leopold a kormányszéki tanácsurakat is gyanuba vette és nekik szemrehányást tett.²⁾ Gunesch pedig azt hagyta emlékezetben, hogy 1695. május 18. Veterani Bécsből Fejérvárra jövéen, egybe-hivatta az ország rendeit, s ott a nemességnek kedvezőtlen dol-gokat terjesztett elé, de a miket nem mindennel tudattak. Mon-datott ekkor az is — írja ő — hogy ezentul nem kell Apafit fejedelemnek nevezni, hanem ha a saját jószágában.³⁾ Ugyan ő írja 1696. évről, hogy augusztus közepe táján ismét felhívták Apafit a császári udvarba, hogy feleljen némely pontokra, a mikkel az erdélyi uraktól elvádoltatott, a hová csakhamar el is ment.⁴⁾ Azt, hogy kik voltak ez erdélyi urak, szintén csak Gunesch hagyta följegyezve, t. i. Bánffi György a kormányzó, Bethlen Miklos a cancellár és Apor István, a kincstárnok, a kik szerinte Bécsbe hivattak; de a vádakát ő sem mondja meg, a helyett megemlíti mint hallott hírt a császárnak Apafihoz intézett némely kérdéseit. Azt kérdezte t. i. tőle Leopold: 1) elfogadja-e őt apjául? 2) lemond-e Erdélyországról? 3) a bu-zogányt, fejedelmi süveget és kaftánt, mit a szultántól ő és atyja a megerősítéskor kaptak, átadja-e a császárnak? Apafi — ugymond Gunesch — mindenikre »igen«-nel felelt. A mágná-sok meghallották ezt, megrótták, kivált a 3-ik pontért, hogy a drága ajándékot, mit oly nagy monarchától kapott, oly ha-mar oda lökte, s evvel arra birták az ifjut, hogy mikor a

¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* ... Gr. Bethlen M. *Önéletirása* II. köt. 155—156. ll.

²⁾ *Erdély Története*, Szilágyi Sándor II. köt. 387. l.

³⁾ *Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* ... II. r. 260. l.

⁴⁾ » » » » » » » » 265. l

császár a birodalmi titkárt hozzá küldötte, hogy a mit neki magánosan ígért, írásban is erősítse meg, a 3-ik kérdésre adott feleletét visszavonta. Ezért mind ő, mind a többi mágnások a császár haragját vonták magokra. Vannak, kik azt hiszik, hogy ezt a mágnások azon szándékból tették, hogy a császárt az ifju fejedelemeire felingereljék, mert nem akarták, hogy ő atyja után következzen, ugy gondolkozva magok felől, hogy ők vannak olyanok, mint az ifju fejedelem, sőt okosabbak, korra idősbe, méltóságra nagyobbak, a mi hazajövetelökkor ki is tűnt. ¹⁾ Szilágyi Sándor pedig azt írja, hogy Bethlen Miklós 1696. azért ment Bécsbe, hogy a kormányzékrol a császár gyanuját elhárítsa, a katonai beszállásolásokra könnyítést eszközöljen, s Apafiért valamit tegyen. ²⁾

Bethlen szava hitelre talált, a császár elismerte — mond Szilágyi — az Erdély ellen emelt vád alaptalanságát, a beszállásolásokra 200,000 forintig könnyítést eszközölt, a kormányzék és udvari körlátnokság szervezést, fizetést, pecsétet kapott, Apafit illetőleg azt kívánta a császár — író elhallgatja, de hátrábbi előadásából az tűnik ki, ugy is volt, hogy ez a kormányzék útján történt — hogy az néhány uradalmait, az ősieket és újonnan vásároltakat, cserélje meg másokkal, nem elleneztetvén, hogy nevezetesebb részét megtartsa, Erdélyben csak télen lakhassék, a fejedelmi címéről mondjon le, helyette római szent birodalmi gróf czímet nyervén. Az Apafi-párti főurak megtagadtatták az ifjuval az ajánlat elfogadását, mire az udvar 1696. május 20. megrendelte a kormányzónak és cancellárnak, hogy Apafit szemmel tartsák, de ezt csak hamar ama másik rendelet követte, hogy Liechtenstein tábornok kiértesse őt Bécsbe. ³⁾ Bécsben megújítják az elébbi ajánlatot — jegyzi még Szilágyi Sándor — a mi által bizonyossá lesz az, hogy az első Erdélyben tettett, az 1697-ki ápril. 15. tartott miniszteri értekezlet pedig elhatározta, hogy többé ne mehessen Erdélybe, évdíjúl kapjon 12,000 forintot, később bi-

¹⁾ *Josephus Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum sive Annales Hungarici et Transylvanici . . . II. r. 275. l.*

²⁾ *Erdély Története tekintettel mivelölésére.* Irta Szilágyi Sándor II. köt. 387. l.

³⁾ » » » » » » » 387. l.

rodalmi hercegi czímet nyert s a fejedelemségről ünnepélyesen lemondott.¹⁾

Az 1695—97-ki események ez előadása a tárgy nagy fontosságával és szövevényességével nincs arányban tartva: fölötte hézagos és szaggatott, itt-ott az idő, hely és cselekvő egyének, a tények és azok indokai fölcserélve vannak, megtörténtek ugyan az érintettek, de nem épen úgy, nem azon összefüggésben, a mint előadva látjuk; az adatok eddig ismeretlen volta, és e történetszakasz szintoly kényes, mint mesteri elburkolása miatt nem is igen lehetett eddig amaz események valódi indokaihoz és politikai háttéréhez féрни. A levéltárak adatainak használatára nézve mindenütt érvényesült szabadelvűség csak most tette azt lehetségessé . . . A köz levéltárakban rejlő iratokból és csak most lett világos előttem azon tény, hogy Erdélyben a zernyesti ütközet után a helyzet ura, a közdolgokban irányadó Bethlen Miklós lett. De hogy ő már a Leopold-hitlevél feletti alkudozások alatt megváltozott, már annak némely pontja, azutáni magatartása és egész nyilvános élete tanúsítja. Teleki Mihály politikájára tért ő is, annak nyers egyénisége s durva erőszakosságai helyett az udvariasság modorbéli simaságát, rejtettebb önzéssel több hazaszeretetet egyesítve, hogy t. i. hónapok hasznos szolgálatokat tegyen, de belőle magának s családjának is minél nagyobb hasznot húzzon, s ellenfelét észszel és okossággal győzze le. Ez volt elve. De az ő idejében mások nótáztatása által jószágot szerezni, fejedelemségre emelkedni többé nem lehetett — ettől a némettel szövetekezés örökre elejtette; vagyonhoz csak befolyás, ehez császári kegyelem juttathatott. Ez őt arra bírta, hogy az uralkodó-háznak II. Apafi fejedelem joga érvénytelenítése érdekében szolgáljon, s azért az udvartól viszonzszolgálatokat fogadjon el. Bethlen ez önelhatározását tények igazolják, sőt a dolog indokai világosak is. Leopoldnak épen úgy érdekében állott, hogy II. Apafi fejedelmi jogáról lemondjon sőt egyenes örököse se legyen, mint Bethlennek; mert Erdély birtokában szilárdul meg ez úton az első, az utolsó pedig mint Apafi-vérág ősi birtokaira jogilag, a zállagosokra csá-

¹⁾ *Erdély Története.* Szilágyi S. II. köt. 837—388. ll.

szári kegyelem útján számíthatott; némileg társává Bánffit, a kormányzót mintegy a véletlen tette, a kire nézve a kormányzói szék állandósítása hatalmas érdek volt, s a ki e felett neje ágán örökösödési jogot is birt az Apafi-jóságok egy részéhez; Apor István kincstárnokot, ki a kitüntetésekre és gazdagságra vágyott, ezen gyöngéi, hivatali tiszte, a jezsuita-befolyás és a katolikus érdekek előmozdítása szintén Leopold hívei leghívebbjévé tették. Az érdekek ezen erős szövetségének természetesen támogatója volt a kormánytanács tagjainak egy része is; ellene volt a Bethlennel titkos versengésben élő szász Zabanius, gróf Pekri Lőrincz, Bethlen Elek és Gergely, kinek — a mint Bethlen írja — leányát titkos kérigetés útján ¹⁾ tették az ifju fejedelem nejevé, és az országgyűlési többség, mely nem akart lemondani a II. Apafi fejedelemségben való következése jogos reményéről.

Ez kulcsa ama három évi söt egész korszakban az erdélyi politikai eseményeknek, melyeknek okát megtudni, vagy következményeit magánállólág kimagyarázni nem lehet. Ezt tartva szem előtt, én a II. Apafi életének ezen korszakbeli történetéhez többnyire újonnan előkerült adatok alapján íme e részint kiigazító, részint kiegészítő részleteket adhatom.

Bethlen Miklós 1695. a kir. kormányzék által october 9. költ ajánló levéllel ²⁾ s november 10. adott útasítással ³⁾ volt felküldve a bécsi udvarhoz; megbízatásának tárgyairól és sikeréről magával hozott két cs. kir. leirat szól. Az első 1695. decz. 20. költ a császár és Weissenberg Tivadar János aláírása alatt, intézve van egyenesen Bethlenhez, 14 pontból áll, az 1-sőben biztosítást ad a császár, hogy az Erdélyben telelő 15 ezred német lovasság számára 1696. január végére 100,000 forintot császári pénzben fog küldeni, 100,000 forintot az örökös tartományokban számukra teendő vásárlásokban. A leirat további része szabályozta a pénzben adandó bor árát, a fizetési határidőt ápril utoljára szabta meg, agiót

¹⁾ Gr. Bethlen M. *Önéletírása* II. köt. 141. l.

²⁾ Erd. kir. kormányzék levéltárában, *Liber Regius Prioris Seculi* I. köt. 535. l.

³⁾ Erd. » » » » » » » »
I. köt. 73z

kérni a német pénzből a katonaságnak megtiltotta, a húsnek váltásági árát meghatározta, a széna megmérésére a szállásokon mérő eszközök felállítását rendelte, a pénzportiót hónapoként 300 forintban állította meg, a búza, zab és más termesztményi adók iránt a határozatot a Commissariatusra bízta. A 10-ik pontban megegyezik a császár, hogy Erdély részére pénzverő hivatal állitassék, az iránt a kormánysszékhez külön rendeletet bocsátott, de az hirtelen nem történhetvén meg: teljes fölszereléséig — 11. pont — megengedte, hogy a nagy-bányai pénzverő-ház csak Erdély számára verje újra a régi pénzeket; a Tiszán túli vármegyék forintosaik újravertése végett a kassai pénzverő-házhoz soroztassanak, a nagy-bányai és erdélyi pénzverő-házban a katonaság forintjai ne cseréltessenek be, hanem ha be akarja váltani, hit és kormánysszéki s császári biztosi pecsét alatt küldjék fel Körmöczre, Pozsonyba vagy Bécsbe — 12. pont; a császári pénztárból való pénzek, a mik Nagy-Bányán lesznek, mikor azon pénzverő-ház az erdélyieknek az irt czélra átadatik, cseréltessenek ki az erdélyieknek oda viendő forintosaival — floreni —, a nagyobb pénzverési eszközöket — 13. pont — beszerzi az udvari kamara a maga költségén, a miket pedig Erdélyben kell megkészíttetni, azok költségét az odavaló kir. kincstár hordozza.

Mig egyfelől a császárnak Erdély iránti atyai indulatját s a haza boldogságára való gondoskodását ezekből az ország megláthatja — így végződik a cs. kir. leirat — másfelől szintugy nem kétkeedik azon, hogy a kormánysszék és rendek is a császár legkegyelmesebb szándékait előmozdítandják s hazájok javáról és gyarapodásáról szorgalmatoskodni fognak, a minek sikerére nézve a cancellárnak bölcsessége, tapasztalása és azon tekintély, melylyel az országban bir, a legtöbbet teheti; ennél fogva ő felsége az ő eddigelé sok alkalommal tanusított magoodadásában és hűségében leginkább bizván, iránta ezen cs. kir. kegyelmességét különösen is kifejezte.¹⁾

Bethlen második küldetési czélja az volt, hogy a fejevári fiskusi uradalomnak a kir. kormánysszék fizetése fedezé-

¹⁾ Az erd. udvari cancellaria levéltárában levő eredeti fogalmazványból.

séül oda adományoztatását eszközölje. A császári határozatot annak neve és Weissenberg aláírása alatt az udvari kamara febr. 2. adta ki, az erdélyi udvari cancellaria pedig márcz. 24. intézve szintén Bethlen Miklóshoz, ily bevezetéssel: »Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis sat. nomine ejusdem Cancellario Transylvanico D. Comiti de Bethlen hisce perbenigne significandum« sat. Ez annyira a Bethlen személyére volt irányozva, hogy a cancellaria kiadási jegyzőkönyvében nyoma sincs, »mert a cancellár — a mint ez évi jegyzőkönyve szól — 1695. nov. 19. érkezvén fel Bécsbe, s maga tractálván az ország minden dolgait: a cancellaria nomine corporis nem irt semmit 1696. 28. márcziusban történt hazameneteiég.«¹⁾ »A császár — így szól a leirat — az erdélyi kormányzónak, a kormányzék követét gróf Bethlen Miklóst — a ki akkor lett gróf, a mint hátrább látni fogjuk — nemcsak kegyelmesen fogadta, hanem kérését is meghallgatta, s határozatait részint szóval, részint írásba foglalva, egyenesen személyéhez intézve adta ki, minden pontban kedvezőleg; t. i. megengedte 1.) hogy a kir. kormányzék állandó székhelye Fejérváratt legyen, főbb tagjai: a kormányzó, cancellár, ország generalisa és kincstárnok a várban lakjanak, s számukra illendő lakások alakításának át, valamint a levéltárnak is erős és tűzmentes hely szakítassék ki — pro Archivo autem seu Regestatura etiam in ipsa Arce tutus et contra ignem benemunitus locus reservabitur, — azon szobák, a hol az erdélyi fejedelmek szoktak lakni, tartassanak fenn a tanácsülések, országos és táblai gyülések számára addig, míg az országház elkészül, a többi kormányzék tagoknak illő szállás adandó a városban; 2.) az erdélyi kir. kormányzék kész hűségének különböző alkalmakkor eddig is számos jeleit adván, jövődöbeli oly szolgálatok reményében, miket a felség maga és felséges háza iránt tőle vár, fizetését 35,000 frtra emelte fel; 3.) fizetés fejében a fejérvári uradalmat az ahoz tartozó vagy tartozni kellett jószágokkal együtt a kormányzónak, cancellárnak, ország generalisának, kincstárnoknak, 8 tanácsúrnak és két titoknoknak ado-

¹⁾ Az erd. udvari cancellaria levéltárában levő *Liber Expeditionum et Correspondentiarum* de Ao 1695. usque 1700. 46. l.

mányozta, azok jövedelmét fizetésök arányában osztandólag, azon joggal, hogy az elidegenített jószágrészeket is fizetésök aránya szerint kiválthassák, a meghaló kormányzéki tag bírtokrésze az általa netalán fizetett váltság összeg megfordítása után hivatali utódára menvén át. 4.) A kormányzék székhelyére annak rendelkezése alatt állólag 60 lovas és 60 gyalog katona lón engedélyezve, az első tiszteivel együtt 3600, utóbbi 2400 forinttal ellátva, a kik a rendes szolgálaton kívül a végrehajtásoknál és igazságszolgáltatási ügyekben segídkezzenek, háboru vagy más esetekben különösebben fogván a kir. kormányzék biztonságáról gondoskodás tétetni. Végre a postaügyben is meg lón ígérve a felsőbb intézkedés, de az az egész birodalomban sőt Magyarországon is a gróf Paar-nemzetiségnek kötésileg átadva levén : ebben csak ezen az úton eszközölhető javítás ; azonban meg fog rendeltetni, hogy Erdélybe a lehetőségig magyar nemzetiségű postamesterek tétessenek, a postaállomási helyeket pedig a kir. kormányzék jelölje ki.¹⁾

Bethlen 1696. ápril 8. tért vissza Kolozsvárra,²⁾ pénz-segélyt, közteher-könyebbitést s a katonatartási terhek hordozásának szabályozását eszközölvén ki az ország számára, fizetésjavítást s annak biztositékaul egy nagy uradalom adományoztatását a kir. kormányzék részére ; de megszerezte magának a császár különös kegyelmét, a minek bő és maradandó becsü bizonyítékait vette. *Önéletírása*-ban ily röviden emlékezik meg 1696. évi gyarapodásáról. »Ekkor expediálák — ugymond — a grófi czímet, fia főispánsága, sója harminczadjának elengedése, Radnóth, Thököly-jószág dolga mind akkor lón, melyekről bő irások vannak.«³⁾ Ez irások közül már ma valóban sok lett ismeretessé, s azokból ezen igen egyszerű tényelődás érdekesen és tanuságosan kibővíthető.

Leopold egyik nagy kegyelmi ténye Bethlen irányában a grófi czím, mit oly alakban mint ő, kevés ember nyert azon időben, sőt azután is. E sok tekintetben nevezetes adománylevél megérdemli, hogy tartalmát megismertessem.

¹⁾ Az erdélyi udv. cancellaria levéltárában levő eredeti fogalmazványból.

²⁾ *Magyar Tört. Emlékek. Gr. Bethlen M. Önéletírása.* II. köt. 153. l.

³⁾ » » » » » » » » köt. 154. l.

»Minthogy te, Bethlen Miklós — így ír 1696. febr. 23. Leopold — oly szülőktől és ősöktől származtál, kik a mi igen kedves Magyar- és Erdélyországunkban századok óta főnemesekek s ősregi nemzetségből valók voltak, czímekkel és tisztességgel tündöklöttek, kik a hazát és az én elődeimet, a magyar királyokat és római császárokat híven és hasznosan szolgálták, nevök dicsőségét ragyogó és jeles cselekedetekkel téve hiresé; s minthogy azok között különösen benned, Bethlen Miklós, azon nemes vér és nemes szellem, melyet szülőidtől örököltél, mások felett annyira kitűnt, benned akkora tökélyre emelkedett, hogy te ifjuságotól kezdve a valódi erény dicsősége elérésére irányozván törekvéseidet, a mostani oly igen nehéz időekben, udvarunkban folytatott különböző követségeid alkalmával, melyeknek mintegy rövid summája az általad hazád számára tőlünk kinyert cs. kir. *Hitlevél* és más cancellári s küldöttségi munkáid, melyekben mind a te hazád különös java vezérelt s a melyek végbevitelére mind a mi, mind a kereszténység érdekének megfelelőleg elmédnek teljes erélyével igyekeztél, hogy ősöd fényét s rád mintegy örökségül szállott dicsőségét, mint azok törvényes vér-ága, nemcsak pusztulástól megóvd, hanem a te saját nyilván elismert ritka lelki tulajdonid által gyarapítsad és utódidra is átszállítsad: mindezeknél fogva, és minthogy te mihozzánk és felséges házunkhoz igaz önfeláldozásodnak és feddhetlen hívségednek az előbocsátottak szerint oly bő és igaz bizonyítékait adtad eddig, hogy jövendőbeli hasonló hűségedre és önfeláldozásodra nézve felőled a legjobb véleményt és reményt tápláljuk, a mi benned való megnyugvásunk tanusításául és a te megjutalmaztatásod gyanánt méltó dolgot véltünk cselekedni, a midőn tégedet magasabb méltóságra emelni elhatároztuk. Annak okáért tégedet, előlnevezett Bethlen Miklóst, nőt, s minden törvényes házasságból született és születendő mindkét nemű gyermekeidet, örökösöidet és tőled származó utódaidat mind végtelenig — ad infinitum — grófi rangra emelünk, ugy Magyarországon mint örökös tartományinkban és országinkban, meghatározván, hogy tégedet, nőt, s minden gyermekeidet, örökösöidet s mindkét nemen leszármazó utódaidat mindenki bármily rangban és méltóságban levő,

írásban és szóval grófoknak tartson, mondjon, nevezzen és tiszteljen úgy, mintha ezelőtt negyedik nagyatyai és nagyanyai ősötöktől születettek volna; továbbá téged azon különös kegyelmünkben részeltetünk, hogy mi és minden utódink hozzád vagy tiedhez intézendő minden levelünkben és írásunkban »Tekintetes és Nagyságos«, mások pedig t. i. az ország minden nagyjai, méltóságai, és bármily rangu egyházi és világi férfiak veled és tieddel szemben »Méltóságos« megszólítással éljenek; megerősítjük ősi nemzetségi czimeredet s avval élni szabadságot engedünk; megparancsoljuk Magyarországunk, örökös tartományink, kivált pedig kedves Erdélyünk minden egyházi és világi nagyjainak, tisztviselőinek, biróinak sat. hogy téged, nődet s hozzád tartozóidat ezen rangban, tisztességben és rendben, jogaidban és szabadságaidban, kiváltságaidban és kitüntetéseidben védjenek, oltalmazzanak, nehogy valaki az ellen valamit tenni merjen, ha magukat legsúlyosb neheztelésünknek és 100 márka tiszta arany büntetésnek, melynek fele a fiskusé, fele a bántott-félé lesz, kitenni nem akarják.¹⁾

Másik különös kegyelmi ténye Leopoldnak Bethlen irányában az erdélyi és Részekben fekvő Thököly-birtokoknak Apafi Mihály kezéből szerződésszerűleg elvételébe s neki adatásába királyi beleegyezése.

A II. Apafi által 1696. még tényleg bírt nagy jövedelmű várak és jószágok közt volt a *radnóthi kastély* és *uradalom*, továbbá a három Thököly-grófnétől 90,000 forinton megvásárolt *Húnyadvára*, *Küküllővára*, *Illye* és *Cseh* kastélyok és birtokok, melyek egy negyedrészt adománynál fogva birta. Bethlennek, az ország dolgaiban, annak költségén fáradozásai között arra is kiterjedt figyelme, hogy Thököly Éva, Kata és Mária grófnékat Apafival való szerződésök felbontására s erdélyi és a Részek-beli józágaiknak neki átengedésére bírja. Márczius 22. Mednyánszki Pál magyarországi, Szentkereszti András erdélyi cancellariai előadó tanácsosok tanuskodása mellett új szerződésre léptek nevezett grófnék Bethlen Mik-

¹⁾ Az erdélyi udvari cancellaria levéltárában levő egykoru másolatból.

lós gróffal, melynél fogva azon okból, hogy Apafi Mihály tartozása egy részét nem fizette meg s így maga vissza lépett kötésétől, továbbá, hogy a jószágok keze alatt pusztulnak, kénytelenek voltak tőle józágaikat vissza venni, s Bethlen M. jóakaró atyjokfiának adni át, a minthogy őt biztosították is arról, hogy ha becsületök sérelme nélkül, rendes és törvényes úton Apafi Mihálytól a mondott jószágokat kivethetik, azokat neki engedik által kiváltás végett a rajta levő 90,000 magyar forintért ily föltételekkel: 1.) hogy ő a grófnéknak Erdélyben és a Részekben jószágot illető ügyeikben, a mennyire lehet rendes úton, atyafiságosan szolgáljon, 2.) kiváltván gróf Bethlen a jószágokat, készek lesznek azután a ráfizetés iránt is vele megegyezni, s azután azon birtokaikat a kiváltási és felülfizetési összegben tíz évig nála és maradékinál hagyni, ő pedig akkor ezen összeg lefizetése mellett azokat visszaadni köteles lesz, 3.) a mely részét azon jószágoknak Apafi állítólag Thököly Imre nótáján birja, ha visszakapják, zálogképen vagy másként később neki adják, várván azok megszerzésében is az ő atyafiságos szolgálatját, 4.) ha valamikor ezen birtokok eladásra kerülnének, elsősége lesz gróf Bethlen Miklósnak, s azon esetben szavatosságra is kész ek; ha a Thököly-birtokok kegyelem útján Thököly Imrének visszaadatnának, a grófnéknak az azokért kapott összeget Bethlen részére szintén vissza kellend fizetniök.

E szerződést a felek királyi megerősítés alá terjesztették, kérelmökben a kérdéses birtokokat Bethlen és Gyulafi-anyai ágon való birtokoknak nevezték, miket most zálogképen Apafi Mihály bir; azt is jelentették a csász. felségnek, hogy azok egy negyedrészt Apafi saját atyjától az erdélyi törvények és fejedelmi föltételek által tiltott módon adományképen nyerte; végre kérték, hogy azon negyedrészből netalán lappangó királyi jogát adja a szerződő feleknek s arról az erdélyi cancellarián állitasson ki nekik adomány-levelet, egyszersmind meghagyva az erdélyi kir. kormányzéknek, hogy az a szerződő feleknek a nevezett birtokok kinyerésében, valamint Huszt vára és máramarosi sóaknák iránt nevezett Apafi ellen törvényesen kezdendő keresetökben segítségül legyen. Aláírva gróf Bethlen Miklós és a három Thököly grófné.

A császár május 2. ezen szerződéshez kir. megegyezését adta, annak a királyi jogot illető részét mellőzve, Husztra és a máramarosi sóbányákra nézve azt jegyezte meg, hogy ha azok iránt igazságukat bebizonyítják, a fiskust illető negyedrésznek árára való tekintettel a kincstár birtokába bocsátani kötelesek lesznek; ha pedig a bebizonyítás nem sikerül, a negyedrészt iránt másképen tartoznak az alperessel kiegyezni.¹⁾

Harmadik, a Bethlenre nézve szomorú következményeiért inkább sajnálatra, mint szerencséje által irigylésre méltó radnóthi kastély és uradalom ügye. Burkolt, homályos ügy, de a rejtély kulcsát megadja Bethlennek 1703. sept. 22. a bécsi miniszteri konferenciához a császár bizonyos megígért kegyelmeiért benyújtott s attól bizottsági tárgyalás végett a csász. udv. kamarához útasított kérvénye, melyben egyebek közt e van: »Hét söt több év előtt nekem adni határozta ő cs. felsége kegyelmesen a radnóthi uradalmat, azon állapotban, a mint az I. Apafi halálakor találtatott, a következő föltételek alatt: 1.) hogy abban Bethlennek a császár kegyelméből legyen javára beszámítandó 25,000 rhénens forintja, 2.) ha ennél többet érne, ezen többletet fizesse meg, 3.) legyen joga azon uradalomhoz tartozó, de elidegenített birtokrészeket is kiváltani.«²⁾

Utoljára maga Bethlen említ fel még egy tényt. »A mely *kis pecsétű gratiája* ő felségének exstál — írja *Önéletírás*-ában — azt a szegény idvezült Veterani hozta volt. Erről holta legyen a szülő.«³⁾ Elöttem nincs tudva, mi volt e kiüntetés.

Ime mily eredményei voltak gróf Bethlen Miklós 1695. végén s 1696. elején Bécsben mulatásának magára nézve. Okozati benső kapcsolatban áll e küldetéssel b. Bánffy György kormányzónak és b. Apor István kincstárnoknak ugyanekkor, febr. 23. tehát az utóbbival egy napon történt grófi rangra emeltetése; mindkét adománylevelét indokolásából kiemelem a

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XXIX. sz. alatt.

²⁾ Látható eredetiben az erdélyi kir. cancellaria levéltárában 1703. 177. sz. alatt.

³⁾ *Magyar Történelmi Emlékek*. Gr. Bethlen Miklós *Önéletírása*. II. köt. 154. l.

czéломra tartozókat. »Megtéktvén — így hangzik a Bánffié — a császár az ő magyar király elődei és haza iránti jeles érdemekkel kitünő ősoktól származását, erényeit és tulajdonait, elismerni s méltó megnyugvással és érdemlett dicséretekkel kitüntetni kívánva iránta és felséges háza valamint a haza iránt a mostani nehéz időkben mind a kormányzóság tisztének ráruháztatása előtti, mind azutáni szolgálatait, remélve hozzá és császári házához jövőben is megbizonyítandó igaz hűségét és szolgálatra gyors készségét: őt cs. kir. kegyelme és bőkezűsége azon jutalmában kívánta részesíteni és avval fel-díszíteni, hogy méltán megillető magasb tisztességi rangra és méltósági fokozatra emelje . . . « Apornál pedig íme ez az indokolás. »Minthogy a császár az ő újabbi engedelmessége s hívsége által a közelebbi elég zavaros és aggasztó időkben is tisztán bebizonyítva látta az ő császári és kir. kegyelmének jó és balszerencse közti kiérdeklésében másokkal mintegy vetélkedését: ezért illőnek vélte, hogy az ő megszaporodott és a multakból következtethetőleg jövőben is naponként növekedendő érdemei a császárnak bennevaló nagyobb megnyugvása jeleivel és kellő dicséretekkel gyarapodjanak és a királyi bőkezűség megérdemlett jutalmával halmoztassanak el: mind-ezekért őt grófi méltóságra emelte . . . «¹⁾

Mindhárman a császári ház és haza irányában tett és teendő szolgálatokért s kitünő hűségökért részesültek e kitüntetésben, mindenik Bethlen fennléte alatt s mint cancellárnak természetesen befolyásával, mit ő később ön és a császári ház érdekében hasznosított is. Ápril 8. érkezett vissza Erdélybe,²⁾ hol ez útját megelőzőleg 1695. és azt követőleg 1696. II. Apafi Mihály életében igen szomorú események történtek.

1695. május 6. Leopold nem az erdélyi udvari cancellária útján, hanem a bécsi cs. udvari kamara elnöke és egy tanácsos aláírása alatt azt rendelte az erdélyi kir. kormányzéknek, hogy miután hozzá feljelentetett — notitia ad Nos delata est — hogy a radnóthi uradalom az erdélyi fiskushoz

¹⁾ Az erdélyi udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ *Magyar Tört. Emlékek. . . . Gr. Bethlen Miklós Ünéletírása*, II. köt. 153. 1.

vagy fejedelemséghez tartozó más birtokokkal együtt erdélyi kincstárnokának maig sem adatott kezébe: tegyen mielőbb tudósítást arról: miért nem történt meg ez? és mi magán joga van ahoz Apafinak? ¹⁾ Aug. 19. olvastatott fel a kir. kormányzék ülésében ez, s az ifju fejedelem felkéretni határoztatott az iránti nyilatkozatra: van-e valami gyökeres jogot bizonyító igaza, olyan, melylyel magát a törvény előtt is képes megoltalmazni? ha van, mutassa elé, a kormányzék kész érdekében a felségnél közbenjárólag szólni; ha pedig nincs, ezt is tudassa, hogy ez esetben annak a birtoknak az ő kezén hagyását kérelmezze. ²⁾ A fejedelem levelét s biztosát küldötte a kormányzékhez, élöszóval felelni, megírván levelében, hogy azon birtok 1662. adományoztatott anyjának, azóta eltölt 32 év, a beiktatást tanúkkal bizonyította, s árvaságára és azon szomorú állapotjára utalva, hogy jószágaiért s különösen Radnóthért mily bajoknak van kitéve némely arra áhitozók által, emlékezetökbe hozta, hogy ő is az ő atyjokfia, testökből való test és az ő tagjok, ne engedjék a haza köztörvényeiben megfogyatkozni, kérjék érette a császárt: adjon neki azon birtokról új adományt, ő kész azért tetemes pénzáldozatra is. A kormányzék nem tartotta helyesnek, hogy a fejedelem-aszony birtokba iktatását illető bizonyíték felküldessék, s nem is annyira annak jogerejére, mint a császári kegyelemre hivatkozólag, a fejedelem mellett pártolólág irt fel aug. 26. ³⁾, mire a felség az erdélyi udvari cancellária útján febr. 24. 1696. azt írta vissza, hogy a kormányzéknek Radnóth iránti tudósítását megfontolván: meghagyandónak vélte és határozta azt, hogy mihelyt kir. levelét kapta, a radnóthi ügyben annak mostani birtokosa Apafi Mihály ellen a haza törvényeiben megírt módon indítson azonnal pert, és azt érdemleges ítélet hozataláig folytassa, intézkedvén arról is, nehogy azon jök Apafi vagy tiszteli által elpusztitassanak, hanem

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XXIV. szám alatt.

²⁾ Az erdélyi kir. kormányzék levéltárában levő ily czímű könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 254. l.

³⁾ Az erdélyi kir. kormányzék levéltárában levő ily czímű könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 261. l. Továbbá 1701-diki 71. sz. alatti Transmissioban.

hogy az ítélelhozáskor azon idő ótai hasznaival együtt adasanak át, a miket a mostani tulajdonos a többi fiskusi jóknak Haller János akkori kincstárnok kezébe adatásáig azokból vett, és bármely vármegyében levő mindazon tartozandóságaival és rész birtokokkal együtt, melyek Apafi fejedelem halálakor azokhoz tartoztak. ¹⁾

A törvénytartás távolesése miatt az ügyfolyamban szünet állott be, mi alatt Apafira nézve febr. 24. — egy nappal később a Bánffi, Bethlen és Apor grófi méltóságra emeltetésök után — a császár neve alatt az udvari kamarától és így ismét nem hazai hatóság útján, egy lesújtó rendelet érkezett. »Minthogy kedves Erdélyországa iránti atyai gondja és szorgalmatoskodása — írja a császár — egyebek közt arra is ösztönzi, hogy Apafi Mihály személyére valami tekintettel legyen: ezért a kormánysszék azon előterjesztésére, hogy ő az alattvalói hűségí esküt még nem tette le, meghatározta, hogy azt tőle, mint a haza egyik főrendű emberétől haladéktalanul bevegyék s a császár iránti állandó hűségre és maga alávétésére, a haza iránt pedig szeretetre és szolgálatra intsék, hogy ez által magát a császár további kegyelmére méltóvá, a haza iránt érdemessé és a karok és rendek szeretetének részesévé tegye.«

»Továbbá — így szól ama leirat — egész Erdélynek és magának Apafinak is érdekében áll, hogy Fogaras vára, melyet Apafi tartozandóságaival együtt törvéynél fogva bír, a helyőrségtartási és kiváltási jog érintetlen maradása mellett, tőle készpénzzel kiváltassék, ideértetvén a fejérvári javakból őt illető és szintén kiváltandó rész is. De minthogy neki mostani állapotjában ez összeget átadni nem lenne tanácsos, a császár kegyelmes akarítja az, hogy az Bethlen Miklós cancellár, Apor István kincstárnok és Absolon Dániel kezébe olvastassék le, a kiknek — úgymond — meghagyta, hogy azon összegből az erdélyi császári pénzügyi bizottság — Commissariatus — tartozásait törlesszék, nevezetesen segélyt adván belőle az arra leginkább rászorult szászoknak is. Hogy pedig Apafi az által valami kárt ne szenvedjen,

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelékben* XXVII. sz. alatt.

megparancsolta a cs. udv. kamarának, hogy az elébbi módon megváltandó fogarasi uradalom helyett Szathmár várából és a hozzá tartozó birtokokból Apafit elégítsék ki.«¹⁾ Hogy e rendelet kelésében Bethlen részes, kétség nem fér hozzá, mert önmaga is írja: »Az udvar elméje — így szól ő — mikor én Bécsben valék, és Apafi állapotjáról határozása e vala. A nem rég 90,000 forinton vásárolt Thököly-jószágokat, a fejérvári jószágbeli, monorai, csergedi jószágát, Fogarast mely 80,000 forint volt, adja át. Ez együtt tett mintegy 100 ezer német tallért. Ezért vegye el Szathmárt és ahoz egyenlő értékig adandó jószágokat Magyarországbán. Husztot, az aknákat és az erdélyi örökös jószágait tartsa meg s birja; télben Erdélyben is lakhatik, de hadjárások alkalmával lakják Bécsben; a »fejedelem« névről mondjon le s legyen római sz. birodalmi gróf. Ezt a százezer tallért mi, úgymint a Gubernium én és mások leteszszük, adjuk a szász nationak, Húnyadvármegyének, Kolozsvárnak stb. Látható ez az általam a kormányzéknek megküldött császári rendeletből.«²⁾ Ezt én és Absolon megadók először csak a kormányzónak és Bethlen Gergelynek s Eleknek, és kimutattuk, hogy ezt a felséges udvar érdeke elútasíthatlanul követeli, azért, hogy a török háború tartama alatt ő felsége a lehető leggyöngédebb eljárási mód által a fejedelem úr személyére nézve biztosítva lehessen, a ki minél inkább és nagyobb készséggel engedelmeskedik, annál nagyobb kegyelmességét és bizalmát nyeri meg ő felségének, annál nagyobb biztonságot és nyugalmat maga és övéi s a haza számára; minél inkább ellenkezik pedig, annál nagyobb bizalmatlanságot költ fel az udvarnál s azt annál keményebb elhatározásokra kényszeríti.... A szászok sokkal adósok az uraknak, melyet másképen talán soha meg nem fizetnek; az urak így könnyen jutnak pénzhez.... Én — így folytatja Bethlen — Fogarasbeli részemet, mely mint cancellaré és grófé, nem megvetendő lesz, kiveszem ugyan, de a várbeli szálláson és egy falun kívül, sőt úgy lehet, azt is a három úrnak hagyom — érti Banffit, Bethlen Gergelyt és Eleket — a Thököly-jószágokban is az illyei és csehi jószá-

¹⁾ Lásd az *Okleveles Függelék* XXVI. sz. alatt.

²⁾ Ma nem létezik.

gokat is másoknak engedem... A fiskális jószágokról is nemcsak az én, hanem anuak a ritka nagy böles miniszternek, Kinskynek is ily értelmű tanácsát is megmondám...«¹⁾

Ez elég őszinte előadásnak az iménti cs. rendelettel egybevetéséből kiderül, hogy a kormányzók egy részének, jelesen a Bécsben volt cancellárnak az Apafi birtokaiból és jogaiból, fejedelemségéből és méltóságából kiforgatása, számkivetése és politikai s társadalmi teljes megsemmisítése nem csak felsőbb helyről volt parancsolva, de az egyszermind az ő meggyőződése, akarata és végcélja is volt, kiderül, hogy neki szóval több s botrányosabb igazságtalanság volt útasításul adva, mint a mennyit és minőt a rendelet magában foglalt, a mit ő mégis elvállalni nem átalott, s teljesítésére a kormányzóval együtt Apafit — véröket és honfitársukat — elébb szép úton kellően felszólítaniok, s ha vonakodik, kényszeríteniök: ez által az önkény eszközévé törpítették le magukat. Rút szerep, jog- és erkölcsiségsértő küldetés, sajnálni lehet, hogy a legfőbb országos testület feje, egy szintén magas állású társával vállalkozott rá.

A kormányzók a rendeletet végre akarván hajtani, az ifju fejedelmet Kolozsvárra hívta, s tartalmát vele közölte, sőt a később történtek azt mutatják, hogy Bethlen szóbeli útasításait is ez alkalommal tudtára adta. Apafi a rendelet első ágának megfelelőleg, Leopold császár és József, magyarországi király s következőik iránt a hűségi esküt május 1. letette, igérve abban: »hogy ő felségeiknek és következőiknek, kegyelmes urainak tökéletes és igaz híve és alattvalója lesz, a méltóságos kormányzókhoz pedig, az ő felségeik szolgálatját és a haza megmaradását, a diploma és törvények szerint illető dolgokban engedelmes, az ő felségeik igaz jóakaróinak jóakarója, ellenségeknek és gonoszakaróinak ellensége és gonoszakarója lesz, ő felségeiket sem barátságért, sem atyafiségért, sem ígéretért, sem adományért, semmiféle tekintetek alatt el nem árulja, sőt sem boldog, sem boldogtalan állapotjokban mellőlek el nem áll, az ellenök pártolko-

¹⁾ *Magyar Tört. Emlékek. Gr. Bethlen Miklós Önéletirása. II. kötet. 156—157. ll.*

dókkal sem titkon, sem nyilván, sem írás, sem izenetek által nem tractál és nem colludál, sőt ha méltóságuk sérelmére, a közjönak kárára és a szent békeség megháborítására néző dolgokat valakik által forralni és munkálkodni érthet, a belső tanácsnak, vagy a kiknek illik, idején és hűségesen megjelentí, szóval: ő felségeikhez élte fogytáig a feljebb megírt dolgokban tökéletes igaz és hív lesz.«

»Ezen hűségi esküt mind az egész tanács előtt — kivén a szebeni király birót — olvasta és mondotta el — így végződik az eskütételi jegyzőkönyv — néhai Méltóságos Apafi Mihály fejedelem úrnak azon nevü fia, Anno aetatis suae 19^{1/2} 1696. május 1. Az Unió-ra való hitletétel ítélőmester Sárosi János elébe hagyatott. Aláírva: gr. Bánffy György, kormányzó m. k. gr. Bethlen Miklós, cancellár m. k.«¹⁾

A császári rendelet egyéb pontjaira és a Bánffy s Bethlen által elfogadás végett szóval Apafi elébe terjesztettek nézve hirtelen jött betegsége miatt nem határozhatván, kijelentette, hogy azokra nézve megbízott emberét kérelemmel küldi fel az udvarhoz, s annak visszaérkezéseig ügye tárgyalásának felfüggesztetését kérte. A kormányzó és Bethlen a kormányzók nevében beleegyeztek, s gróf Kinszkyt — a kitől voltak, úgy látszik, útasítva — május 11. a helyzetről így értesítették. »Tartozó kötelességek szerint — így szól levelök — jelentik, hogy ő felsége a császár kegyelmes határozatát az Apafi Mihály úr hűségi eskü-letétele tárgyában végrehajtották, ő azt a kormányzók színe előtt önként letette; engedelmességének egyebekben való tanúsítása, egy szathmári birtoknak a fogarasi helyett elfogadása ügyében meghitt szolgálját akarta felküldeni a császár ő felségéhez irt emlékirattal és a kormányzók felvilágosításával; de súlyosan megbetegedvén, kevés időre elhalasztatni kénytelenített; azonban nem fogja elmulasztani sem ő, sem a kormányzók a császári felség szándékának engedelmes szolgálataikkal előmozdítását.«²⁾

II. Apafi Mihály, a ki hivatva, törvény, cs. hitlevelek és esküvés által volt biztosítva arról, hogy husz éves korát el-

1) Látható az *Okleveles Függelék* XXVIII. sz. alatt.

2) » » » » XXX. « »

érve, Erdélyország fejedelme lesz, e napon és az előbbi tény által közönséges honpolgárrá, császári jobbhagygyá és alattvalóvá lett, fejedelemségre következési joga sőt lehetsége is tényleg elvétetett, csak formai szentesítése volt hátra, a mi — a mint hátrább látandjuk — majd szintén be fog következni.

Az ifju fejedelem betegsége volt tehát a rendelet és útatisítások némely részben elintézetlenül maradásának oka,¹⁾ a mit ő dolgainak követe által az udvarnál jobbra fordítására kívánt felhasználni. . . Alig ment ez el, a kir. kormányzék ismét fölelevenítette a kérdést; Apafi most is betegségével mentegetőzve, időhaladékokat kért, de az május 9. határozatával Bethlen Gergelyre bízta, hogy a dolog sürgőssége s kényessége felől az ifju fejedelmet felvilágosítva, őt késedelem nélküli alkalmazkodásra bírja.²⁾ Ennek sem levén eredménye: június 8. a thordai gyűlésből a kormányzó levélben szölitotta fel Apafit ügye elintézése végett a kormányzék előtti megjelenésre. »Emlékezetében lehet — ugymond — minő rendelet jött a császár és király ő felségétől a fogarasi és szathmári állapotról, mely vele Kolozsváratt közöltetett is, de akkor betegsége miatt elmaradt; mivel pedig a felség ezen akarátának teljesítése késedelmet nem szenved, és újabb parancsolat is költ róla: ezért őt szeretettel kérte és a császár és király ő felségétől nyert hivatala tekintélyénél fogva intette, hogy május 12-kére menjen Thordára, mind a fogarasi, s mind az őt illető más dolgok eligazítása végett; a fogarasi urbariumokat, az országot illető Conservatoria és praefecturalis ládákat hozassa vagy még előbb is küldje oda, kivált pedig — ugymond — egy levélről izent neki Polos István biztosától, arra kiváltképen való gondja legyen, mert ő egyáltalában kénytelen a felség rendelete teljesítését folytatni, a mit ha ő jó maga alkalmazásával könnyit, maga veszi legtöbb hasznát, ő, a kormányzó is jó szívvvel kíván, a meddig tehetsége s kötelessége bocsátja, neki szolgálni és kedveskedni.«³⁾

¹⁾ Látható *Okleveles Függelék* XXX. száma alatt.

²⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában: *Protocolium Seculi Prioris* I. köt. 345. l.

³⁾ Ugyanazon levéltárban: *Liber Regius Seculi Prioris* I. köt. 724—725. ll.

E közben május 20. újabb császári rendelet érkezett, mely az ország nagyjainak és nemeseinek a kormánytanácsban, országos és közgyűlésekben, törvényszékeknél való rangállását és helyét állapította meg, mely ha nem tervszerűen és az ő megrontására, akkor valóban fatumszerű véletlenséggel érkezett, épen most, s Apafira nézve az által, hogy a nép-nél iránta még meglevő kegyeletet szétfoszlatta s a fejedelmi név hitelét az ország közvéleményében aláülyesztette, rendkívül káros hatású volt. A császár ugyanis — a kir. leirat szerint — értesülve az erdélyi mágnások és kormányzói tanácsosok között a hivatali rang és hely elsősege iránt támadt egyenetlenkedésről 1.) szabályozta a tanácsülésben és közgyűléseken a tagok helyi sorrendjét, 2.) a kormányzó és tanácsosok kölcsönös címmezését, 3.) halál vagy távollét esetében az elnökségi illetőséget. Az első pont szerint első a kormányzó, második az ország generalisa, harmadik a cancellár, negyedik a kincstárnok, ötödik a rendek elnöke, hatodik: a többi kir. kormányzói belső tanácsosok, hivataluk elsőbbsége szerinti ülőhellyel, de azt úgy értve, hogy a kik a császár kegyelméből lettek bárók s grófok, minden más grófnál és báróknál elsőbbséget tekintessenek; a kik pedig az alsóbb nemesség közül való tanácsosok sat. ne tétessenek a magasabb rangú mágnások elébe, hanem azok saját osztálya elsőbb helyeire. Ezek után következtek a vármegyék főispánjai, azután más grófok és bárók személyes nemességök régibbsége szerint; továbbá a kir. táblai ülnökök beigtatásuk sorrendjében, azután az ítélmesterek, utoljára a nemesek és címeres nemesek, úgy a mint életkorra nézve idősebbek. Minthogy ez az örökös tartományokban is így van és panasz nem volt ellene, remélhető, hogy Erdélyben a rang feletti viták ügyében a békét helyreállíthatja. A második pontbeliekre nézve a császár azt rendelte, hogy oly címet válaszszanak maguknak, a mi a kormányzó és tanácsosok közt most is szokásos; a harmadikra nézve, hogy a rendes elnök távollétében a régi szokás szerint az első tanácsos vagy bíró következzen sat.¹⁾

E rendelet által Apafit, — a kinek másfélév múlva az

1) Látható az *Okleveles Függelék* XXXII. sz. alatt.

országban elsőnek kell vala lenni — azért, hogy gróf, báró, kormányzékeni tanácsos nem volt, s mint hogy fejedelmi címét és jellegét csak imént egy más önkényes rendelettel már elvették volt, egy rögtönzött esküforma által császári alattvalóvá tevén, a kir. táblai ülnökök sorába szállították le: erkölcsileg meggyalázták, politikailag megsemmisítették. Nem csoda, ha Apafi lelki valóját e súlyos csapások megrázák, ha ágyban fekvő beteggé lett, s ha akart volna is, nem volt képes elleneinek, a Bánffy és Bethlen által vezetett kir. kormányzéknek tanácsülésében, vádlói és egyzersmind bírái előtt megjelenni. Ezt kikerülni akarva, küldötte egy kérés-levéllal Bécsbe Gulácsi Albert titkárát. Megdöbbenően fájdalmas hangulatu e levél. »Mily végtelenül szomorú állapotban van ő — írja május 11. — nem engedi elmondania sem a fájdalom nagysága, sem az idő szerfeletti rövidsége. Hogy némelyek önzési céljaiknál fogva e hazában levő jószágait, melyeket, isten tudja, hogy jog és törvény szerint bir, s érettek a törvény előtt felelni kész, minél hamarabb elfoglalhassák — így szól az — a hazából ki, Szathmárra menni kényszergetik, hol még életmódja sincs, őt a ki a császári felség és felséges háza iránt soha semmivel magát bűnössé nem tette, és azért, hogy egész életében a legalázatosabban viselte magát, mindenféle gyaláztatnak teszik ki. Letérdelve, alázatosan könyörög a felségnek, ne engedje meg, hogy kihallgattatása s igaz ügye védelmezése nélkül, ellenségei a méltatlanságok minden nemét szegény fején véghez vigyék, nem sokára át fogja látni ő felsége, hogy ő vakmerően és erőszakosan zúzatott össze ellenségei által; ő is hűségét igéri élte utolsó lehelletéig, várván megaláztatásában a császár kegyelmes vigasztalását.«¹⁾

Gulácsi 1696. május 28. indult el Erdélyből honndorffi házától. »Kétséges háboru, nehéz időben, pogányság rémitő hirei között, maga édes házanépének elhagyásával, életének az sok tolvajok közötti szerencsétetésével, kegyelmes urának nehéz ügyében — írja ő *Napló*-jában — a mikor minden méltóságából, titulusából, címéből, fejedelmi ékességeiből le akarták vetkeztetni, és az utolsó tanács úron is alul helyez-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék XXXI. sz.* alatt.

tetni; másodsor váraitól, szép jószágától, jelesen pedig a húnnyadi, illyei, küüllővári, szigethi, szilágy-csehi és több zállogban birt jószágától, Fogarastól, Husztól sat. meg akarták fosztani; harmadszor édes hazájából Erdélyországból is ijesztő s rettentő módokkal, a felséges ausztriai háznak neve s ürügye alatt ki akarták Szathmárra küldeni, és így majd semmivé tenni a világon: ekkor az ő nagysága és a méltóságos úr Bethlen Gergely ő kegyelme tetszéséből, parancsolatjából indult el kész engedelmes akarattal, de bus szívvel....«¹⁾ Eljuttathatta-e Gulácsi ura levelét rendeltetése helyére? nyert-e arra választ? töredékes *Napló*-jában nincs följegyezve, s én másutt sem találtam erről semmit. Azonban az Apafi kormányzék elébe állítása, mint szintén a szathmári várral való csere egy ideig félben maradt, mert erre a viszonyok hirtelen megváltozása miatt idő sem volt, s az udvar is a császári ház érdekei biztosítására egészen más, erőszakosabb de sikeresebb eszközökhöz nyult. Tett azonban Gulácsi küldő urának igen nagy szolgálatot Bethlen Miklósnak a Thököly-grófnékkal kötött s fenebb előadott jószág-szerződése visszavonatása s veszélyes következményeinek elhárítása által — a mit hátrább adok elé.

A kormányzék egy idő múlva ismét sürgetni kezdette Apafi megjelenését. Ez most is időhaladékat kért. 1696. jun. 15. a kormányzó követét küldve hozzá, komolyan és szeretettel kérte, egyszersmind pedig a császártól nyert hatalmánál fogva intőleg sürgette, hogy saját dolgai és személyes java érdekében, a követtel együtt okvetlen Thordára menjen, hogy folyhassanak az őt illető dolgok az ő jelenlétében, saját javára, mert ők kénytelenítetnek jun. 19. a fogarasi és a fejedelmet illető más dolgokhoz egyáltalában hozzá nyulni; ha olyan nyavalyája is van, mely nem halálos, és szekérben elhozattathatja magát, ne mulasztja el.²⁾ Azonban a kormányzék küldötte most is azon válaszzsal tért vissza Apafitól — mint a jegyzőkönyv szól — hogy részint saját betegsége, részint felesége betegülőfélben léte miatt nem jelenhetik meg, s kérte a kor-

¹⁾ *Gulácsi Albert* . . . *Naplója* 139. l.

²⁾ Erdélyi kir. korm. levéltár. *Liber Regius Seculi Prioris* I. köt.

mányszéket dolgainak elhalasztására. Bethlen Gergely csak másnapig kért haladékot, a mi ellen a cancellár ugyan semmit sem szólott, de általánosságban tiltakozott a Fogarast illető ily halogatások ellen, megmutatván, hogy a fogarasi és szathmári dolog inkább politikai, mint törvényes és pénzügyi kérdés, ne tulajdonítassék azért neki, a magános embernek, ha talán azokból valami szomorubb következmények származnak....¹⁾ Ugyanekkor a felségnek a radnóthi dolgot illető parancsai is olvastattak, de ez is csak elhaladt.²⁾ Másnap jun. 20. — így szól a jegyzőkönyv — ismét tárgyalatott a fogarasi ügy és Apafinak személyi dolga. Polos, az Apafi fejedelem felhatalmazottja haladékot kívánt, míg Gulácsi haza jő Bécsből, de a kormányzék nem látta jónak sem magára, sem Apafira nézve. Azután haladékot kért csak felgyógyulásáig, de az sem látszott tanácsosnak; később a császári rendeletből kért párt, a kormányzék azt válaszolta, hogy a dolog inkább politikai, mint törvényes és pénzügyi természetű. Bethlen Gergely úr — így szól a kormányzékí határozat további része — menjen Ebesfalvára, birja rá Apafi urat, hogy mindjárt küldjön ki Szathmárra, azon birtok látása és átvétele végett, vegye azt át oly tiltakozással, hogy a kamarával való kiegyezésre joga maradjon fen, valamint a felséghez való kérelmezési jog is. Végre — ez a határozás utolsó része — adományleveleit és az urbariumokat jószágairól adja elé.³⁾

Ennyi emlékezés van e fontos ügyekről az erdélyi kir. kormányzékí és udvari cancellariai eredeti jegyzőkönyvekben és hivatalos iratokban. Ugy látszik, hogy az egész kegyetlenkedési eljárásban el vannak szem elől vonva az iratok és elfödözve azok nevei, a kik ezt Bécsből közvetlenül rendelték, és a kik annak Erdélyben mint első és fő tényezők végrehajtására vállalkoztak, valamint az sincs kifejezve sehol világosan: mik azok, a mikre Apafit a császári rendeletek tartalmán tul Beth-

¹⁾ Erdélyi kir. korm. levéltár. *Protocoll. Seculi Prioris* I. köt. 363 —364. ll.

²⁾ » » » » » » » » » » 364 l.

³⁾ » » » » » » » » » » 365 —366. ll.

lenék kényszergették, a minő t. i. hogy többé fejedelemnek ne szólítsák, hogy ő fejedelemségi jelvényeit, az Athnamét sat. adja át és hogy mennyi időre s miért menjen ki az országból? mily viszonyok között, mikor jöhet ismét vissza? Híven és indokoltan adja elé a vele történt főbb méltatlanságokat maga az ifju fejedelem a császárhoz intézett panaszos levelében, melynek elolvasása után, az esemény itt-ott látszó hézagai kiegészítve, a balértesülések megigazítva, ezen tragicus történet valódi oka és szerzője felfödözve, szóval: az Apafival ez időben történtek hű képe mintegy tükröben elénk tárul.

»Midőn ő — így kezdődik ez irat, s én mind a történelmi hűség tekintetéből, mind a tényelődadás megható modoráért csaknem szó szerint adom azt — 18 éves árva, törvényben megállított nagykorúsága idejétől már csak két évnyi távolságban volt, midőn a kegyelmes császárnak gyámsága alatt egészen bátorságban érezte magát, és saját házánál céljának megfelelő s hozzája illő tudományokból t. i. történelemből, földrajzból s hasonló nemesb tudományokból kimerítő ismeretek szerzésében fáradozott, olykor saját birtokaiban ártatlan vadászatban keresve szórakozást: cancellár Bethlen úr közdolgok igazítása ürügye alatt, hogy az idő és katonaszállásolási sérelmek orvoslását eszközölje, ország költségén Bécsbe ment, s követsége céljától eltérve, hogy mennyire igyekezett a maga személyes ügyeit mozditni elő, világosan mutatják az onnan visszatérése után Kolozsváratt tartott gyűlés tényei, melyek az egész hazának maig is meg nem szűnt közmegebotránkozását és felzavarodását okozták. Mellőzve — így folytatja dolgai és szenvedései rajzát a fejedelem — hogy ő a kormányzót állomásáról elmozditni s a maga szerencséje növeléseért az ország szabadságát meggyöngyíteni, a rendeket megebotránkoztatni igyekezett: csak azt idézi, a mint őt régi boszúból, vagy jószágaira való szertelen vágyakozástól indítva csodálatosan kigondolt fondorlatok különböző nemeivel, költött besugások által, a felséges udvarnál gyanuba és féltékenységbe hozni törekedett, akkor, mikor ő semmi cselszövényt nem gyanítva, közdolgokra egyáltalában nem gondolva, otthon csöndes életet folytatott, s arról, a miket ellene költött, még csak nem is álmodott: ime az 1696. évi május

hóban a Kolozsváratt tartott gyűlés elején mint magán embert, közönséges meghívó levéllel oda hivatta, s mindjárt más és a következő napokon a kormányzék és a nagy számú nemesség előtt négy pontból álló ítélettel mint megannyi menykövel sujtotta le. Elhatározottat t. i. mondotta a cancellár, (de hogy hol, ki által, mely jognál s parancsnál fogva, nem mondotta meg) 1.) hogy ő a fejedelemségi állapotból s az ország választása által nyert jogából ki van vetköztetve, 2.) hogy már most mint magános — ámbár kiskoru és éretlen — a hűségi esküt tegye le, 3.) birtokaitól meg van fosztva, azokat adja át, 4.) hazájából mint önkéntes száműzött menjen Szathmárra, s birtokai ügyében ítélethozás végett álljon azok elébe, a kik azokat a felségtől már előre felkérték... Ő — ugymond — a másodikat mindjárt ott és azon pillanatban a kormányzék színe előtt vonakodás nélkül teljesítette, mint a kinek hűsége és hódolata soha sem volt kissébb azokénál, kik őt zaklatják. A többi pontok iránt nem határozhatott rögtön, s a midőn gondolkodási időt kérve, szállására ment — egyenes lélekkel mondja — a szerencsétlenségnek ily véletlen csapásaiól illetve, s dolgainak szomorú képét látva: hogy a midőn neki mint 18 éves kiskorúnak, a ki nem érte el azon életidőt, midőn a császár kegyelmességéből — a mint ez neki hitlevélben volt megígérve — vagy az uralkodást átvenni, vagy ha az égieknek úgy tetszik, s a dolgok és körülmények úgy kívánják, arról igazságos egyességnél fogva lemondani kellend, a nélkül, hogy arra semmi ok adatott volna, magán emberek megrontási vágyai kielégítéseért a királyi szent hitlevélben biztosított és eddig birt állásából — szerencsésjétől és főbb birtokaitól bünösként megfosztatva — egyetlen csapással kiforgattassék, s boldogtalansága tetőzéseül száműzöttként a hazai földet is elhagyni kényszerüljön: ily nagy szerencsétlenségek reméletlen újdonságától összezuzva, a lelki fájdalom és előre látott nyomor félelme miatt életében soha nem érezett súlyos betegségbe esett, mely oly erővel rohanta meg, hogy másod-harmadnapra is alig tudott önerején fölkelni és járni. A kormányzék előtt orvosok tették róla azt a jelentést, hogy ha neki nyugalmat nem engednek, közel halála bizonyos. S még is ezen halálos fekvő betegségében két

mágnás által arról értesítették hivatalosan, hogy ámbár neki a hitlevél épen a kormányszéket tette gyámjává, még is jövőben helye a kormányszéki tanácstagok után a kir. táblai ülnökök között lesz. «

»Bethlen Miklós cancellárnak — így szól tovább a fejedelem — a fenforgó ügy elintézésére irányzott gyors sietségét az isteni gondviselés és az ő halálos betegsége kissé megakadályozták; ideje maradt magát összeszedni s lelki és testi nagy szenvedéséből némileg lelket venni. Orvosok és némely jóakarói tanácsára, s azok kedvetlenségére, a kik már javait elnyelhetni remélték, halálos betegen szekérre tétetett s lassu menéssel ebesfalvi várába vitetett. De ott sem engedtek hosszas határidőt, 15-öd napra már a thordai gyűlés előtt megjelenésre hívták fel, a Kolozsváratt elkezdettek befejezésére. Folyvást fekvő beteg levén, megfenyegették, hogy ha vádlói és egyszerűsmind birái előtt meg nem jelenik, testőrökkel fogják elvitetni. De Isten után súlyosbodó betegsége megóvta, hogy az ország főrendei és az egész gyűlés előtt másodsor is össze ne zúzassék. Azonban semmit el nem mulasztottak arra, hogy birtokai a legrövidebb és e hazában szokatlan perfolyammal elvétesseenek, bámulatára az országnak, mely nem tudta fölfogni: mi dolog történik az ifju fejedelemmel ily hirtelen és véletlen-váratlan módon! Mélyebben behatolván ő az ellene szőtt cselszövénybe, s elleneinek az udvarnál tett hamis besugásaitól tartva, hívét pártfogásért az udvarhoz küldötte, de a minnek — a mint érintve volt — ez irányban kívánt sikere nem lett «¹⁾

És ez természetes. Bánffi, Bethlen és Apor az ő értesítései és tanácsuk alapján az udvartól kapták útasításait; mutatják a fennebb közölt kir. rendelet és a Bánffi által Apafihoz intézett iménti felhívások. Az udvar nem tehetett maga és kimondott szava ellen. Volt azonban e követküldésnek sikere a Thököly-birtokok Apafi kezén megtartása ügyében. Gulácsi Albert ugyanis mint az ifju fejedelem felhatalmazottja, bécsi útjában junius 10. fölkereste a trencsényi fürdőekben mu-

¹⁾ Apafi fejedelemnek a császárhoz 1697. végén vagy 1698. elején — kelési ideje hiányzik — beadott emlékirata egykoru másolatából, (saját gyűjteményemben.)

lató gróf Pekri Lőrinczet, fejedelmi tanácsost és Alsófejérvármegye főispánját, azon befolyásos férfit, ki az ifju Apafi ügye iránt mindig titkolatlan részvételt volt, s érdekeit a tanácsülésekben úgy mint az országgyűléseken minden alkalommal bátran védelmezte, őt küldője részére megnyervén, együtt mentek Pozsonba s ott — a Bethlen fegyverével élve — Akai Istvánnal jul. 10. oly egyezésre léptek: »hogy ha ez Apafi Mihály fejedelemnek ilyen formában szolgál, hogy a méltóságos Thököly Éva herczegasszony, Thököly Mária és Kata grófné asszonyokkal gróf Bethlen Miklós által rá nézve károsan és a szerződölevélben kitett évek eltelése előtt kötött új szerződésnek megerőtlenítésében és megsemmisítésében munkás lesz, azonnal ők is ezen kötelezésöknél fogva a mondott fejedelem nevében Akai Istvánt biztosítják arról, hogy a mely követelése van az Illyésházi familiának cessiójából néhai gróf Bethlen adóssági nevezeti alatt, azon követelését, ha az, arról való törvényes levelekkel kimutattatik, kiegyenlítik, annak örökös leghagyatását eszközlik, e felett adnak kétezer forintot és egy tisztességes erdélyi lovat; ennek pedig előleges érvényeül most nyugtájára 200 rhénens forintot kifizettek, a többi iránt biztosítják oly módon, hogy abból 800 forintot 1697. husvét táján tegyenek le, ha ő is az irt feltételeket teljesíti.«¹⁾ Ezen titkos egyezésnek azon eredménye lett, hogy Gulácsi Albert Akai közbenjárása által Thököly Éva, Kata és Mária grófnőkkel és férjeikkel 1696. jul. 19. új vásári szerződésre lépett, melynek erejénél fogva a nevezettek *húnyadi, illyei küküllővári, csehi és szigethi* jöszágaikban való részeit tartozmányaikkal együtt, melyek egy régebben kötött szerződésnél fogva bizonyos időre 75 ezer rhénens forintért zálogba voltak adva Apafi Mihály úrnak és jogutódainak, engedményeinek és hagyományosainak, zálog czímen általadta e naptól számított 14 évig kiválthatlanul 105 ezer rhénens forintért, minden forintot húsz német garasba számítván; melyből mint-hogy 75 ezer forintot immár Apafi Mihály úr az elzalogosítottknak fizetett, a hátralevő 30 ezer forintból 15 ezeret köteles lesz egy hét alatt Pozsonban, a más 15 ezeret karácson nap-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XXXIII. sz. alatt.

ján Bécsben vagy Pozsonban lefizetni; ha pedig háborus idő vagy más akadályok meggátolnák, 1697. husvét napján, de az első fizetési időhatártól számítandó 6 száztóli kamattal együtt, mit ha elmulasztana, eladóknak joga lesz bárhol találató bárminő javaiból akár törvény útján, akár a maga hatalmából kétszeres mennyiségben eleget venni. Az eladók kötelezték magukat, hogy a kikötött 14 év alatt senkivel semmi szín és ürügy alatt azon jószágokra nézve sem egyezséget, sem szerződést nem kötnek, a vásárlóért a szavatosságot bárkivel szemben elvállalják, őt az azokhoz tartozó s mások által birtorészejószágoknak — Vesszős kivételével — kiváltására szabadságot engednek; továbbá azon szerződő-levelet, melyet az irtjószágokról — a miket most Apafinak adtak — gróf Bethlen Miklóssal kötöttek, tekintvén Apafi Mihálynak atyafiságát s kívánván neki evvel is kedveskedni, valamint a Bethlennek adott minden felhatalmazványt, alkut és egyességet, miket vele tettek, egészen megsemmisítettek, megszüntettek, visszavontak minden pontjaiban és záradékaiban . . . 1) A szerződés egyéb pontjaiban nem tartozván a dologra, mellőzöm, csak annyit jegyezve meg egy más adat alapján, hogy a megjelölt — de ugy látszik — időhatáron túl elmaradt, fizetendőkből 5000 frtnak egy évnegyed alatt lefizetéseért Gulácsi jul. 31. kötelező irásánál fogva saját birtokát kötötte le. 2)

Míg a fejedelem megbizottja Pozsonban és Bécsben ezekben fáradozott, az ő súlyos betegsége megakadályozta a kormányt, hogy személyes elhatározást igénylő ügyeiben további lépéseket tegyen, de nem a radnóthi jószágügy visszavételének kísérleteiben. A mint már láttuk, Apafi ellen a bécsi udvartól a cs. kamara közvetítése útján indult ki egy oly politikai áramlat, mely neki pihenésre soha időt nem engedett. Junius 25-re ez ügyben újabban a kir. kormányzék elébe volt idézve, s maga helyett Polos nevű biztosát küldötte el. Felolvastatott a fiskus nevében a közügyigazgató perbefogó-levelé, melyben a radnóthi jószágot a fejedelemségi jogon követelte, állítva, hogy bár a tiszta fiskusi jószágok lajstromában nincs benne, tényleg mégis mindig az uralkodó erdélyi fejedelmek birták, így szál-

1) Látható az *Okleveles Függelék* XXXIV. sz. a.

2) » » » » XXXV. XXXVI. sz. a.

lott át II. Rákóczy Györgyről Barcsai Akosra, erről Kemény Jánosra, róla Apafi Mihályra, a kiről a többi fiskusi birtokokkal együtt már rég át kellett volna szállni Leopoldra, mint tényleg erdélyi fejedelemre. Apafi Mihály úrnak — mond a közügyész — Radnóthhoz sem rászállási, sem birtoklási gyökeres joga nincs; azt Apafi fejedelem a törvények tiltó rendelete ellenére s a fejedelmi föltételek megszegésével nejenek nem adhatta, sem attól fia törvényesen nem örökölhette A fejedelem biztosa ellenvetette, hogy a birtok nem tiszta fiscalitás, ezt az ily birtokokra nézve fenálló törvényszéken perelni nem lehet A közügyész tiltakozott ez ellen, s előadta, hogy az ifju Apafi Mihály úrnak azért sincs birtoklási joga, mert neki a fejedelemséghez csak 20-ik életévében nyílik út, addig a császár gyámsága alatt van; hálátlanság ő felségét ily igaz ügyben hosszú per útjára kényszeríteni, még ha adománylevél lenne is; de az nincs, s ha van, miért nem mutatták elé a dolog kezdetén, midőn a többi fiskusi jószágokat a kincstárnoknak átadták? Császár ő felsége mihelyt a fejedelemségben következett, mindjárt követelhetette volna ezen birtokok átadását hathatósabban a mint tette; de ő felsége a kiméletesebb utat választotta, s nem venné jó néven, ha azért a királyi kormányzések azt az ügyet, melyben törvényes tiszta igaza van, és a melyet ugyis hosszú perrel is megnyer, az ellenfél gyökeres birtokjoga nélkül, kifogások és huzás-halasztás által véget nem érő peres eljárásra útasitná¹⁾

A kormányzések, a kifogásoknak jövendőre való teljes kizárásával, megintetni határozta ifju Apafi Mihályt, iránta való különös figyelemből és a történhető mind magános, mind közönséges rosz következtetések kikerülése tekintetéből az iránt, hogy ezen ügynek június 18-kára kitűzött tárgyalása alkalmával igaz jogát bizonyítsa be. A mi eljövén, s a királyi kormányzések a kijelölt időben az ügyet tárgyalván, im e végzést hozta: »minthogy a radnóthi birtok nem tisztán és kiválólag fiskusi, az ilyeneknek visszaszerzésére fennálló törvényszéki eljárást erre alkalmazni nem lehet, hanem az csak a fejede-

¹⁾ Az erd. kir. kormányzések levéltárában 1701. évi 70. szám alatt evő eredeti *Transmissio*ban.

tábla, melyben az Apafi-párt annyi embere foglalt helyet, az itt levő indokolásokba, némely tényelődásba és a hazafiúi érzelmet bántó reflexiókba beleegyezett volna, nem merem hinni.

Ez útasításszerű észrevételek azért nevezetesek s némely különös helyeit idézni szükségesnek azért látom, mert a radnóthi per további folyamában az itt fejtegetett jogelvek és érvek forognak fenn éveken át, mert a miket itt Bethlen elmond, igen mély történelmi jelentőségük s nagy befolyással voltak az udvar azon rövid időn kinyilvánosodott hangulatára, a minek tulajdonítható, hogy Apafi irányában támasztott követeléseinek érvényesítésére már most a nyílt erőszak eszközeihez nyuljon. Nézzük a főbbeket.

A 4-ik pont vád-emelés a kir. kormányszék ellen, midőn az van benne mondva: »azért nem küldötte fel a kormányszék az udvarhoz Apafi azon esketését, melylyel anyjának Radnóth birtokába beiktatását bizonyítani kívánta, mert az gyanús volt, félt, hogy az udvar megsemmisíti és az avval élő a törvény értelmében ezen hűtlenségi vétkeért nem csak Radnóthot, de minden más birtokát elveszti.« A 7-ik pont megrovás ugyanaz ellen: »hogy midőn Apafi makacszkodott adománylevelét elémutatni, a kormányszék miért nem ítélte el mint hallgatót, aztán hadd folyamodott volna jogorvoslásért a császárhoz; mert ha nem volt adománylevele, nem volt a birtokhoz joga, sőt még ha lett volna is, nem létezőnek lesz vala tekintendő, mert az a törvények és fejedelmi föltételek szerint semmis volt.« Az utolsó pontban: »valótlannak mondja a kormányszék azon állítását, hogy a radnóthi ügyben a fejedelmi tábla tanácsa is megkérdetett. E dolog úgy van — írja ő — hogy a tanács urak egy ítélőmester és öt ülnök véleményét megkérdésvén, azok hosszas fontolgtatás után kijelentették, hogy ők a tárgyhoz, mely az ő felfogásukat felülhaladja, nem jó szívvel szólnak, nem is tudják, mit szóljanak; egyébiránt megjegyzék, hogy az erdélyi törvények szerint a fiskusnak három úton lehet birtokhoz jutni, ezek: a nota-büntetés, magszakadás és szerződés — Nota, Defectus, Contractus. Ezeket Alvinczi elmondván, eltávoztak.«

E tényt Bethlen ez észrevétellel kíséri: »Nincs tehát ok arra, hogy ezen táblai bíróságnak csak formájával biro

testület megtörtént kikérdezése a fiskust a királyi úttól elrettentse, mert a fenforgó észrevételekben ki van mutatva, hogy a fiskust kijátszólag terelték amaz útra.«

Ugyanott egyik pontban a kormányzó egy levelét közli annak megmutatására: »hogy sem ő, sem a tanácsosok nem látják igazát az ifju Apafinak a radnóthi ügyben«, sőt Bánffi azon saját vallomásával, hogy ő némely kérdésekben a tanácskozást kellő irányban vezetni nem képes, azt állítja nem épen kedvező világban a bécsi kormány elé.

Más helyen ismét az ügynek a fejedelmi táblára útasítását oly érvekkel ostromolja, melyek irányzatosság sőt titkos besugás jellegét viselik magukon. Azt mondja: »hogy a táblára magán emberek ügyei szoktak vitetni; de itt a felek: a király és Apafi fejedelem úr, a ki ma is tiszteihez adott leveleiben magát választott erdélyi fejedelemnek írja, s e birtokban nem következett volna, ha nem lesz a fejedelem fia. A per tárgyára nézve sem tartozik a tábla elébe — mondja tovább. Radnóth nem tiszta fiskusi birtok, de mivel mindig fejedelmek birták, olyan természetüvé vált. Ilyen birtok még csak Vincz. Nincs hát miért ijesztgetni az ország más birtokosait, hogy a szerint mind elveszi a fiskus jöszágait. Ők magán jöszágokat bírnak, Apafi olyat, mely ha nem is egészen fiskusi, de mindig csak az uralkodó fejedelmek birhatták. És ő ugy birja, mint anyjának tett adományból származó örökséget, de anyja férjétől, a fejedelemtől bírta, a ki törvény ellen azt nem adományozhatta el, sőt ha el is adta, kérdés: birhatná-e azt ma, ha élne, mint nem uralkodó fejedelem s mint a ki nem bírja az országot?«

Az ügyet táblára útasító kormányzékéi végzés ellen az idő szempontjából is ily besúgólag érvel Bethlen. »Egy egész éve már — ugymond — hogy huzzák az ügyet, bitorolják a birtokot, kijátszodják a császárt, ki utólagosan igaz joggal következett Erdély fejedelmi székére, a ki mégis nem veszi, nem rabolja el, de szeliden akar tiszta igazához jutni, kormányától kérve tanácsot és felvilágosítást, mint járjon el, hogy ne sértsen törvényt és diplomát. Megérdemli-e ezt a császár? De az idő más tekintetből is megfontolást érdemel. Ki tudja: mily forradalom jöhet — így gondolkodhatik az

ellenfél. Ki kell tartani minden eshetőséggel szemben, sőt ha lehet, oda vinni a dolgot, hogy ne a fiskusi közügyész, hanem az kezdjen pert, a kinek a birtok fog adományoztatni, s így az bizonyosan egy emberéletnél hosszabbra nyúlik. A király nem vesz általa, se nem szenved, az a jó várakozó pedig, a kinek szánva van a császártól azon birtok, hosszú orral ott marad, később úgy is övé lesz, a mostani birtokos pedig örvendő és csipős-gúnyosan mosolyog fölötte.«

Azt is illetlennek mondja Bethlen: hogy a császár tapogatódzék a sötétben s forgassa át mind a mennyi törvény és királyi végzemény van, hogy megtudja: ez vagy amaz alapon kezdjen-e pert, s annak végtelenre terjedése után utóljára is ily ítéleteket kapjon: »a per átszállított, nem ez az illetékes törvényszék, a perfolyam nem jó, illetéktelen a felperes stb.« S ki tudja, nincsenek-e, a kik e kifejezés alatt: »*a fejedelem successioja*«, nem értik-e a mostani birtokost, mint a fejedelem fiát, mint választott fejedelmet, s hogy az törvényesen következett a kérdéses birtokban, tehát tőle elvenni sem lehet. Ezért nem akarják a birtokot zár alá is venni. Ennek is mély értelme van.«

»A mely jogcímeken a visszaszerzést a tábla véli, azok nem alkalmazhatók — mond Bethlen. Notán meg nem indítható a kereset a felség kegyelmessége és a törvények miatt; a magszakadás jogcímén sem, mert Apafi anyja után örökölte; kísérelje meg tehát a király a harmadikat — mondják — vegye meg a magáét a bitorlótól... Ezt ne tegye, sőt vigyázzon az udvari kamara, hogy a fiskus hosszú per útjára ne útassassék és ki ne játszassék, de sőt ő felsége úgy intézze el a dolgot egyszer mindenkorra, hogy magát és utódait örök kárnak ne tegye ki.«¹⁾

Ezután elősorolja Bethlen mindazon törvényeket, sőt szövegébe is igtatja, melyek tiltják, hogy a fejedelem nejenek,

— 1) Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből, melynek hátírata ez: Ad Excelsum Ministerium et Excelsam Cameram Aulicam humillima Informatio Comitum Nicolai Bethlen Cancellarii Regii Transylvanici: De Processu super bono Radnóth in Gubernio Transylvanico agitato in Anno 1695. et 1696. cum Processu ob signato conferenda. Nro 177. A 1703.

gyermekeinek adományozza a nota és magszakadas czimein rá szállott birtokokat, beiktatja Barcsai Ákos, Kemény János és Apafi Mihály fejedelmi föltételei illető pontját, szóval: önnagyzolás és udvari kegykeresés, valamint magánérdekei tekintetéből fölfedezi az udvar előtt a kormánytanácsban történt legkényesebb és leggyöngédebb természetű eseményrészleteket is, melyek compromittálják azt elnökével, a kormányzóval és fejedelmi táblával együtt, compromittálják a hazafiak és bírák, sőt az egész ország Apafi irányában való politikai érzületét, az ifju fejedelmet Leopold előtt gyanús színbe állítják, ellene való birtokügyi és politikai támadásra a legerősb fegyvereket nyújtja, s eszközévé lesz annak, hogy Apafi minden oldalról megtámadva, s oltalmat sehol a hazában nem találva, onnan eltávozni kényszerüljön, itt hagyja azt, hogy személyében, idegen földön, véreitől elzárva, az erdélyi nemzeti választó-fejedelemség annál dicstelenebb és botránysabb véget érjen, s az erőszak és diplomatai cselszövény teljes diadalát ülje.

A császári ház veszélyezettnek vélt érdeke, Apafinak Szathmárra menni vonakodása, a kir. kormányzék által a radnóthi ügyben II. Apafi javára hozott végzés, Gulácsi Albertnek, az ifju fejedelem titkáranak bécsi útja, megbízójának önérzetes s némileg követelő hangon irt kérelme s különböző helyeken adott felvilágosításai, mindenekfelett pedig Pozsonban a gróf Bethlen Miklós által a Thököly-birtokokra nézve Leopold királyi megegyezésével megerősítve kötött szerződésnek megsemmisítésével kivívott sikere s ez által, mind Eszterházi nádornak, mind magának a császárnak érzékeny compromittálása, hihetően Erdélyből katonai körökből is Bécsbe juthatott terhelő tudósítások összetömörítették II. Apafi Mihály feje fölött azt a felhőt, melynek kitörő tüze sorsa felett örökre határozott. Bécsben ki lón mondva, hogy ő szigorú örízet alá vétessék, s ha ez czélhoz nem visz, oda kísértessék fel. Természetes, hogy a kellemetlen feladat is az erdélyi kir. kormányzékra, illetőleg kormányzó gróf Bánfira és Bethlen Miklós cancellárra bízott. Ennek a levéltárakban kevés nyoma van, az is csak az el nem pusztíthatott jegyzőkönyvekben. Alább közlöm, a mi fenmaradt, részint ki-

egésztésül, részint meg igazításul a Bethlen Miklós tényelőadásához, melyet én elég őszintének s oly kielégítőnek találok, hogy a Bethlenek levéltárán kívül máshonnan e szomorú titkos történetzokról bővebb felvilágosítást aligha meríthetünk.

»Látván a császár — így ír gróf Bethlen — felséges szándékaival való ezen teljességgel ellenkező és reménytelen perfolyamat és ügy-elintézését, parancsola csak ketten nekik a kormányzóval, (ott a levél róla a csomagban) ugy viseljenek Apafira gondot, hogy semmi rosznak oka, eszköze, tárgya, sem alkalm-adója ne lehessen, mert ők adnak számot róla. Rabutin generálisnak is parancsolatja volt — ugy értesítette őket — hogy a fejedelem személye iránt velök ketten értsen egyet mindenkben; a ki is mindjárt megmondá: ő tanácssal ebben a dologban a kormányzót és Bethlent nem segítheti, a tanács náluk van, a személyeket és egész dologt ők tudják, ők ismerik, a generális, ha had kell, azt ad; ha Ebesfalvára őrség vagy tisztességadás színe alatt katonaságot akarnak mellé tétetni, mindjárt annyit ad, a mennyit kívának: ők tudják — ugymond — micsoda parancsolatjok van. Ő a felség parancsolatjára nézve ezen dologban tőlük vár, s a mit kívánnak, semmit el nem mulaszt és a császárnak mindenkor kész számot adni. Elhiszi, ők is, a mi jobb ebben az országban, azt cselekszik. Sapiienti satis.«¹⁾

»Ezekben — írja Bethlen — kettőjökön kívül, a tanács, sem más senki, az ő szava után semmit sem tudott, hanem ha a kormányzó jelentett volna ipának, sógorának, sat. Ő azonban megmondotta a kormányzónak, hogy ámbár a császár levele kettőjöknek van czímezve, de mind ez, mind a generalis Rabutin levele csak neki szól, mert azt az egész Bécs, sőt Erdély is tudja, hogy a fejedelem nem csak hogy nem jár az ő tanácsán, de ők mindhárman Gergely és Elek úrral öt t. i. Bethlent tartják ellenségének és megrontójának, noha ok és a dolog valósága ellen: azért lássa a kormányzó, mit csinál, mert a dolog ez állásában ő magát fölmentettnek

¹⁾ Magyar Történelmi Emlékek. Gr. Bethlen Miklós Önéletírása. II. köt. 374. l.

tartja s a felségnek megírja, hogy ebben ne neki, hanem másoknak parancsoljon, a kik ő felségének tetszenek és szolgálhatnak. Meg is írta — ugymond — ott van a levél — csomóban — fasciculus — hogy ő a körülmények miatt ezen dologban ő felsége szolgálatjára elégtelen, olyan nagy pásztor-ságot magára nem vállalhat, de a fejedelem vétkét sem tudja, hanem ha születése és a »fejedelem« névnek előtte kedves hangzása annak vétetik, a mi vagy vele született, vagy a világ szokott hizelgése által fejlődött ki benne, különben őt ártatlannak hiszi.«

»Ez alatt Rabutin a had derekával a török ellen mene, Liechtenstein Filep Erneszt herceget hagyván a többivel Erdélyben, ki is csak hamar jöve Fejérvárra a kormány-székhez és magánosan a kormányzónak s Bethlennek is mondá, hogy neki az udvartól futár által rendelete jött, hogy a fejedelmet vagy szépen, vagy másként, ha nem akarja, erővel is felküldje Bécsbe; azért is azt javasolja, hogy a fejedelem nézvéen mind a császár becsületét, a ki nem akar semmit erőszakkal cselekedni, mind a maga tisztességét és szerencsáját, menjen fel önként, és kérje, folytassa ott a maga dolgait, hogy csak hire s akaratja se legyen az erőszaknak, fogságnak, mert ha arra kell szakadni a dolgnak, rá nézve igen rossz lesz, mit Isten távoztasson. Bethlen azonnal megmondá, hogy neki nem csak hitele nincs a fejedelem előtt, de az őt gyűlöli, menjen a kormányzó és a maga okosságánál és a kormány-szék tekintélyénél fogva, a melylyel bir, javasolja neki ezen lépést stb. Hát csak látja — írja Bethlen — hogy a kormányzó, Elek és Gergely magok kezdik azt javasolni a fejedelemnek, hogy ellene Radnóthot és más jószágit, méltóságát különben meg nem oltalmazhatja, hanem ha sietve felmegyen maga Bécsbe sat. Így itt is — írja Bethlen — ő volt szegény feje az álarcz; irt is volt neki Kinsky ily értelemben, hogy vegye magára e tény ürügyét a császár híréért, melyet meg is fogadott, de bizony nagy veszedelmére és minden dolgaiban való romlására, mert mind az ország, mind maga a fejedelem úgy hitte azután, hogy ő szerezte minden nyavalyáját, pedig jó tanácsadói szereztek. Így mene el aztán szegény bárány gyermek egy tiszt és német lovas sereg kísérvén, tisztos-

ség és az utazás biztonsága színe alatt, de a mi a valóságban őrizet volt, ámbár ők azt akkor nem tudták.«

»A fejedelem felmenetele után a felség ismét megújította Kinsky által Kollonics cardinál, Bucellini cancellár, Kálnoki, Csáki László, német secretáriusok, Szentkereszti sat. conferentiájokban a már ezelőtt említett jószágok átengedését, tanácsolva, hogy Bécshez közel Magyarországon vagy az örökös tartományokban szerezzon vele jószágot, mint birodalmi herczeg, ajánlott neki 100,000 rh. forintot. Mint vette ez ajánlatot, nem az ő dolga — jegyzi meg Bethlen — elég az, azolta ott fen lakik. Hogy a feleségét öt esztendeig fel sem vitette, ifjuságának virágjában így hervasztották el, az is azon három úr tanácsa volt nagyobb részint. Ő minél inkább javallotta, annál inkább nem fogadták, míg aztán kihala ketteje. Mindezekből Isten szánja meg ezt az ártatlan pár ifjut. Én ezt — így zárja be tényelődását Bethlen — jó lelkiismerettel igazán így leírni szükségesnek itéltem, nem csak érettem, hanem közönségesen a maradékért és hazáért.« ¹⁾

A kir. kormányzékéi levéltár ez időkori jegyzőkönyvében két helyen van csak igen rövid emlékezés ez eseményről. Aug. 13-ról annyi van jegyzőkönyvre véve: »Kormányzó úr Apafihoz megy búcsuzni, tehát az ülés más napra haladt = D. Gubernator ad D. Apafium it ad valedicendum. Ergo sessio differtur ad crastinum.« ²⁾ Hová ment búcsuzni? melyik jószágába? vagy miért: vajjon Bécsbe indulásáért kellett-e ezt tennie? Vagy tán e dolognak megbeszélése végett? ... Mindezekről nem ad felvilágosítást a jegyzőkönyv. Aug 15., 16., 17-ről ismét ime ez van följegyezve: »Erbeville generál és Liechtenstein fejedelem hívatta Gubernator urat és Cancellariust Fejérvárra Apafi úrral együtt, ennek az udvarhoz fölmenetele tárgyában. 15. augusti mentek Enyedre. 16. Fejérvárra. 17. vissza Thordára.« ³⁾ Az utolsó jegyzés

¹⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* Gr. Bethlen M. *Önéletírása* II. köt. 160—163. ll.

²⁾ Az erd. kir. kormányzék ily című jegyzőkönyvében: *Protocolum Seculi Prioris* I. köt. 388. l.

³⁾ Az erd. kir. kormányzék ily című jegyzőkönyvében: *Protocolum Seculi Prioris* I. köt. 390. l.

aug. 18-ról szól: »Fejérváratt vannak: Gubernator, Cancellarius, Bethlen Elek, gr. Gyulafi, gr. Apor, Sárosi uramék, Liechtenstein fejedelem levele jött Gubernator úrhoz és a Cancellariushoz az Athnaménak Apafi úr által Bécsbe leendő vivése iránt. Egy levelet, mely első Sciaus basa vezértől volt, mely több pontból állott és legnagyobb részben a magyar háborut tárgyazta, a minap elé mutatott volt Apafi úr; de Sárosi úr azt mondotta, hogy más levél is volt készítve az ő előterjesztésére. Ő maga megmagyarázhatja... Magyarázza is meg írásban tisztábban — lett a végzés. Kétséges azonban, ha vajjon az nem maradt-e Telekinél sat. sat.«¹⁾

Miután e szomorú történetet illető adatok egy része a dolog természete szerint vagy titokban maradt, vagy elveszett, másik részét a Bethlen-levéltár, harmadikat a bécsi volt udvari kamarai — ma pénzügyminiszteri — levéltár őrzi, s azokból bővebb felvilágosodást nem szerezhettem: ide igtatom azokat a részleteket, a miket a legközvetlenebbül érdekelt II. Apafi Mihálynak a császári udvarhoz tett felterjesztéseiben, kéréseiben és *Emlékirataiban* találtam. Bár Bethlen azt írja, hogy Apafi nem tudta a dolgok valódi állását, még is érdekes látnunk azoknak az ő álláspontjáról felfogását, hallanunk a vele történeteknek általa elbeszéltetését. 1705—11. I. József császárhoz és királyhoz benyújtott folyamodványában azt mondja a fejedelem, hogy ő *hívatott* fel Bécsbe, a hol az kívántatván tőle, hogy a törökkel való béke megkötéséig maradjon Erdélytől távol, nemcsak azonnal felment, hanem minden egyebekben is, a mit az osztrák ház javára kigondollhattak és elébe terjesztettek — öngyének fölládozásával — teljesített.²⁾ Ugyanazt mondja — Károly császárhoz — 1712. beadott egy másik panaszos iratában: »Postea benignissimis Altefatae quondam Caesariae Mattis litteris ad Augustam Aulam vocatus, veluti in paternam Tutelam magna cum fiducia et promptitudine celeariter veni.«³⁾ Gulácsi Albert *Napló*-jában is fen van tartva, a

¹⁾ Az erd. kir. kormányssék ily című jegyzőkönyvében: *Protocolum Seculi Prioris* I. köt. 391. l.

²⁾ *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből* sat. II. köt. 126. l.

³⁾ Látható az *Oklevéles Függelék* LXXIV. száma alatt.

fejedelemnek 1696. Bécsbe menetele után mindjárt a császár-hoz irt egy kérvénye, melyben erről így szól: »Ámbár elhatározta volt, hogy 20 éves kora előtt a maga dolgában semmi lépést nem tesz, mindazáltal a sok méltatlanság és szorongatás által ostromoltatva — nehogy hallgatásával a fölöle mondottakba beleegyezni láttassék — becsülete és birtokai időszerű megvédelmezése végett Bécsbe menni kénytelenített. Ezt annyival inkább jónak látta, — ugymond — mivel ugy is közeledik azon idő, midőn élte 20-ik évét elérve, vagy a fejedelemségre lépni, vagy arról lemondania kell; egyébiránt is ő most még kiskoru, dolgában semmi változás, e tette által hibát nem követhet el... Ellenei azonban ezt is gátolni akarták.«¹⁾ Legkimerítőbben ir azonban a fejedelem ez eseményről egy évszám nélküli, de valószínűen 1697—98. Bécsben létekor a császárhoz beadott *Emlékiratá*-ban.

»A mint elindult Bécsbe — így ir annak során — üldözői azt a hírt terjesztették el az országban, hogy őt fogva viszik nemsokára Szathmárra. Jónak látta tehát hűsége és ártatlansága érzetében Bécsbe menni, s ellenségei hálójából magát kiszabadítani, Isten után legkegyelmesebb ura és császára elébe állva s ártatlanságát és igaz maga alávetését ott bizonyítva be. A szándékáról értesült boszus ellenfél azt mindenképen meggátolni igyekezett, nehogy ő magát az ellene költött vádak tekintetében igazolva, vagyon-nevelési önző céljai meghiúsuljanak. Utoljára cselhez folyamodott, hogy a fejedelem szándéka önkéntességi érdemét levonhassa, ok nélküli ítéletet és aggodást költött mind Bécsben a főhadi-tanácsnál, mind az erdélyi főhadvezérségnél azon célból, hogy katonai őrséggel vegyék körül, őt, a kinek minden ohajtása és szándéka a volt, hogy kétségbeejtő szorongattatásából kiszabadulva ő felsége udvarába mint nyilvános szentségű oltár elé önkéntesen siessen. Azonban — ugymond — itt sem tartott meg a lothringeni herczeggel kötött szerződés 10 pontja, a hol atyja és az ő részére a bár hova szabadon menés és jövés, bárhol szabad tetszés szerénti lakhatás volt biztosítva. Mindezeknek — ámbár nem méltó fájdalom nélkül — legyőzése után száz katonától kísérve végre eljutott Fischamenbe Ausz-

¹⁾ *Gulácsi Albert Naplója* sat. 143—144. ll.

triába, onnan (sept. 16.)¹⁾ Bécsbe, ott magát a császárnak bemutatván, s ügyének állását írásba foglalva előterjesztvén: egyúttal a maga mentetése és a vádak alól tisztítkozhatása tekintetéből az ellene tett feladásokat s a feladó nevét kérte közölni; azonban a maga állapotjára vonatkozók teljes mellőzésével, a feladókra nézve decz. 1. 1696. ő felségétől azon választ nyerte: »hogy ezek azért nem közölhetők, mivel nem léteznek.«²⁾

Szükségesnek tartom az előterjesztés némely fontosabb részeit, minthogy azok az Apafi Bécsben való első fellépésére nagy világot vetnek, ismertetni.

»Mielőtt az egyezkedés — *complanatio* — és fejedelemségi kérdésre, az uralkodás állapotjára és jogára térnének — ugymond a fejedelem — kényszerítve érzi magát négy főpontnak előzetes megérintésére, a mik által hirében és becsületében sérelmet szenvedett s a minek orvosoltatását kell kérnie, az ellene költött gyanu és féltékenység okait elhárítnia, gonoszakaróinak nyelvét, mi által az országra annyi rosz következett, megzaboláztatnia; mert a míg a jog alapján és a dolog valódi természetéből ki nem derül, hogy mi a kérdés és egység tárgya? ő addig az egység és igazság útján azt elintézhetőnek nem hiszi. Miképen ohajtja ő ezt, s mik azok a föltételek, mik alatt az egyezkedés létre jöhet úgy, hogy azért isten és az igaz itéletü világ az osztrák ház utódait áldja és dicsőítse, eléadja, idézve *elsőben*: az általam már fennebb ismertetett azon szerződések, hitlevelek, esküket és királyi biztosításokat, melyeken fejedelmi joga alapul, idézi a Leopold-hitlevél 8-ik pontját, mely a hűtlenség eseteiben való jószágvesztéseket tárgyazza, s kérdi, hogy ha ellenfelei bebizonyítani nem tudják, hogy ő felségárulást és hűtlenséget követett el: miképen kívánhatják tőle fejedelmi jogának s birtokainak elvesztését s magoknak adományoztatását? Császári felhatalmazott Caraffa tábornok az 1688. május 9. létrehozott *Hódolati Nyilatkozat*

¹⁾ *Bydeskuty B. Naplója* . . . 498. l.

²⁾ Ily című egykoru másolatból: *Idea brevissima Status Principatus Transylvantiae in Familia Apafiana. Quomodo videlicet idem Principatus in pie defuncto Principe ac Domino Genitore meo (tehát bizonyos, hogy ez II. Apafi Emlékirata) ortum sumserit, necnon qualiter in eodem ego successerim, et quo nunc tandem statu sim?*

viszonzásául jun. 1. annak a császári felségnél kieszközlését az ország előtt ígérte meg, hogy mind az öreg, mind az ifju választott fejedelem, fejedelemségében, czímeiben, az uralkodásban és minden jövedelmeik használatában megtartatnak. A lothringeni herczeggel kötött szerződés 26. §-a azt rendeli, hogy ha valamikor a császári felség békét köt, a dolog a Gyulainak Bécsben tett császári nyilatkozat szerint álljon meg, a mi azt teszi, hogy Erdély és a fejedelem állapota — ha önkéntes egyesség vagy átengedés nem jó létre — maradjon ugy, a mint volt a lothringeni herczegnek oda téli szállásra bemenése előtt. Nemde a magyar királyok korában volt vajdaság vagy a későbbi kormányzóság forgott elméjében a Leopold-hitlivel tervezőjének, midőn a 17-ik pontban a *kormányzóságot a hazai népek és nemzetek érdekében évenként változhatónak ajánlotta és állapította meg?* Mennyi kísérlet tétetett már is a kormányzó elmozdítására, azért, hogy helyét egy másik foglalhassa el! Pedig ezen illető már tényleg ugy is első, még csak a vajdaság vagy fejedelmi név hiányzik, csak azt kell elnyernie vagy kicsikarnia! S ha ez is meg lesz, az égiek tudják, ki lesz-e elégitve nagyravágása? Vagy akkor is még tovább, valami egyébire fog törni?«

Ezután a lothringeni herczeggel kötött egyezkedés 4-ik pontját említi fel a fejedelem, melynek ez a tartalma: »az országgyűlés tartásába, az öreg és ifju fejedelem várai, városai, harminczadi, só- arany-ezüst bányái, a lerakó helyek és vármok jövedelmeibe, uralkodásába, hatósági körébe nem avatkoznak«, s a melyhez ő törvényes húsz éve elérésekor ragaszkodhatni vél, ha addig vele más irányu szerződés nem köttetik. Továbbá ugyanazon egyezkedés harmadik fejezetére is hivatkozik, a melynek 10-dik §-a mindkét fejedelem részére az akadálytalan jövés-menést, utazási men-levéllel — *salvus conductus* — biztosítását, a bárhol szabad lakás jogát igéri és állapítja meg — *suis Celsitudinibus Principalibus supramemoratis cum tota Aula etc. libera et segura in suis bonis et domibus permittetur habitatio, neque liber eorum itus et reditus per totum Regnum impediatur*. Idézi a 13. §-t, melyben biztosítás van adva az iránt, hogy senkinek javai, annál kevesebbé a fejedelméi meg nem támadtatnak sat. a mi, hogy az

ő egész Magyarországon keresztül Fischamenig éjjel-nappal, körülvéetve s katonai módon kísértetése, valamint ama másik szerződési pont, mely részére várai és jószágai szabad birtoklását biztosította, azok által, a kik jószágaira kezöket rá tenni s egy részét elvenni törekedtek, mennyire meg van sértve, mindenki átláthatja.

»A lothringeni herczeggel kötött szerződés negyedik fejezete 12-ik pontja azt tartja: »a fejedelem nyomorult áru-lónak, ha ilyen akad, hitel nem adatik, a haza fia i közül senki üldöztetni vagy letartóztatatni nem fog; egyik a másik ellenében pártfogolva nem lesz, a fejedelemtől tett hamis tudósítás hitelre nem talál, míg az iránt ki nem hallgattatik.« A Leopold-féle hitlevél pedig az országot kormányzó tanácsosokat a fejedelem gyámjává teszi 20-ik életéveig, akkor a fejedelemségben következt számára biztosítván, azért, hogy az ország és fejedelem közötti jogviszony az által is fentartassék. Nem lett volna tehát szabad — mond a fejedelem — épen azok által támadtatni meg, a kiknek gondviselése alatt állott, míg 20-ik életéve el nem telt, s a császári felség és Erdély karai és rendei a választásból és megerősítésből származott jogviszony köteléke alól föl nem szabadították, nem lett volna szabad a hazában egy magánosnak is rajta erőszakot és méltatlanságot elkövetni. Ha neveltetése vagy erkölcsi ellen valami kifogásuk lett volna, ott volt a kormányszék — bátran hivatkozik rá — hogy hírek tüdök nélkül soha semmit sem cselekedett, a közdolgokra gondolás, azokba vegyülés mindig távol volt tőle, sem kora és élete ártatlansága által gyűlölködéssre és árulkodásra okot soha nem szolgáltatott.

»És így miután felette rosz példát adna az, ha ő érett korába jutás előtt, míg jövendő sorsa el nem dől, a magáéitól magán úton, mielőtt a maga személyében törvény elébe állhatna, s uralkodásra léphetnék vagy arról törvényesen lemondhatna, semmivé tétetnék: ez okból ment Bécsbe, hogy szemtől szemben meghallja a vádakát s azokból magát kitisztítsa, hogy hírét s nevét szennytól megóva, némely magánosok haragjának föl ne áldoztassék; nem tettetés birta rá, sem jogainak nem tudása, sőt inkább előre megfontolt köz és magán tekinetek; semmi bűnét nem érzi, azért bűnbocsánatot nem kér, az

ország közdolgai egész ügyét a felséges osztrák háznak feláldozni kész, hogy a feltékenység oka végképen és egészen megszűnjék, csak hogy elébb az ő állapotjáról gondoskodva legyen. Kérte tehát a császárt, hogy mindenek előtt rendelje meg, hogy a feladók és feladottak, jószágainak felkérői és a felkért jószágok nevei neki a lothringeni herczeg-féle szerződés 12-ik pontja értelmében tudomására adassanak, legyen szabad azok ellen a törvény visszatorlásával élni, s azon üldözőit, kik nem szégyelték őt — még nem érett korut — törvény elébe hurczolni, büntetés és kártérítés végett perbe fogni...«¹⁾

E volt lényege II. Apafi bécsi első írásbeli kérésének, melyet 1696. octob. 1. gróf Kinszkynek a császár elébe juttatás végett adott be, sürgetve annak elintézését, mert — ugymond — még. aug. 20. eljött hazájából, kísérei miatt útjában reményén kívül akadályozva lőn, ma octób. 1. s pénzvizonyai a siető dologigazitásra kényszerítik; követétől küldi kérelmét, mert a miniszter vagy otthon nem léte, vagy sok dolgai nem engedik, hogy a fejedelem mindig személyesen keresse fel; pártfogásában különösen bizik; ő legelsőnek látja hire-neve s becsülete visszaszerzését, ettől függvén élete és szerencséje.²⁾

Említettem volt fenebb Rumel püspök³⁾ Apafi iránti jóindulatát is. Midőn a fejedelem előbbi kérését gróf Kinszkyhez beadta, egy hiv embere a püspököt dolgai állásáról octob. 6. kimerítően értesítvén, közbenjárásra kérte fel. Ez is említi ama tényt, hogy Erdélyben felségsértés büntetése alatt tiltották meg az ifju Apafinak fejedelemként czimezését⁴⁾ és hogy vele hivatalosan tudatták, hogy ezután az ő helye azon kormányzéken tanácsosok után lesz, a kik az 1691. decz. 4. hitlevél szerint az ő szolgálatára s felette való gyámkodásra voltak utasítva,⁵⁾ s mindezt Bethlen tette a nélkül, hogy erre meg-

¹⁾ Gulácsi Albertnek, Második Apafi Mihály fejedelem Secretariusának Diariuma sat. 143 — 156. ll.

²⁾ Gulácsi Albertnek, » » » » » Diariuma 157. l.

³⁾ Bydskuty B. Naplója 530. l. Ramel Péter trini püspöknek írja.

⁴⁾ Gulácsi Albertnek, Második Apafi Mihály fejedelem Secretariusának Diariuma 162. l.

⁵⁾ Gulácsi Albertnek, » » » » » Diariuma 163. l.

biztatását a felsőbb rendelet előmutatása által igazolta volna.¹⁾ Fel van az értesítésben hozva, hogy gr. Kinszky felháborodva fogadta a fejedelem kérésében annak törvényen és szerződésen alapuló jogai laconicus rövidségü előterjesztését s abból az ő tekintélyének a császár előtt megkissebbedését következtette, hogy Apafit csak gróf-nak szölitotta;²⁾ említetik az ifju fejedelemnek az udvarnál való első lépései sikerülése után tett azon nyilatkozata, hogy mintsem áldozatul hazájába visszamenjen, inkább Bécsben vesz el, mert neki az ellenségei által ott előkészített hét veszedelem után — a fejedelemségből kivetköztetés, a császárnak még éretlen korában megesküvés, javainak elvétele, hazájából Szatlmárra számkivetése, birtokainak felkérői elébe állitása, az elfogatásáról költött hir s a kormány széki tanácsosok után soroztatása — számára egyéb fenn nem marad, mint a koporsó vagy épen a megületes, a mi pedig felségsértést föltételez. Kinszky grófnak engedni kell — mondja az értesítés — mert ha ily fontos dolgokban a vádolt ki nem hallgattatik, ha valakit itélethozás nélkül mindenéből kiforgathatni, ha a természetes önvédelmezés végett az igazságra és nyilvános szerződésekre hivatkozást, ha a vád és bün okozója kérdésését bünül lehet tulajdonítani — bizony félni lehet, hogy más népek azt kérdezik: hol van ezeknek istenök? ³⁾

Ugy látszik, hogy a fejedelem első kérését gr. Kinszky nem terjesztette a császár elé, mert octóber 20-ról fenmaradt egy másik rövid tartalmu, melyben előadja, hogy miután kiskorusága idejében, némelyek magán érdeke és haszna előmozdítására irányzott törekvései miatt különbféle csapásoknak volt kitéve, elhatározta Bécsbe felmenni, hogy veszélyes üldözöi kezeiből kiszabadulva, jó hirnevére és életére nézve ezután legyen hátországban s ne legyen egész nemzetéből egyedül ő szánakozás és bámulat tárgya; s miután semmi bünét nem érzi, könyörög

¹⁾ *Gulácsi Albertnek, Második Apafi Mihály fejedelem Secretariusának Diariuma* 161. l.

²⁾ *Gulácsi* » » » » » »
Diariuma 163. l.

³⁾ *Gulácsi* » » » » » »
Diariuma 162—164. l.

a felségnek, hogy a nemzetek közjoga s a nyilvános szerződések szentsége tekintetéből vagy közöltesse vele maga igazolhatása végett az ellene tett feladásokat, vagy mint ártatlannak személyét és vagyonát illető védlevelet adasson, s így őt megvigasztalva bocsássa el haza, a hol békében fog élni s a felség akaratját és parancsait elvárni.¹⁾ Egyidejűleg Salmis és Dietrichstein hercegeket s Waldstein grófot is megkérte ügyének pártolására megküldvén valamennyinek a lothringeni herczeggel kötött szerződés másolatát is; az elsőnek elpanaszolta üldöztetését, hogy költségben megfogyatkozása mielőbbi hazamenését teszi szükségessé, ajánlta készségét mindannak teljesítésére, a mi tőle kívántatni fog a végre, hogy ő és övéi a császár kegyét és védelmét teljes mértékben megnyerhessék s utoljára aggodalmát fejezte ki az iránt: minő arczczal menne övéihez haza, ha eltávozásra előtt az ő vigasztalására út és mód találva nem lesz, hogy jövődöben békében és hozzá illő szerencsével és sorsban élhessen? ²⁾ Az utóbbtól bocsánatot kért, hogy fel nem kereste: »egy miniszternél sem tett — ugymond — gróf Kinszkyn, az erdélyi ügyek előadóján kívül, látogatást, nem látta azt szükségesnek; ő a nyilvános szerződések és keresztény hit alatt kötött egyezkedések alapján áll, miket atyja és ő tulon-tul teljesített, sőt a kellőnél többet is; azt véli, hogy ha császár ő felsége a szerződéseken változtatni akar, érvényesebben teheti az erdélyi rendek és az ő beleegyezésével, ki már octóber 13. érett kort ért; az ellenség az ország szívetől már ugy is messze van, az e szerződés módosítást nem akadályozhatná, az országban ben egy értelem lenne, s a bizalmatlankodás oka elháríthatnék. Azért ment az udvarhoz — mondja tovább — hogy érett koru állapotja a császár kegyelmes szándékai szerint rendeztessék; jól tudja, mennyire ingadozó volt az erdélyi fejedelmek uralkodása, mily nehéz volt a kormányzás czéljait elérni, törekvéseiknek mily bizonytalan volt a kimenetele: gyakran a legváltozóbb szerencsével kormányoztak, egyszer egyik, máskor a másik párt akaratja sze-

¹⁾ *Gulácsi Albertnek, Második Apafi Mihály fejedelem Secretariusának Diariuma* 168—169. II.

²⁾ *Gulácsi Albertnek,* » » » » »
Diariuma 171. I.

rint, s most egyik majd a másik által nyomattak el. Nem azért említi ezeket, mintha ő az uralkodáshoz nyulni akarna, hanem annak bebizonyítására, hogy semmi alkalmat el nem mellőz, a hol a maga és hazája sorsát biztosítani kilátás nyílik, még ha jogaiból a közjő szeretetéért el is kell engednie. Ugy van meggyőződve, hogy mind hasznosabb, mind áldásosabb lenne a béke és háboru ügyére nézve, ha az udvar akarata hozzájárulása mellett s nem annak ellenére parancsol és uralkodik az országban.«¹⁾

A fejedelem ezen nem kis erőfeszítése is azonban feladónak vele tudatása ügyében egyebet kieszközölni nem tudott, mint azon rövid tagadó választ, mit már fennebb érintettem. A fejedelemség iránti egyezkedés pedig a császár részéről nem jött szóba.

Nem sokára Apafi írásban köszönte meg a császárnak, hogy őt atyailag a királyi kormányzék gyámkodására bizván, a fejedelemségre következők reményében neveltette, s az érette kérelmező karoknak és rendeknek érett korba jutása esetére császári kegyelmét ígérte, és miután nagykorúságát már elérte, a legfőbb igyekezete az, hogy a felséges császári ház védelmét és kegyét megnyerhesse; ismét és ismét esedezve kérte azért ő felsége parancsait az iránt: mit tegyen ezen túl, hogy kegyelmét biztonságban élvezhesse, s így útasítva és megvigasztalva bocsássa haza övéihez, a hol soha nem szünek meg parancsait a legpontosabban teljesíteni s élni és halni mint hű vazallja.²⁾ Kihallgattatásakor, melynek napját Gulácsi nem jegyezte fel, szóval épen ezt mondotta és kérte,³⁾ de választ nem nyervén: november 12. az ifju királyhoz irt, vonatkozva kiskorúsága alatti sok keserüségére és gyötrelmeire, érintve, hogy ért korba az udvarnál fenn léte alatt jutott s császár ő felségét megvigasztaltatásáért kérte; azonban neki nincs módja Bécsben hosszasabban mulatni, haza menni pedig a védelem és császári kegy valamely bizonyítéka nélkül, és ott szorongattatásban s időről-időre megújuló rettenésben élni rá

¹⁾ *Gulácsi Albert . . . Naplója . . .* 175. l.

²⁾ » » » 182—183. ll.

³⁾ » » » 184. l.

nézve oly borzasztó, hogy ő az elpusztulással és halállal egynek tekinti: ezért levert és szomorú helyzetében az ifjú király pártfogó segélyeért könyörög.¹⁾ Személyes kihallgattatásakor szintén császár ő felségénél közbenjárását s valahára megvizsgálását kérte; üldözőitől — ugymond — s ellenségeinek gonosz tanácsa által kigondolt ezer szerencsétlenségei között az az egy boldogsága maradt meg, hogy a császári trón számolyához juthatott; hálát ad istennek, hogy felséges urai előtt megjelenhetvén, rágalmazói ellenében kihallgattatott s hűsége hiány nélkülinek találtatott; atyja is halálaig hű volt a császári házhoz, ő pedig — bizonyság az egész ország — az ártatlanok legártatlanabbika; találjon hát — kéri — ő felségénél szava meghallgatásra, személye védelemre...²⁾ Kihallgattatáson volt a császárnénál is, s kérését ott is előadta; ³⁾ sőt 1696. decz. 24. Schmettan, britt királyi testőrkapitány és bécsi ángol követhez is levelet irt, egy paripával kedveskedvén neki, levelében tudatja, hogy jelenleg magán ügyeiben a bécsi udvarnál mulat, de nem sokára a császár engedelmével hazájába yiszszatér; igéri, hogy ezután levelezésük rendesebben fog menni; kéri a császárnál érette közbenjárását, emlékeztesse ő felségét — ugymond — arra, mily nagy fontossággal bir a keresztény népekre az erdélyi fejedelemség mint azok védőfala, és különösen isten azon egyházaira, melyek ott alakulva vannak, melyeknek egyetlen reményük, alapjuk és védelmök ezen fejedelemség, melynek fölelevenítése, ügyeinek jobb karba hozása leginkább megilletné a hit ama nagy oltalmazóját, s a minek kedvező alkalma lenne a közeledő békeszerződés, hol kétségkívül döntő biró az angol király ő felsége lesz.⁴⁾

Erdélyből is élénk szó emelkedett az ifjú fejedelem mellett az országgyűlés és kormányzék részéről; Vas György országgyűlési követ vitte be utóbbihoz 1696. nov. 9. a rendek feliratát, mi annak ülésében fölolvastatván, a maga részéről azt javasolta, hogy rövidebben és szelídebben kellene írni, hivatkozálag a hazai törvényekre és a császár kegyelmére.

1) *Gulácsi Albert* . . . *Naplója* . . . 185. l.

2) » » » 186. l.

3) » » » 187. l.

4) » » » 189—190. ll.

Másnap nov. 10. az ügy visszakerült a rendektől azon nyilatkozattal, hogy semmit sem kívánnak rajta változtatni. Erre a kormányzék követői által ismételte azt, a mit tegnap is javallott, figyelmeztetve a rendeket, hogy a maguk nézetéhez makacsul ragaszkodva, a kormányzék tanácsát és javallatait ne útasítsák vissza, mert ha ez szokássá válik, rossz példát ad s rossz következményeknek lesz szülője. Erre a kormányzékhez csak egyedül s mintegy a rendek tudtán kívül — incognito — felment gróf Pekry Lőrincz, s kérte azok nevében a módosítandó helyek kijelölését, a mit neki ki is jelöltek. Visszatérvén ő, a rendek hosszasan tanácskoztak a tárgy felett, s végre visszaienték, hogy azon fogalmazvány Apafi úrnak kérésére az ő kívánsága értelmében készült, tehát a kormányzéknek is hozzájárulását remélvén, előbbi véleményök mellett megmaradnak.¹⁾

Nevezetes, hogy Apafi érdekében éppen azon időben és az az országgyűlés lépett fel közbenjáróul a császárnál, a mikor és a melyik cancellár Bethlennel — a mint hátrább látandjuk — a legelkeseredettebb harcot folytatta, és hogy e lépését, bár formailag némi kifogást téve, lényegben maga a kormányzék is helyeselte.

Mind ennek még sem lett foganatja. Ekközben gróf Kinszky azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy kéréseit újból fogalmazva hozzá adja be. Ebben már csak általánosságban van érintve az erdélyi fejedelemség, nincs jogra hivatkozás, nem említetnek a szerződések, nincs szabatosan kifejezve semmi egyéb, mint a római szent birodalmi hercegi cím. »Ismételt felhívására — így szól az — pontozatait magánlag megküldi, ne vegye rossz néven panaszai s aggodalmai kiöntését; neki mint veszélyek között születettnek és nevedettnek nem lehet azon ambitioja, hogy uralkodásra vágyjék, és azon sorsnak kívánása, mely atyját fölemésztette s az erdélyi fejedelmek nagyobb részét elvesztette; de ha a felséges osztrák ház valaha ezt a terhet válláról letenni akarná és azt egyéb legyőzhetlen köz tekintetek nem gátolnák, ő sem lenne oly

¹⁾ Az erdélyi kir. kormányzék levéltárában levő ily című jegyzőkönyvben: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 442. 1.

gyáva fia ő excellentiájának, (ebből úgy látszik, hogy gr. Kinszky fiává fogadta volt a fejedelmet) hogy más hasonlónak vagy alábbvalónak engedné akár most, akár akkor, sem nem hiszi, hogy ő is bárki más idegent fiának elébe tenni akarna. De hogy addig is a római szent birodalmi fejedelemségre méltó voltát bebizonyítsa, átadja titkára által dolgoztatott nemzedékrendi táblázatát, melynek hitelességét az egész ország tudja. Erre kineveztetése a közálladalomra semmi részben veszélyes nem lenne; viselte azt már arra érdemetlen erdélyi fejedelem is, viselték oly nemzetségek, a melyek nem adtak cserébe névlegesért valódi fejedelemséget. Megnyerve ezt s életfentartása eszközeit, fölszabadítva az uralkodás gondjaitól, csöndes életet fog majd folytatni azon fejedelmek szomszédságában, a kik nyögnek koronáik sulya alatt.¹⁾ E kitüntetésért december 17. a császárhoz is folyamodott a fejedelem, kérvén azt atyjának hűségéért ígért kegyelme bizonyosságaul első szülöttségi joggal.²⁾

Azonban úgy látszik, hogy ezúttal ez is függőben maradt, s 1697. márczius 2. az ifju királylyal kezdett a fejedelem jövő sorsát illető érdemleges tárgyalást, délest hetedfél óraker benyújtott kérelem-levelében, melyben: »nyilván kijelentette, hogy egész ifjúságában szenvedett sok keserőségei tekintetéből, ámbár az erdélyi fejedelemséget isten akaratjából, a nép szavazatánál fogva kapta, az a lothringeni herczeggel kötött békeszerződésben helyben volt hagyva s ő felsége hitlevelében is megerősítve, tiszta engedelmessége s hűségérzeténél fogva, miután a felséges ausztriai ház érdeke úgy kívánja, azt szivesen azon felséges háznak engedi, hogy isten áldásával uralkodjék, s azon ország köz javaival éljen addig, míg ő felségeiknek úgy fog jónak tetszeni, csak hogy a fejedelem is ezen leghűségesebb engedelmisségeért ő felségeik kegyelmeiben részesíttessék. Kéri azért király ő felségét, 1.) az ő megvizsgáltatása végett adandó császári kegyelmek siettetésére s az ez iránti határozatoknak mielőbbi tényleges kiadására; 2.) kedves szüleinek gondja, költségei és fáradsága által élete

¹⁾ *Gulácsi Albert . . . Naplója . . .* 179—181. ll.

²⁾ » » » 188. l.

fentartására szerzett, s az ország törvényeinél fogva most is tényleg kezein levő birtokainak kegyelmes megerősítésére, 3.) azon terjedelmes fejedelmi birtokok és hasznok helyett, melyeket ő jelenleg a fejedelemséggel együtt a felséges háznak önkényt átadott és kibocsátott, legalább huszonnégy ezer forint évdíj- vagy segélypénz-adásnak kegyelmes megrendelésére, hogy szűk magán jövedelmei mellett a királyi bőkezűség ezen adományából a felséges ház védelmé alatt tisztességgel és illendően élhessen.«¹⁾

Ugyanazon évi május 18. a császárnál magánál volt a fejedelem kihallgatáson, megköszönte: »hogy az ő igaz ügyére feladóival szemben kegyes figyelemmel volt, s vele árvával igazságot gyakorolt, mit ő hív szolgálataival továbbra is megérdemelni igyekszik; valamint ő is ő felségének kegyességét és irgalmasságát igaz ügyeiben ezutánra is esedezve kéri. Tekintse meg — ugymond a fejedelem — ő felsége árvaságának sok viszontagságait s azon tömérdek keserűséget, melyeket ő magánosok boszujából szenvedett; mert kegyelmes császár — ugymond — ő nem képes kifejezni, hogy gonoszakaróinak ezen sok üldözése miatt mennyire el van sorvadva, nedvei és vére kimerülve, elannyira, hogy édes szülőinek halála után egész életét szorongások és keserűségek közt töltötte, s azóta egy csöndes napot sem ért! könyörög azért ő felségéhez, sulyos sorsát vegye szívére, s királyi kegyelme teljesedésbe vételét császári akaratával parancsolja meg, hogy annyi aggodalmak és kétségbeesés közt végre megvigasztalva felséges trónjától hazájába térhessen s ott megpihenhessen. Legfőbb ohajtása az lesz — így zárja be kérését — hogy éljen istennek kegyesen, ő felségéhez és felséges örököseihez híven és engedelmes-ségben, hűségének épen megőrzésével; sorsával meg fogván elégedni, egyébire nem vágyik, mint ő felsége és háza kegyelmében megmaradni.«²⁾

»Készséggel mutatta meg eddig hozzá császári-királyi kegyelmességét — volt a rövid válasz — atyjának, a meghalt

1) *Gulácsi Albert . . . Naplója . . .* 193—196. ll.

2) » » » » 196—198. ll.

Látható az *Okleveles Függelék* XXXVIII. száma alatt is.

fejedelemnek érdemei emlékezetében vannak, elrendeli további megvigasztaltatását is.«¹⁾)

Fennmaradt a fejedelemnek egy másik emlékirata is ez időszokról, melyre már fennebb hivatkoztam, melyben érintve van az udvarnak hozzá intézett kívánsága, valamint formulázva az is, a mit ő kívánt az udvartól. Minthogy ez az ifju királyhoz beadott pontozatoktól annyiban eltér, hogy a római sz. birodalombeli fejedelemséget is egyik föltételé teszi, szükségesnek látom az ide vonatkozókat röviden adni. »Az levén a császári felség akarátja és elhatározása — ugymond a fejedelem — hogy a mostani idők körülállásai tekintetéből az uralkodásról mondana le: lelke egész önkénytelenségével nyilvánította, hogy ő, ha a magánosok ostromlása és ellene való törekedése megszűnik, önként, igazságos úton és módon kész ama felsőbb atyai akarathoz alkalmazkodni s az uralkodást a felséges ausztriai ház javára átadni és áldozatul vinni hogy t. i. ő felsége egy oly nagy császárhoz illő kegyelménél és igazságosságánál fogva, megemlékezve atyjának ellenségeitől sem tagadható érdemeire, megfontolva a törvényt, azon szerződések nyilvános kötelezését, melyeket atyja a lothringeni herczeggel 1687. octb. 27. a császári és királyi felség nevében kötött, valamint a hitlevélnek az ő személyét illető pontjait: nem fogja megtagadni azokért az illő kárpótlást s császári királyi kegyelmének jeleit adja, és pedig *először* felveszi őt a római sz. birodalombeli fejedelmek sorába, a mit nem kevélységből kíván, hanem azért, hogy a világ gyalázata és gunyjára, régi állása minden tisztességeiből egyszerre és egészen kiforgatva, a császár kegyelmére méltatlannak ne látszassék, de a felséges ház kegyelmes pártfogása alatt illő tiszteletben és rangban élhessen; *másodszor* megerősíti és biztosítja minden birtokaiban, hogy ellenségeinek ne legyen alkalma őt azokban és jogaiban — a mint elkezdettek — örökké zaklatni; *harmadszor* azon közjövödelmekért, melyeket ő mint a fejedelemséghez tartozókat átadott, nehogy azok ingyen és akarata ellenére elvétettetnek tekintethessenek, élete és állása

¹⁾ *Gulácsi Albert . . . Naplója . . . 199. l.

biztosításául s csekély jövedelmei pótlásául akármi kevés összeget ad.¹⁾

»Ezeknek igazságos-voltát — ugymond a fejedelem — a felség már el is ismerte s határozatát az erdélyi ügyek elnöke gróf Kinszky által vele tudatta, s ő azokat lelke legalázatosabb hódolatával fogadta. De minthogy ugyanakkor némely olyas dolgok is tétettek neki ajánlatba, mi által az ő különben is elég szerencsétlen s szülőinek mint támaszainak elhalása óta sokképen kimerült állapota még súlyosabbá válik, hogy t. i. birtokait cserélje el, hazájából magát száműzze s mintegy irtsa ki: ez okoknál fogva az ő igazságos és méltányos megvigasztaltatása ügye végeredményre nem jutva, még a császári felség atyai elhatározása alatt függőben van, s mind rá, mind a császári házra nézve megnyugtatólag csak úgy intézhető el, ha a szerződés, hazai törvények és a hitlevél sértetlenül fentartatnak, ha a fejedelemnek az ország választásából nyert joga érvényessége elismertetik, s ez elismertetés után, ő a mostani bizonytalanságból kiszabadítva, érdemeihez és hű engedelmességéhez méltó állapotba helyeztetik. Ez pedig eszközölhető az elébb jelzett császári kegyelem sikerítése által. A római sz. birodalmi fejedelemség tisztesség ugyan, de nem adatnék méltatlannak, vonzó példa lenne a török alatt levő más fejedelmekre, az Apafi-házra nézve elégtétel annak ellenségei ellenében; ²⁾ birtokai megerősítését a mi illeti: ez a hazai törvényekben igazolását találja, mert a Hármaskönyv I. r. 9. czimében világosan ki van fejezve az, hogy a nemes ember igaz jogaival, jövedelmeivel az országban bárhol szabadon élhet, őt mások hamis besugására törvény útján kívül személyében, sem vagyónában a fejedelem sem háboríthatja meg. A magyar törvények szerint csak a felségsértők jószágait szokás és szabad elvenni. De ő — ugymond tovább a fejedelem — a hűség ösvényéről soha le nem tért, engedelmességben egy erdélyi is feljül nem multa, legközelebbi önkéntes maga alávetése is utólagosan tanúsítja ezt. Igazság tehát, hogy javaiban egyedül gonoszakarói álnok besugásaira

¹⁾ *Idee brevissima Status Principatus Transylvaniae* sat. 16. l.

²⁾ » » » » » » 17—20. ll.

ne háborgattassék, kiknek egyedüli céljok ama javak magukhoz ragadása. Ezt tiltják a szerződések és hitlevél is. Mit mondanának az ország rendei, látva, hogy a csak imént adott hitlevél Apafi személyében meg van sértve és szegve? Minő reménye s bizalma lenne a hazafiaknak saját szabadságaik fenmaradása tekintetében? Hogy lehetséges minden mások előtt föbb birtokaiból épen azt kivetköztetni, a kinek érdemei a császári ház és kereszténység iránt legérdemesültebb apától származtak, a kit a kereszténység magasztal! Ez birtokaik elidegenítésére birná s fölháboritná a hű alattvalókat. Méltó emlékezetben tartani V. Károly szavát: »ha az egész földön üldözött lenne is a hit, a császárnál feddhetlenségben kell maradnia.«¹⁾ Birtokainak megkevesbitése — folytatja tovább — hűtlenséget vagy felségsértési vétek elkövetését föltételezi, a mi által — akár mily szin adassék ennek — nevére szégyenbélyeg süttetik, mert különben a csere mint az elvétel meg nem engedhető lesz vala. Mit mondanak hazája fiai s a szomszéd nemzetek, midőn majd közéjük visszatérve hallják, hogy tisztességét s javát elvették, elcserélték? Vajha az alattvalókat meg ne rettentené s idegenek előtt kegyetlenségnek ne tekintetnék! Megesnék rajta, hogy a ki a legnagyobb szorongás között került Scyllát, hogy hamis feladóknak zsákmányává ne legyen, épen abba esnék bele, ha csalódnia kellene a császári udvarban helyezett bizalmában s iránta bizonyított engedelmességében. De az nem lehet; mikor a hitszegők is kegyelmet kapnak s javaikat visszanyerik: a hivek és jámborok nem veszíthetik el. A királynak nevelni kell érdemes alattvalóinak vagyonát és tisztességét, nem kevesbitni, használni nekik nem ártani, segíteni nem megbántani, jót tenni még az érdemtelennel is, annyiival inkább az arra méltókkal.²⁾

»Tanácsolják azt is — ugymond a fejedelem — hogy birtokait Magyarországon vagy bár hol egyenértékűekkel cserélje el; de ő ezt nem teheti, mert tartózkodnia kell, hogy a haza törvényeit, közbotrányt követve el, ő sértse meg először. Hazánkknak ez a törvényeken és az alkotmányon nyugvó egyes-

1) *Idea brevissima Status Principatus Transylvaniae* 20—21. ll.

2) » » » » » 22—23. ll.

sége van, megalapítva a hajdankorban s maig érvényben tartva, hogy egy hazafi sem cselekedhetik a haza törvényei ellen; pedig az akaratellenes és erőszakos cseréket a Hármaskönyv 3. r. 8 czíme tiltja, ily cseréket a fejedelem sem hagyhat helyben; ha ő birtokait elcserélné, Charybdisbe vagyis épen a került veszélybe esnék, elvesztené tisztességét és javait, a mi gonoszakaróinak és üldözőinek czélja volt, a mi nélkül azonban az élet nem élet.¹⁾

»S mily keserű sors lenne rá nézve, ha honából számkivetésbe kellene mennie! A szerencsétlenség azon örvényébe sodortatni, a mi bármily szelid elnevezés alatt is, de a valóságban csak bűn vagy gyanu által indokolható fogság örökös foltja lenne rajta hazája s a keresztény világ előtt! Ő a szülő-földéről eltávozást száműzetésnek tekintené; birtokai jelenléte nélkül lassanként elpusztulnának, s neki mint a felnőtt fának, mely más talajban soha többé föl nem üdül, egész életén éreznie kellene szülő-földéből gyökerestől kiszaggatását.²⁾

»A mi végre igénytelen személyét illeti — ugymond — mit tehet ő, gyenge, senki tanácsa által nem segített, kincsekkel nem bővelkedő, vagyonában alászállott ember a császári felség hatalmas ereje ellenében? Ő felségének van vitéz hadserege, méltóságos kormányzóke, neki sem ereje, sem tanácsa, ő a hadvezérség és kormányzóke szeméi előtt van, mely kormányzóke tagjai közt vannak olyak, kik őt mostani elnyomott állapotjából kiemelkedni nem ohajtják, kik őt folytonosan szemmel kísérik s még lépteit is megszámitják. Megelégedett evvel. Elég lenne neki a valódi erdélyi fejedelemség helyett, a római szent birodalmi címzetes fejedelemség; örvendeni fog, hogy az uralkodás gondjától megszabadult, s a sors veszélyes küzdőhomokján kívül állhat, csak hogy jogait és birtokait se el ne vegyék, se elcseréltetni ne kívánják, s életmódja könnyebbitéseül valami összeget adjanak, a mit a fejedelemség annyi átengedett közjövédelméiért nem méltánytalanul kíván, akkor, midőn II. Rudolf császár Báthori Zsig-

¹⁾ *Idea brevissima Status Principatus Transylvaniae* 23—24. 11.

²⁾ » » » » » » 24. 1.

mondnak ugyan az erdélyi fejedelemségért 52,000 arany év-díjt önként ajánlott meg.¹⁾

»Ez azon út és mód — így záródik be az *emlékirat* — mely által az atya fejedelem érdemei megjutalmazhatók, a szerződések és hitlevél sértetlenül maradna, a hazafiaknak a haza szabadságai meggyöngítéseért aggódó lelke a félelemtől megszabadul. Miért lenne szüksége ily nagy császári felségnek a fejedelem csekély vagyonára? Minő aggodalmat okozhat a fejedelem néhány koldus jobbágyával s egy két szolgáljával a hadvezérség és kormányzék szemei előtt a közálladalomnak, vagy a birodalmi fejedelemség nevével akkor, mikor valódi fejedelemségét immár felajánlotta? Mindezekkel s hasonlókcal gyanúsítása csak ellenségeinek vagyonára áhítózasát lehelli. Soha nem akar olyan esztelen lenni, hogy ő a kincs, tanács és erő nélküli a világon leghatalmasabb és leggyőzhetlenebb felséges ausztriai ház ellen valamit kezdjen, vagy hogy valamiféle mozgalomba avatkozzék. Legyen tanuja Isten, hogy az irt kegyelmekkel meg lesz elégedve, hivségét a felséges ausztriai házhoz örökre megőrzi, s azt úgy fogja tisztelni, hogy valami bizalmatlanságnak többé helye ne legyen.«²⁾

Itt a források kissé megszűnnek, s az 1697-dik év utolsó fele valamint az 1698-ik év is eltelik, a nélkül, hogy a fejedelem ügyében valami változást, vagy e hathatós önvédelemnek eredményét nyilván mutató adatokra találtam volna. Kettő azonban bizonyos, az *egyik*, hogy a fejedelemnek Szathmárra menése helyett az udvar annak állandóul Bécsben maradásában állapodott meg s evvel természetesen a birtokainak másokkal elcsereltetési szándék is mellőzve lön; *másik* az, hogy Apafi ártalmatlansága iránt az uralkodó-ház az ő Bécsben-létében, ismételt lemondási nyilatkozataiban s teljesen elszigetelt állásában elegendő megnyugtatót és kezességet találván, az elene korábbi időkből támasztva volt gyanúsítások a politikai jelentőséget s egyuttal ingerlő hatásukat elvesztették. Leopold császárnak Apafival szemben a mult tekintetében többé

1) *Idea brevissima Status Principatus Transylvaniæ . . .* 25—26. 11.

2) » » » » » 27—28. 11.

semmi kételyei és aggodalmai nem voltak, ez pedig ellenségei fegyverének éle eltompításával magának megnyugtató elégtételt szerzett.

Mig Apafi ez önigazolási és jogvédelmi erős harcztot Bécsben változó modorban és fegyverekkel s aránylag csekély sikerrel folytatta, Erdélyben is nagy meghasonlás és tusa támadt a kir. kormányzék, illetőleg cancellár Bethlen Miklós és az ország rendei között, a melyet mint tárgyamra is, nem egy szempontból vonatkozót, röviden megismertetek.

1696. a mint látók, a kormányzék két alkalommal megbizta gróf Bethlen Miklós cancellárt és gróf Csáky Lászlót több országos dolgoknak az udvarnál eligazítására, Bethlennek pedig az udvartól lejövetelekor a császár a kormányzékot illető válaszát kizárólag annak személyéhez irányozta, nem csak, de úgy látszik, külön titkos megbízást is adott némely általunk a fennebbiekben már ismert kérdéseknek az ifju Apafival elintézésére. A hivatalos iratokból azok szerfeletti rövidsége és homályossága miatt a dolog érdeme nem tűnik ki tisztán, csak annyi látszik, hogy a rendeknek mindkét küldetés aggodalmat okozott, rossz néven vették, hogy útasításikat előttük be nem mutatták; ennél fogva felszólították a kormányzékot, hogy mindkettőnek útasítását mutassa be. Gróf Csáky azonnal átadta az övét s a rendek rajta megnyugdottak; de a gróf Bethlenében voltak némely odiosumok, sőt abban a kormányzék akarata ellenére, a cancellár által különböző dolgok hoztattak ajánlatba és vétettek tervbe, melyek ellen a rendek rosszalásukat illő komolysággal, minden zaj nélkül kijelentették, s azokra nézve az udvarhoz külön tudósítás tételét határozták, mintegy ujmutatást adni az udvarnak arra nézve, miféle választ ohajtottak volna adatni a cancellár kérésére. Midőn a bizottság munkájához látott, Bethlen két irnokot küldött rájuk, eltiltani őket munkájok kiadásától addig, mig a dolog még egyszer a gyűlésben meg nem vitattatik. A rendek ezt megbántásnak vették, újabban tanácskoztak a dolog felett, s a bizottságot munkája folytatására útasították. Alig hogy a bizottság dologhoz kezdett, észrevették, hogy a cancellár említett irnokai a teremben vannak és jegyezzetik: ki hogy nyilatkozik? Ahallatlan, álnok és el nem szenvedhető

eljárás ellen felszólaltak, az irnokokat lepirongatták, s alig hogy hevenyében egyéb is nem történt velök, a kik a rendek felförmedésére megijedvén, reszketve vallották meg, hogy a mit tettek, urok — a cancellár — rendeletére tették. A rendek eltávozást ajánlottak nekik s azonnal követök által felkérték a kormányszéket, hogy vonja őket e tettökért feleletre s eszközöljen a rendeknek elégtételt. A kormányszék megígérte, hogy végére jár a dolognak; de Bethlen Miklós cancellár tanácsos társai ellenzése daczára irnokaival a rendek közé bement s az azokkal való bánást megvető hangon és gyűlöletesen kezdvén kárhozzatni, kijelentette, hogy azok az ő rendeleteit teljesítették, ő jót áll érettek, s csodálkozik, hogy vehették a rendek ok nélkül azt rossz néven, mert mi bűn van — ugymond — becsületés emberek nevei följegyzésében? egyébiránt kijelentette, hogy neki szüksége van a rendek nevére, látni fogják még egy év ^{elő} után is, nem ok nélkül jegyezte ő fel ama neveket; nincs miért csinálni aggodalmakat, azok megvannak, miket Isten és a császár fog eligazítani.... Ezt és hasonlókat oly fenhangon mondott, hogy senki nem tudta, mit jelentsenek, csak a szók szelleméből volt kivehető, hogy a gróf a rendeknek az udvar előtti befeketését forgatja elméjében. Voltak, a kik készek lettek volna a durva szókat legalább hasonló módon visszaütasítani, de az elmék békére lévén hajlandók, az önmérséklet tetszett tanácsosabbnak, s így gr. Bethlen visszament a kormányszékhez. A rendek biztost küldve ahoz, elégtételt kértek, mit ha nem nyernek — izenék — az udvarhoz folyamodnak érette. Látván a cancellár e köz felháborodást, először úgy nyilatkozott, hogy az irnokok nem az ő rendeletéből mentek a gyűlésbe s hibáztatta őket, hogy izenetét bántalmazólag adták elé. Erre még nagyobb lett a zaj és háborgás, hogy a mit előbb a gyűlésben mindenek füle hallatára mondott, most tagadja s így mintegy a rendeket vádolja hamis szólással. A kormányszék igyekezett az országgyűlést lecsöndesíteni, de az több izben követeit küldötte elégtételért; a cancellár mind nem akarta elismerni eljárása sértő-voltát; ezért végezték, hogy a míg orvosolva nem lesz sérelmök, közdologhoz nem kezdenek, semmit nem igazítanak s ezt a kormányszéknek ki is jelentették. Ez a fel-

zaklatott szenvedélyeket csillapítani és kibékülést eszközölni megkísérlette, de siker nélkül, a cancellár hibáját elismerni s a rendeken elkövetett sértésért elégtételt adni közéjük menni nem akart. Elhatároztatott, hogy az udvarhoz fölírnak; a mit midőn foganatosítani akartak, megjelentek közöttük a kormányzók küldöttei, tudatva, hogy a cancellártól szenvedett sérelmököt sajnosan vette, hibáztatását rá kimondotta, az úgy nyilatkozott, hogy szavaival sérteni nem akart, de ha valakit mégis sértett, a rendeknek ő iránta való atyafiai szeretetére és egyességére számít, s kéri, hogy a mit neheztelnek, tegyék írásba, ő vagy kimentí magát, vagy elégtételt ad. A kormányzók a cancellár ezen nyilatkozatát s kérelmét a rendeknek részéről is kifejezett azon kéréssel adta tudomására: felejtsek el a rendek az okozott sérelmet s a dolgot atyafiságosan egyenlitsék ki.

A rendek elfogadták a kormányzók közbenjárását, a cancellár bántalmazását elengedték ezen föltételek alatt 1) hogy ezentul mind a kormányzónak, mind általában az egyéneknek illő tiszteletét adja meg, 2) az országra nézve káros tervezetek kigondolásától és leírásától s az udvarnál való álértésítésektől szünjék meg, 3) bosszuállást se a rendek, se egyesek ellen ne forraljon, 4) a haza törvényei és kiváltságai ellen ne mesterkedjék, sőt inkább annak közjavát buzgalommal mozdítsa elé, különben nemcsak elégtételt vesznek becsületök megsértéseért, de mostani bántalmazását is fölelevenítvén, merényletei megfèkezéséért ő felségéhez folyamodnak. Ez izenetet a kormányzók atyafiságosan fogadta, de a cancellárral boldogulni nem lehetett; minél fogva a rendek fennebbi tiltakozó nyilatkozatukat az ítélőmestereknek átadták, erről a kormányzókat értesítették, megkérvén, hogy a történt dologról senki sehová értesítést ne küldjön, míg a kormányzók az illetőket arról előre nem tudósítja. Ezt a kormányzók elfogadta, az egész eseményt írásban foglaltatta, mit a cancellár is aláírt; irtak az udvarhoz, Rabutin generalishoz s a cancellár mindhármat magához vette. Ezek a gyűlés alatt történtek; annak vége felé a cancellár két tiltakozványt készített, mit későn küldvén be a rendeknek, elolvasni nem lehetett. Az országgyűlés szétmenése után, a cancellár, a mit az

elébbi kormányzékeni fogalmazványra irt volt, kívül a hátán visszavonta. Elküldve azonban a Rabutinhoz intézett levél nem volt, az a cancellár ellen-tiltakozványával együtt a következő országgyűlésen oda került vissza. Ezen gyűlésen aztán felolvastatott a cancellár tiltakozása, melynek durva kifejezései nemcsak a rendeket, de a kormányzékot is igen felháborította, és bár szelidebb úton megkísérlették a bajt lecsöndesíteni, a rendek átlátták, hogy az lehetetlen, miért is a kedvetlenséget félretéve, a kormányzékot a dolog megfontolására s komoly elégtételadásra szólították fel.¹⁾

E tényelőadás az országgyűlésé, mely Gyula-Fejérváron költ 1696. octób. 27. Erdély és a Részek három nemzetének gyűléséből s meg volt pecsételve a három nemzeti pecséttel nov. 23. átküldetett a kormányzékhoz,²⁾ hogy terjeszse az udvar elébe az erdélyi cancellaria útján; azonban ez azon cancellaria nyilatkozata szerint elmaradt azért, mert az illető megbízott mellőzte a felterjesztett iratok közt ennek is melélékelését, azon okból, hogy a három nagy pecsét miatt nem fért bele, de később csakugyan a gróf Csákyhoz, mint az ország küldöttéhez irt levélbe bele zárta s elküldötte.³⁾

A kormányzéknel is jegyzőkönyvre van véve ez esemény egyes rövid vonásokban, s a tényállás jobbadán megerősítést nyer ezek által. Nehány főbbnek érintését szükségesnek látom, rámutatva e baj származási kutfejére.

Az ország rendei rosz néven vették azt, hogy a cancellár 1695. a kormányzékától kapott útasítása határán túl lépve oly dolgokba is avatkozott az udvarnál, a mikre megbizva nem volt, terveket adott, miket sem a kormányzékkel, sem a rendekkel nem közölt, s azokat elfogadtatta, sőt a kormányzékra nézve is részint némely azt bántó kifejezéseket engedett becsuszni a császári leiratba, részint a kormánytanács tagjai között viszályt költött az által, hogy a grófi és bárói születésűeknek mások felett elsőb helyet és rangot állapította-

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 453. l.

³⁾ Az erd. » » » » » »
ris I. köt. 459—460. l.

tott meg a császárral. Az országgyűlést pedig bántotta az, hogy az Apafira nézve kapott rendeleteket és utasításokat a kormányzék, illetőleg Bánffy és Bethlen vele nem közölte, és hogy a kormányzék székhelyét s pecsétét megállapító császári rendeletet a császár mintegy külön megbizásképen egyedül a cancellár személyéhez, *mint az ország leghatalmasabb befolyásu emberéhez* intézte, annak külön credentiájának állította. Oly országban, melynek eddigi alkotmánya szerint a fejedelem titkos tanácsosaival együtt határozott minden közdologban, a legfontosabbakban az országgyűléssel, hogy most a fejedelem egyetlen tanácsosát választván ki, csak avval akarta szándékait végrehajtatni: ketten gondolkoztak, tanácskoztak és végeztek az ország legéletbevágóbb ügyeiben, másoknak szintoly illetékeseknek csak az engedelmeskedés és végrehajtás dicsőségét hagyva fenn: oly eljárás volt, minek közmebotránkozást kellett költenie, s minthogy a fejedelmet a királyi tekintély és hatalom védte, a közméltatlankodás, harag és bosszu az önkényes eljárás eszköze ellen tört ki.

Innen származott az, hogy a kormányzék maga elhátározta, némely országos dolgokban gróf Csáky Lászlónak az udvarhoz küldetését, számára egy titkos és egy nyilvános utasítást dolgozott, melyek közül az első valahol maig el van rejtve vagy megsemmisítve, én hozzá nem juthattam; de az utolsó igen érdekes részleteket tartalmaz. Ez utasítás 1696. jul. 6. kél, 14 pontja van s Erdély azon korbéli közjogi és közkormányzati legfontosb ügyeire tanulságos világosságot vet. Tárgyamra azonban csak a 11. és 14-ik tartozik, az első a kormányzéki tanácsosok rangállására és egyesek informatio ellenébeni maga védelmezésére, a második gr. Bethlen megbízó levelére, az utolsó a kormányzék és ország császár iránti egyarányu hűségének kétségbe nem hozatalára vonatkozik.

Az elsőt illetőleg — 11. pont — a kormányzék elismeri ugyan — ugymond — a főbb tisztviselők: kormányzó, cancellár, generalis, kincstárnok és országgyűlés elnöke elsőbbségét a fejedelem tanácsában, de minthogy az e tárgyban érkezett rendelet által némely tanácsosok, a kik hivataluk régiebb-voltánál fogva tényleg elsőbbek, alsóbb rangfokozatra

szállítatnak, ez okból az atyafiságos egyetértés fenmaradásáért ennek életbeléptetését elhalasztandónak látná ezeknek haláláig. E felett kérte a kormányzék ő felségét, hogy mivel a tanácsosok akár grófok és bárók, akár nem, a királyi felség képét viselik, a társadalmi és hivatalos érintkezésekben egyiránt legyen elsőségek a »királyi hivatalos« név alatt értetni szokott minden főrendiek felett, legyen az bár gróf, vagy báró; tartani lehet ugyanis attól, hogy a kormányzék egyes tagjainak megvetéséből, az egész kormányi testület megvetése s ebből a királyi szolgálat kára következik, mert a kormánytanácsosi polczra emeltetésnek indokai nem mindig a születés és címer, hanem a lelki tehetség.

A Bethlen cancellárnak márczius 24. adott császári leiratra nézve — 12. pont — a mi mintegy az ő magán megbízó levele — sunt quasi Credentiae — határtalan hálájokat nyilvánítják a kormányzék minden egyes tagjai a fejevári jószágoknak fizetésök biztosítása végetti kegyelmes adományoztatásáért, s az ő felsége által kötelességökre emlékeztetést illetőleg egyenként és összesen megvallják, hogy ők emberek, gyarlók és törékenyek, de tehetségeik szerint igyekeznek hivatalukat úgy folytatni, hogy Istennek, a császárnak és hazának érette mindig felelhessenek, Isten segélyével készek hibájukat jóvá tenni, a mit ezen súlyos időkben ki nem kerülhetnek; de kéri a kormányzék ő felségét, hogy ha akár egyes tagjai, akár az egész testület ellen egyes vagy köz panaszok fordulnának elé, bár hallgassa meg ő felsége, *de egyik fülét tartsa fen a másik félnek* — altera aure alteri parti reservata; sőt méltóztassék ennek vagy amannak személye elleni titkos tudósításokat, mikkel ő felségét és miniszteriumát naponta terhelik, kegyelmesen és igazsággal vagy mérsékelni, vagy megbüntetni, nehogy ez a rákfene Erdély közjollétét gyógyíthatlanul feldulja; a minek éretlen gyümölcsei már is az általános függetlenkedés és engedetlenség, a kir. kormányzék rendeleteinek vagy csekély vagy semmi foganata, mert a milyen az uralkodók tekintélye, olyan az alattvalók cselekedeteinek gyorsasága.

Jelentse meg — 14. pont — azt is ő felségének — útastja legutoljára követét a kormányzék — hogy könyörög-

nek mindnyájan azért, hogy ő felsége két három embernek ne tulajdonítsa azt, a mit közönségesen az egész kormányzék és ország cselekszik egyarányu hűséggel és önoadaadással az ő felsége szolgálatában.¹⁾ Ez utóbbi pontba a cancellár és Nalácsi tanácsos nem egyeztek bele, a kormányzó inkább csak belenyugodott, mintsem javallta, Haller János és Apor István nem voltak jelen, a szász királybíró véleménye a volt, hogy ez által a császár sértve érzendi magát;²⁾ de a többség elfogadta.

Ez átalános útasítást a cancellár is némi módosítással elfogadta, de maga ellen irányzottnak tartott egy más útasítást, melyről azt állította, hogy azt a kir. kormányzék némely tagjai titkon készítették, a mi ma fel nem található, a tárgyalások azonban annak evvel a főbb pontokban egyezését gyanítják. Ezek lettek botránykövé, a kormányzék és kivált a cancellár és rendek közt egy hosszas és elkeseredett harczot idézve elé. Az octóber 3. 1696. tartott gyűlésben előadatott — így szól a kir. kormányzék jegyzőkönyve — hogy a rendek kéri közölni mind a gróf Csáky, mind a cancellár követtségét. Lett hosszas szóvita, a kormányzó és öt tanácsos javallja a közlést, nem tartozásképen, hanem hogy a rendek aggodalmát eloszlássák. A cancellár az udvar hire nélkül nem látja jónak, nehogy a kíváncsiság ily példáinak valami szerencsétlen következményei legyenek; és ezt érti a maga követtségéről és a gróf Csáky nyilvános követtségéről, mert titkos útasítását — ha van ilyen — a mit ő nem ismer, nem akarja érinteni; a maga követtségét is, ha az urak az udvar tudósítását nem akarják megvárni, ő felviszi a kormányzékhez, és ha közleni akarják addig is a rendekkel, legyen jóakaratjuk szerént. Gróf Apor szintén megkérdezendőnek látja az udvart a cancellár követtsége iránt, a Csáky úr követtségét pedig nem látja törvényesnek.³⁾ E határozatát a kormányzék octób. 8.

¹⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában: *Liber Regius Seculi Prioris* I. köt. 774—776. ll.

²⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában levő: *Protocoll. Sec. Prior.* I. köt. 386. l.

³⁾ Az erd. » » » » » » » »
I. köt. 405—406. ll.

újabb tárgyalás alá vette, és ismét sok beszélgetés folyt iránta; előadatott a gróf Csáky mind titkos, mind nyilvános útasítása, a kormányzó maga olvasta fel azokat azon szándékkal, hogy a rendekkel közöljék; azon urak, kik azokat csinálták, a közlést most is javallották, a cancellár és Apor ellenezték. Bethlen is előterjesztette minden leveleit a maga követségéről s véleménye most is a volt, a mi octób. 3., melynek veleje az: akármit határoz vagy parancsol ő felsége, a kormányzék meg tudja különböztetni: mit? mennyi részben? mikor? s miképen kell a rendekkel közölni? Ezt a kormányzék köteles önként tenni. Nem jó példát adó dolog a rendeket ilyenek iránt való kíváncsiságra szoktatni.¹⁾ Octób. 9. ismét tanácskoztak a követségek közléséről; a kormányzó nézete az: a mi halad, nem marad, a cancellár most is tegnapi véleménye mellett volt; Apor István elhalasztást javallott, maradvá szintén tegnapi nézete mellett; öt tanácsos a közlést javallotta és így az határozattá vált.²⁾

A kormányzék biztosai — egyik épen maga a cancellár — még azon nap levítették a rendekhez Csáky nyilvános és titkos útasítását és a cancellárnak 1695. őszszel adott útasítást, de a felség rendeleteit bírálgatás végett átadni nem látsozott illendőnek, hanem lényegökből a cancellár közölt annyit, a mennyit a király méltósága, a kormányzék tekintélye és a közjó megengedett. A rendeknek nem kell — mondák a követek — a kormányzék egyenességében kétkedni. Az országrendek követők által kértették ő felsége azon levelét, mely a Csáky titkos útasítása 1-ső pontjában van említve, mely a gróf Bethlen megbízó levele és a melyben a kormányzékhez általános intés van ő felségétől intézve; de a kormányzék ennek leküldését nem találta illendőnek.³⁾

Octóber 10. a rendek közé menvén két író deák — így szól a napi jegyzőkönyv — hogy némely választott emberek

¹⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily czimű eredeti jegyzőkönyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 410. l.

²⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily » » »
könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 412. l.

³⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily » » »
könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 413—414. ll.

nevét megtudják, ott gorombául kezdék felírni a neveket; lár-mája lett az embereknek, és országul fellázadván, a cancellarius elébe hívták meg őket, ablakon való kivetéssel is fenyegette némely ember, és a kormányzéseknek is felizentek gróf Csáky által, melyre lemenvén a cancellár, mondotta, hogy azok a deákok csak néhány választott ember nevét akarták megtudni, egyébiránt bár ott ne irogattak volna, azért ne őket, hanem a cancellárt pereljék, a kinek — a mint mondá — nagyobb dolga is leszen ennél, mit majd írásban ad be, s az isten és császár ő felsége a maga idejében eligazítja.... Ezt a rendek úgy vették, mintha a cancellár fenyegette volna az egész országot, hogy megperli, és az ő felségéhez küldendő levél íróit is intette volna; azért követek által kijelentették, hogy addig semmihez sem nyulnak, míg ez el nem igazodik. A kormányzék biztosít küldötte be a cancellár mentségére, és hogy az ország nevében irandó levelet az ítélőmesterek akadályozzák meg.... Sok volt a tanácsban is az egyenetlenkedés, egyedül Apor javasolta a békét.¹⁾

A cancellár tiltakozott ez eljárás ellen — mondja tovább a jegyzőkönyv — s azt beadta a kormányzóhoz a rendeknek átküldés végett, de az nem fogadta el, az ítélőmestert is kérte, hogy olvassa el, de nem akarta. A rendek most másodszor küldötték fel követeket elégtételért, melyre a kormányzék elébbi válaszára hivatkozott; sőt az egész ország elnökével együtt fel akart menni a kormányzó palotájára elégtételbevés végett, ha a tanácsosabb emberek meg nem gátolták volna. Harmadszor ítélőmestert küldöttek fel elégtételért, mire a kormányzék azt izente, hogy ha az eddigivel nincsenek megelégedve, találják módját, mint lehessen a kibékülés. Ekkor 12 óra volt, s ez és a koplalás eldöntötte a kérdést, eloszlatta az országot.²⁾

Másnap octóber 11. a kormányzékeni tanácsosok munkálódta a tegnapi zavargások kibékítésén, azonban a rendek a

¹⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily című eredeti jegyzőkönyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 414—415. II.

²⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily című » » könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* 415. I.

kormányzéknek s ez amannak megizenték, hogy Rabutin és Kinsky uraknak előlegesen írják meg, hogy a zavarokat illetőleg semmi hírnek ne higgyenek a kormányzék tudósítástele előtt, a mivel nem kell késni.¹⁾

Az országgyűlés végével megszűnt vizsgálódás annak viszont egybegyűlésekor új lángra lobbant. Kormány és törvényhozás forrongásban voltak. A november 3-ki kormányzégi gyűlés alkalmával — így kezdődik a jegyzőkönyv — a kormány viszonzta a rendek második feleletét. »A rendek Tordán hallották — így hangzik az — a kormányzék tagjai útasítását, a cancellár és gróf Csáky útasítását látták; mit kívánnak még, jelentsék ki, és valamik ő kegyelmekkel közlésre szükségesek lesznek, közölni fognak.«²⁾ Nov. 8. a rendek elősorolták mindazokat, miknek közöltetését kívánják, s többek között a főtisztviselők útasításait s a gr. Bethlen Miklós által hozott kir. leiratokat. A kormányzék hosszasan tanácskozott: közölje-e, ne-e? A kormányzó és négy tanácsos azt véleményezték: olvastassanak el a rendek előtt, de másolatok ne adassanak, Apor István külön véleményben volt kivált a kincstárnoki útasítást illetőleg. Ekközben megérkezett a rendek követe jegyzékével a közölni kívánt kir. rendeleteknek s más köziratoknak. A kormányzék azt határozta, hogy csak is azokat közli, a miket kívánnak.³⁾ E közlés nov. 9-re halasztva,⁴⁾ valósággal csak novemb. 14. vétetett teljesezésbe; a cancellár levitte a rendekhez az irományokat a *hitlevél*-től kezdve az utolsóig t. i. a rangsorozat iránt költ kir. rendeletig, kérdezve: melyiket kívánják? A legnagyobb részét — felelték a rendek. — A kormányzék visszament, hogy a dolgot megbeszélje, s legelső kérdésül tette: kiadassék-e a rangsorozat iránti kir. rendelet? A végzés a lett, hogy a gró-

¹⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily című eredeti jegyzőkönyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 417. l.

²⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily » » »
könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 430. l.

³⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily » » »
könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 441. l.

⁴⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily » » »
könyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 442. l.

fok és bárók külön hívassanak be a kormányzék ülésébe s ott velök közöltessék, és ha lehet, békítessenek ki; de azoknak, a kiket kevésbé érdekel, nem kell elolvasni, hogy nagyobb zaj ne legyen. S ha így a béke helyre nem áll, ő felsége a dolog felől tudósítassék.¹⁾

A cancellár most saját testületével sőt az egész országgal szembe fordult, hibáztatván octóber 10. költ tiltakozványában a gróf Csáky udvarhoz küldését s a neki adott titkos útasítást egyenesen ő ellene irányzott támadásnak bélyegezte. Bánffi, a kormányzó — írja ő — Bethlen Gergely és Elek, gróf Gyulafi László, Keresztesi Sámuel és Sárosi János küldötték le, amaz általuk titkon készített és aláírt írást a rendekhez, ott kihirdették s gr. Csáky Lászlónak úgy adták át, hogy a császár és miniszterei előtt adja elé. Annak a rendek közé küldésével csak magukat akarták igazoltatni, hogy az ország tegye azt magáévá. Ez ellen tiltakozott, indokai: hogy a követség költséget okoz, Csákyt küldeni nem tartotta jónak, kit csak nem rég kebelükből is kizártak, a titkos útasítást ellene csinálták, s felő — ugymond — hogy az ország kárát vallja, mert azok a kormányzói és cancellári útasítással ellenkeznek, az abban levő vádak igen általánosak. Ezek után a cancellár bár magát bünösnek nem érzé, kérte a kormányzékot, ne legyen párt, legyen a pártok felett, legyen neutralisat. különben tiltakozik, nehogy igazságáért ő felségéhez való folyamodása roszt következeseket huzzon maga után sat. Ő — ugymond — ámbár igazságos és hű szolgálataiért vele méltatlanul bántak, s a legkeservesebb bántást szenvedte, mégis kész, ha neki megmutatják, miben és ki ellen hibázott, az igazságnak, szeretetnek, kedves hazájának és közjónak magát áldozatul adni; ha pedig senkit meg nem bántott, kényszerítve lesz az igazság legfőbb bírjától, az ő és a rendek császári királyi legkegyelmesebb urától elégtételt kívánni.²⁾

Mielőtt az országgyűlés novemberben összegyűlve, tárgyalhatta volna ezt, a cancellár a rendek végzése ellenére octób. 12. már egy példányban felküldötte azt az erdélyi

¹⁾ A kir. kormányzék levéltárában levő ily című eredeti jegyzőkönyvből: *Protocollum Seculi Prioris* I. köt. 447. l.

²⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

udvari cancelláriához is, ime e sorok kíséretében: »Tekintetes, nemzetes öcsém és apatársam, tiszteletreméltó barátim! Küldöm e záratot, s jelentem röviden, hogy itt az octóber 9. 10 11-ki országos ülésekben olyan szomorujátékot — Tragoe diam — játszottak el a nyomoru rendek — miseri status — melyhez hasonlót Erdély egy század óta nem látott, de nem akarom elbeszélni. Tiltakozványomat a cancellaria jegyzőkönyvébe igtattatni s gróf Kinsky ő nagyméltóságával közöltetni kívánom, és uraságtokat isten oltalmába ajánlván maradok uraságnak bátyja, apatársá, szolgálja és végre ragaszkodó barátja gr. Bethlen Miklós.¹⁾

A rendek ezt megtudták s a kormányszéket érette nov. 14. feleletre szolították, szemrehányást téve, hogy miért nem tett a nevezetes vizzályról közmegállapodás szerint az udvarhoz ő tudósítást. A kormányzó és tanácsosok a hibát gr. Bethlenre hártották, a ki úgy nyilatkozott, hogy a maga helyén és idejében tetteért számolni fog. Az országos rendek ennek következtében Rabutin tábornoknál magukat e macacsság ellenében ily értelemben igazolták, de még az nap másodsor is követet küldöttek a kormányshékhéz, kívánva, hogy Bethlen magát igazolja. Erre ő úgy nyilatkozott, hogy gondolkodni fog róla, s hogy valakit jól meg nem fontolt szávaival meg ne sértsen, nem szóval, de írásban teendi meg azt. A rendek beleegyeztek, csak azt kívánták, hogy az hosszásra ne haladjon. Ezután a cancellár úgy nyilatkozott a kormányshék ülésében, hogy ő olyan hír és fenyegetés felöl értesült: vigyázzon magára, nehogy valami véletlen szerencsétlenség történjek vele, ennélfogva ő magát e felháborodás lecsöndesedése előtt nem érzi eléggé bátorságban. A rendek kevés idő teltén azt kívánták a kormányshéktől, hogy a midőn a cancellárral volt vizzályról tudósító levél a kormányshéktől tábornok Rabutinhoz átküldetik, legyen ott részökröl is követ, és hogy a cancellárnak önigazolási írásbeli nyilatkozatát sürgessék meg. A kormányshéknek sem volt ellene kifogása, és így együtt vitték el a kormányshék és a rendek követei a jelentést.²⁾

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az erd. kir. kormányshék levéltárában: *Protocoll. Sec. Prioris* I. köt. 449. l.

November 15. ismét sürgették a rendek a cancellár önigazolását,¹⁾ mit az teljesített is; érdekesnek tartom idézni belőle az akkori helyzetre vonatkozókat. »A mi — így szól Bethlen — a mostani dolgok lényegét illeti, minthogy azok mind az ő egy év előtti Bécsben léte óta felőle elterjesztett számtalan rágalomból erednek : hazáját, mint legkedvesebb anyját, ő mint jó és becsületes fia, kéri, s nyugalomára és az egységű hitre emlékeztetve esenkedik előtte, igyekezzenek ezt a gyuladást akár a béke, akár a jog és igazság vizével kioltani ; könyörögjenek a kormányzó és a rendek is vele együtt ő felségénél, legkegyelmesebb uroknál, hogy az ő mind Bécsben, mind Erdélyben végbe vitt cselekedeteiről hajtsanak végre nyomozást, és vagy ítéljék el, vagy szabadítsák fel, engedjék meg mutatnia önvédelmében, hogy ő annak nem bitang gyermeke s ezt a bánást nem érdemli. A rendek is — ugymond — akár nyilvános törvényes eljárást kívánnak ellenében alkalmazni, akár az egyetértés és béke útját választják, ő kész mindkettőre nézve isten és a császár előtt, a kinek ezen veszedelmében kegyelme és igazsága trónjához már úgy is folyamodni kényszerítetik — a mit neki hibául ne tulajdonítsanak — mert oda jutottak a bajok, hogy a császár és király orvoslása nélkül meg nem gyógyíthatók, a kitől mint legkegyelmesebb monarchától mind a rendek, mind ő, vele született kegyelmességén kívül egyebet nem várhatnak.«²⁾

Ezen a hazaszeretet melegével irt, de a hatalomra támaszkodás fenyegető hangjával vegyített önigazolási nyilatkozatnak — úgy látszik — nem volt ohajtott sikere ; mert a rendek november 16. Bécsben a három nemzet kebeléből követség küldését határozták el, a mit Rabutin tábornok megtudván, izent a kormányzónak, hogy a szándéktól álljanak el, keressék a béke útját, s igazítsák a közdolgokat.³⁾ A kormányzék november 16. 17. tanácskozott — így záródik be a

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában : *Protoc. Sec. Prioris I.* köt. 449. l.

³⁾ Az » » » » » » » » » »
köt. 449. l.

jegyzőkönyv — de mi lett eredménye, följegyezve nincsen ¹⁾; csak annyit látok november 23-ról jegyzőkönyvre véve, hogy gróf Csáky a cancellár elleni iratokat a rendek nevében a kormányshoz visszahozta és átadta ²⁾, mert már elkészült volt azon tárgyleírás, mely mellett a rendek a dolgot és sérelmet az udvarhoz orvoslás végett följelentették, s a melyet én fennebb már lényegében megismertettem.

Érdekes még Bethlennek ez eseményekről az erdélyi udvari cancelláriához intézett tudósítása, melyben az országgyűlésen történeteket önálláspontról tekintve leírva, a többek között így szól: »Az országgyűlés sok haszontalan időtöltéssel, ő ellene való sok factiók és illetlenségek követésével, november utolsó napja-előttig huzódott el és azután majdnem elolvadának, úgy, hogy utoljára hét regalistánál több nem volt, s egy vármegyéből egy követnél, néhol egy sem, még is rá érkeztek, hogy Zabanius tollával és felette éles irányával — Zabanius calamo et stylo valde acuto — egy ellene való tudósítástételt — informatio — irjanak és egy levelet az erdélyi cancelláriának; felküldötték-e, nem-e, nem tudja, mert a generalis a kormányzót kétszer is megintette, hogy afféle hijábanvalóságoktól legyenek el, sőt ő kegyelme béküljön ki vele, a minthogy őt is kibékülésre szintén intették mind a generalis, mind komornyik, és Aporék ugyan járták is közöttük a dolgot. Ő — ugymond — minthogy vétékét soha sem tudta, most sem tudja, kívánta, hogy mivel ők a kereső fél, tegyék keresetüket írásba, és ő kész, — ha vétkezett — egyeseknek úgy mint a köznek elégtételt szolgáltatni. Ellenben ő is írásba teszi megbántódását, a mi rövidbe vonva ez: veszélyeztetve van a thordai titkos összeesküvés által élete, vagyona, jó hírve, hazaszeretete, s a császári udvar előtti hitele és a császár kegyelme, s bár ha e szerint szerfelett meg is van sértve, még is kész, akár törvényt állani, akár tisztességes békére lépni. A közbenjárók helyben hagyták, hogy az egyezkedés írásban folyjon, de a kormányzó el-

¹⁾ Az erd. kir. kormányshoz levéltárában: *Protoc. Sec. Prioris I.* köt. 453. l.

²⁾ » » » » » » » » » »
köt. 453. l.

halasztotta, az okon, hogy ő mint magán ember, neki a magán embernek barátja, hanem a kormányszéki ülésekben, a rendeknek van gondja ő ellene. stb. Így hát a dolog elintézése nélkülön az eloszlás.¹⁾

További tárgyalásnak nyoma nincs, csak annyi van 1697. jun. 24-re a gróf Csáky előterjesztései eredményéről bejegyezve, hogy az ő hosszas fenmaradását az országból ment egymással ellenkező tudósítások okozták; egyébként a panaszok tárgyaiban a császári válasz az : »hogy a kormányszéki tisztviselők maradjanak saját hatáskörükben, ő felsége pedig nem tulajdonítja ennek vagy amannak, a mit közösen, mindnyájan tesznek«. ²⁾

Ezen jegyzőkönyvi és hivatalos hitelességű egyéb adatok részint Bethlen mint cancellár főfelügyelete alatt készültek, részint az ő keze írásai, melyeknek a rendek fenebb ismertetett tényelőadásával összehasonlításából, mint történelmi igazság bizonyúl be az, hogy Bethlen az udvarnak olykor még az ország törvényes szabadsága ellenére is, daczolva a közvéleménnyel, hazafitársai, sőt az országgyűlés ellenében is a császári udvarnál való befolyására és hitelére kihívó s botránysos modorban hivatkozva szolgálni kívánt, hogy ő Leopold előtt épen annyira kegyben állott, mint a mily népszerűtlenné vált benn a hazában, hogy saját érdekei és politikai céljai kivitelében akadályokat nem ismert, végre, hogy az országgyűlés a hazai helyzetről, az ország törvényes jogairól, az Apaí-ügyről és császári intézményekről egészen másképen gondolkozott, mint Bethlen, Bánffi és Apór; sőt az adatokból az tűnik ki, hogy e forrongást a kedélyekben az ifju fejedelemnek az országból Bethlen és Bánffi által végrehajtott eltávolítása költötte fel, birtokainak és jogainak idegen érdeken megtámadása, bécsi sikertelen küzdelmei táplálták, s a rendeknek a thordai gyűlés ótai háborgásában az országban uralkodó közéletlenség és közbosszankodás nyert csaknem lázas kifejezést.

* * *

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az erd. kir. kormányszék levéltárában : *Protoc. Sec. Prioris I.* köt. 485. I.

Mig a forrongás Erdélyben tartott, az ifju Apafi mindent megtett Bécsben a végre, hogy az udvarnak irányában felköltött gyanút eloszlassa, s jövendő állapota felől a császárt határozásra bírja. Mint fennebb érintém, az első sikerült annyira, hogy ő a császári ház kegyelmét immár bírta: a császárnál hivatalos kihallgatáson volt háromszor 1696. nov. 5. s ugyanakkor a császárnénál is, ¹⁾ decz. 17. 1696.²⁾ és máj. 18. 1697. ismét ³⁾ és hosszason beszélt dolgáról, s attól kegyelmes biztatást nyert; magán udvarláson volt a császárnál Bécsben, *Favorita* mulató-helyén a nyári hónapokban száma nélkül ⁴⁾, Laxenburgban, ⁵⁾ Ebersdorfon, ⁶⁾ volt kihallgatáson az ifju királynál nov. 12. 1696.⁷⁾ márcz. 2. 1697.⁸⁾, márcz. 19. elment neve köszöntésére is; ⁹⁾ február 27. két szép szürke szekeres lovat adott ajándékba az ifju királynak, mit az kedvesen vett, s vele akkor hosszason beszélt; ¹⁰⁾ a császár minisztereit felkereste és irt nekik, s velök dolga állását megismertette; Coronini, Wolf és Milir nevü befolyásos udvari papokat szintén meglátogatta, s azoknak látogatását viszont elfogadta, sőt asztalához is meghívta őket ¹¹⁾; gróf Kinskyvel oly bizalmas viszonyba jött, hogy őt nem egy ízben atyjának szólította. De hogy az utóbbi irányban mi sikere volt sok törekedésének, egyenes adatot róla nem találtam. Van azonban 1699. nov. 26.-ról egy kérése gróf Harrachhoz, s egy más 1705—1711. közötti I. Józsefhez, egy harmadik pedig 1712. Károly császárhoz, melyekben Apafi maga elmondja ezt, mindhárom alkalommal egymástól kevésben eltérőleg.

1) *Bydeskuty Boldizsár Naplója* II. Apafi M. bécsi útjáról s további életéről. *Történelmi Lapok*, szerkeszti K. Papp Miklós. I. évfolyam. Kolozsváratt 1874. 529. l.

2) *Gulácsi Albert Naplója* 187. l.

3) » » » 196. l.

4) *Bydeskuty B. Naplója. Történelmi Lapok* I. évfolyam 593. 594. 595.

5) » » » » » 578. l.

6) » » » » » 610. l.

7) » » » » » 530. l.

8) *Gulácsi A. Naplója* 193. l.

9) *Bydeskuty B. Naplója* . . . 562. l.

10) » » » 547. l.

11) » » » 529. 595. ll.

Az elsőben emlékezetébe hozta a fejedelem gróf Harrachnak : »hogyminekutána ő szerződéseken, törvényeken és hitlevelen alapuló fejedelemségi jogát — magán érdekei mellőzésével — igaz hűsége bebizonyítása végett a felséges ausztriai császári ház javára önként átadta, császár ő felsége igazsággal mérlegelvén meg a dolgot, s az ő önkéntes és aláztos maga alávetését atyailag fogadván, egy miniszteri conferentiában, a hol a cardinal és Waldstein s Bucellini grófok is jelen voltak, gróf Kinsky által az ő további állapotjáról kegyelmesen a következőket határozta: 1.) a tőle átadott fiskusi jövedelmek kárpótlásául élete fentartására rendelt évenkénti 12 ezer rh. forintot vagy az erdélyi sókereskedésből, ha az lehetséges, vagy más valamely alapból, fentartván magának azt, hogy boldogabb idők következvén, s bevégezödvén a török háboru, ez összeget nevelni fogja; 2.) ősi örökös jószágait megerősíti, ha ő azokat, mint hitbizományokat elcserélni nem akarja; 3.) terühvel birt fiskusi jószágait pénzzel vagy egyénértékű jószágokkal kieseréli; 4.) mostani fejedelmi czímét viselni megengedi addig, míg a római sz. birodalmi fejedelmi czímet megkapja, a mit ő felsége adni szándékozik. De mint-hogy — írja a fejedelem — az évdíjfizetés és római sz. birodalmi fejedelmi cím kérdése maig függöben van: kéri a grófot, eszközölje ki császár ő felségénél, hogy őt bizonytalan állapotjából, mely immár — fájdalommal vallja meg — szinte minden vagyonából kimerítette, kiszabadítva, bizonyos és az ő és atyja érdemeihez illő sorsba helyezettetni méltóztassék, úgy, hogy 1.) a megígért római sz. birodalmi fejedelmi czímről való oklevelet adassa ki, 2.) a megígért 12 ezer frt évdíjt a helyreállott békéhez képest megnevelve útalványoztassa valamely alkalmas és Bécshez közel levő alapból és birtokból, a hol ő egyszersmind lakhatnék is, 3.) ősi örökös javait erősítse meg, 4.) a fiskális jöknak pénzen vagy egyénértékű jökkal megváltása álljon ő felsége tetszésében.«¹⁾

Második kérésében azt mondja a fejedelem, hogy ő a fiskusi jószágokon és jövedelmeken kívül átadta Erdély rendeinek választásából nyert összes jogait, az ezeket megerősítő

¹⁾ Látható az *Oklevéls Függlék* XLVI. sz. alatt.

török hitlevelet — Athname — mely fejedelemségre való következés reményében őt Leopold császár is saját hitlevelében megerősítette, 10 ezer rh. forint — ez hihetően a kézirat írójának tévedése, vagy egy későbbi ígéret, miről hátrább lesz szó — évdíjért, melynek a török háboru bevégeztével nagyobb összegre emelését a császár gróf Kinsky által ünnepélyesen megígérte.¹⁾

Harmadik kérésében még egy fontos körülményt t. i. az erdélyi államrendszer megváltoztatását érinti a fejedelem, írja t. i. hogy 1697. gróf Kinsky elnöksége alatt az erdélyi ügyekről tanácskozó miniszteri conferentiában a császár neki tudtára adatta azon elhatározását, hogy: az erdélyi fejedelemséget jövőre nézve kiváltképen a török háboru veszélyei miatt saját kormányzséke által fogja igazgattatni, akarná, hogy ő egy időre laknék Erdélyen kívül, de addig is az erdélyi fejedelemséghez való jogairól mondana le, a megerősítő török hitlevelet — Athname — adná át, helyette fogadná el a római szent birodalombeli fejedelmi czímet s a török háboru tartamáig 12 ezer forint kincstárból fizetendő évdíj, a háboru bevégeztésével pedig ezen összegnek az ő állásához illő növelését várná császári kegyelmessegtől. « Ő megértve ő felsége parancsát — mandatum — engedett: lakást a felséges udvarnál vett — domicilium penes Augustam Aulam fixit — s azóta folyvást ott él, minden fiskusi jókat és jövedelmeket átadott, s a mit a felséges ausztriai ház a maga erdélyi fejedelemségben való megerősítésére kigondolt és elébe terjesztett, önjava mellőzésével is, mindent megtett; mégis a császári felség nevében tett ezen ígéretekéből néhány éven át semmi haszna nem volt, a megígért 12 ezer forintból egy krajczárt sem kapott 1701-ig.«²⁾

Bydeskuty *Napló*-jában 1697. ápril 30-kára van bejegyezve, hogy a fejedelem gróf Kinskynél conferentián volt.³⁾ Ekkor vagy más alkalommal történt-e a fenebbi császári elha-

1) *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből* sat II. köt. 127. l.

2) Látható az *Okleveles Függelék* LXXIV. sz. alatt.

3) *Bydeskuty B. Naplója* . . . 563. l.

tározásának vele közlése, adatot róla nem bírok. Azonban a fejedelemlennek részint fenebb az 1696—97-ki események előadása során kifejezett, részint az iméntiekben foglalt föltételeit, illetőleg ajánlatait és azokhoz csatolt kéréseit, a szintén fenebb érintett császári nyilatkozattal és imént gróf Kinsky által tett viszonyajánlatokkal vagyis inkább császári parancsokkal egybevetve, tisztán csak annyi derül ki, hogy a fejedelem folyvást több és nagyobb engedményeket tett, minden lépten jogot adott fel, birtokokról mondott le, jogállása egyre gyengült, fejedelemségének alapjait egymás után önként adta ő ki, vagy vonták ki lábai alól a meg-megújuló alkudozások, míg a császári kormány Erdélytől távol, Bécsben őt szóval tartotta, ígéretekkel, ügye elintézése reményeivel kecsgettette, de maga a császár egyenesen semmit nem tett, nem formulázott, alá semmit nem irt, hanem ezt az udvari politika szokása szerint kormányára bizta, mit magyarázni, bővíteni vagy kevesbitni, de ha szükséges, egészen mellőzni is a császári tekintély sérelme nélkül lehet. Így folyt el, nejtől is tetteleg elszakítva, igazán árván, a fejedelem életében 1701-ig őt sulyos év, mi alatt 1696. nov. 10.¹⁾ Bethlen Eleket, igaz pártfogóját, decz. 2. 1697. ipját, Bethlen Gergelyt, legerősb támaszát is elvesztette,²⁾ folyvást vágyva s készülve vissza honába, de nem mehetve, mignem utoljára — a mint a tőle fenn levő írott emlékek mutatják — e reményről végkép lemondott s önkéntes száműzetésével kibékülni látszott.

* * *

Még nem csillapult volt el egészen a cancellár Bethlen által támasztott viszálykodás közte és a kormányzék s kivált az ország rendei között, a radnóthi per újból fölelevenítésével s udvarhelyszéki kapitányi hivatalának Bethlen Gergely halála alkalmából általa ismét visszakövetelésével azt újabban felköltötte.

Fennebb már elő volt adva, hogy a kir. kormányzék a radnóthi ügyben határozni magát illetéktelennek s azt a kir.

¹⁾ *Bydeskuty B. Naplója* 530. l.

²⁾ » » » » 611. l.

táblára útasítandónak találta. Erre a császár meghallgatván a cs. udvari kamara és erdélyi udvari cancellária véleményét, és azokat a kormányszék határozatával össze vetvén: május 7. 1698. megrendelte, hogy az ügy a királyi táblán vételessék tárgyalás alá, egyedül a dolog érdemében, kizárva a perhaszító kifogásokat és oda útasítván az alperes, hogy ha önvédelmét elmulasztja, a birtok zár alá tétetik; addig is azonban a kormányszék tegyen intézkedést arra nézve, hogy az a gazdaság vitelének elhanyagolása miatt ne pusztuljon s jövedelme ne csökkenjen. Az octóber 20-kára összegyűlt országgyűlés alkalmával tehát a királyi tábla is megkezdte gyűléseit; a kir. fiskus közügyésze az imént említett cs. rendelet következtében ezen peres ügyet az elébe terjesztvén, a radnóthi uradalomnak minden hozzátartozó részjóságokkal s azoknak haszonvételeivel együtt azon időtől számítandólag, midőn egyéb fiskusi birtokok az erdélyi kincstárnoknak átadattak, a kir. fiskus részére kiültetését kérte, kívánva, hogy alperes ha azon birtokra nézve gyökeres jogot bizonyító oklevele van, adja elé. Az alperes ügyvéde haladékot kért, s az november 24-ig meg is adatott. Akkor az ügy folytattatván, az alperes a felperes fiskus leveiből párt kért, a mi ítéletesen kiis adatni végeztetett. Ekkor az alperes kifogást tett az ügynek országgyűlés alkalmávali királyi táblán tárgyalhatása ellen, állítva, hogy az ilyen időszaki kir. tábla gyökeres birtokjogmutatással, kiváltságok birálatával nem foglalkozhatik, mit a tábla így is határozott el. A fiskus felhívást jelentett a kir. kormányshoz, az alperes ellenezte, de a kir. tábla felbocsátotta, s az oda octób. 7. 1699. felterjesztetett. A kormányshoz elött az alperes ismét tiltakozott a tárgyalás és ítélethozás ellen, állítva, hogy a hol birtoki és kiváltsági örökjogról van szó, ott a kifogásokban felebbezés meg nem engedhető, az ilyen ügyeket a nyolczadnapos törvényes táblán kell ellátni. Mig e felett folyt a vitatkozás, az alperes erdélyi jóságigazgatója felszólalván, kérte a kir. kormányshoz, hogy ha tagjai között érdekeltnek lennének, az ülésből távozzanak el, ő ilyennek tartja gróf Bethlen Miklóst, és állítását írásban bizonyította be. Erre a gróf viszonozta, hogy ő a per alatt levő radnóthi birtokban nem adományos — Donatarius — hanem

csak kapott a császári felségtől bizonyos összegű pénzbeli kegyelmet, de a mely nincs azon birtokhoz kötve. Őt tehát azért a törvényszékből kimenésre nem kényszeríthetni. A mi a jövődöbéli jogot illeti: inkább van mint ő érdekelve maga a kormányzó, gróf Bánffi, a ki az alperes magszakadása esetében vérségnél fogva örökösödési joggal bír, és gr. Apor István kincstárnok, a ki neje ágán szintén követelő, kiknek tehát inkább ki kellene a törvényszékből menni. Ezek előbocsátása után a gróf kiment tiltakozva az iránt, hogy neki nincs adománylevele, annálkevesebbé beigtatási levele, tehát adománynak nem mondható; továbbá, hogy ha a fiskusi ügyészt némelyekben tanácsával segíti, mint megnevezett felperes fél, ne essék a fiskus hátrányára; végre ez által ne láttassék a közügyész jogkörébe vágni akarni, se az ezen okból a felperességtől el ne mozdítassék. A királyi kormányzék ítéletesen kimondotta, hogy mivel gróf Bethlen Radnóthot a felségtől felkérte, meg is nyerte, mint jogvárományos, a hazai törvények ellenére a törvényszékben benn nem maradhat.¹⁾

A felekkel ez ítélet közöltetett, s a tárgyalás tovább folyt a kormányzék illetékessége kérdésében; az alperes az ügyet a kormányzék által csak országgyűlésen vélte tárgyalhatónak; gróf Bethlen Miklós — a ki még is az ülésben maradt — azt állította, hogy a kir. kormányzékhez átbocsátott ügyekben az nincs országgyűléshez kötve; de ha volna is, ez ügy az országgyűlésen kezdetett, s most csak folytattatik... Az ügy tehát tárgyalva lett s ezen ítélet hozatott: »a királyi tábla a fenforgó ügyben helyesen ítélte, de a felperes helytelenül hívta fel azt; visszavetetik tehát az ügy a nyolczadnapos törvényszakra, hol a kiváltságok előadatni és megbiráztatni szoktak a hazai törvények értelmében.« A felperes nem elégedett meg az ítélettel, felhívást jelentett ő felségéhez, addig is pedig kérte a birtok zár alá vetését. De a kormányzék az elsőt mint a hazai törvényekkel ellenkezőt, az utolsót, mivel magszakadás nincs, nem ítélte meg; azért a közügyész folyamodást — Recursus — jelentett a felséghez,

¹⁾ Az erdélyi kir. főkormányzék levéltárában 1701-ik évi 71. sz. a. levő eredeti *Transmissióból*.

támaszkodva a Leopold-hitlevél 4-ik pontjára, mely nagyfontosságú ügyekben ezt a peres felek javára fentartotta; e felett a felség is 1701. febr. 17. szigorú rendeletet küldött a kir. kormányzékhez, melyben visszatetszését fejezte ki a felett, hogy — a mint a cs. udvari kamarától értette — ámbár már több ízben kegyelmesen megparancsolta, hogy kiküldött bíróság által határozassék el azon dolog: vajjon a radnóthi birtok fiskusi-e vagy Apafi-birtok? mégis e napig annak semmi eredményét nem tapasztalta sem maga, sem a kamara; ennél fogva minthogy ő felsége akarátja és szándéka az, hogy az előbb említett ügyben — az igazság és fiskus érdeke is ezt kívánván — többé semmi késedelmeskedés ne legyen: még egyszer és utoljára megparancsolta, hogy a kir. kormányzék ezen ügyet minél előbb tárgyalás alá vegye s a rendelet vételétől számítandó négy hét alatt legfelsőbb elhatározás végett ő felségéhez juttassa fel; különben a periratokat felfogja vitetni az udvarhoz, és az ügy ott az erdélyi udvari cancellaria által, mint az más dicasteriumoknál s a többi cancellariáknál is szokásban van, néhány udvari kamarai tanácsos rendeltetvén mellé, fog elítéltetni és az igazság mértéke szerint elhatározatni.¹⁾

Ez a rendelet a kir. kormányzék előtt felolvastatván: azon határozat hozatott, hogy a kir. kormányzék ez ügynek érdekében a tárgyalás más útját nem látja, mint a mit már egy alkalommal határozatával kijelentett; de ha a kir. közügyész felhívási parancs-levéllal él, annak engedelmességet, s az ügyet egész folyamával együtt ő felsége elébe bocsátni kötelességének ismeri, minek következtében a perfolyam 1701. márczius 1. költ kir. parancslevél mellett ugyanazon év márcz. 20. az udvarhoz felterjesztetett²⁾. . . Azt hiszem, senki sincs, a ki ezeket látva Bethlennek a radnóthi uradalom ügyében Apafival szemben való eljárását helyesnek és szabatosnak mondja. Azonban hátrább őt még erősebben jellemző adatokat fogunk látni.

¹⁾ Az erdélyi kir. főkormányzék levéltárában 1701-ik évi 71. sz. a. levő eredeti *Transmissióból*.

²⁾ Az erdélyi kir. főkormányzék » » » » » a. levő eredeti *Transmissióból*.

Az udvarhelyszéki kapitányság visszakövetelése szintén új botránytárgyat szolgáltatott ugy a ténynek, mint a modernak, melyben azt Bethlen tette, szokatlanságaért. I. Apafi ugyanis fejedelemsége elleni felségsértési vád következtében, vagy a mint Bethlen állítja, inkább csak ellenei rossz szándéku feladása folytán őt elfogatván, fogarasi várába záratta s udvarhelyszéki kapitányi hivatalától elmozdította; nem sokára azonban kiváltképen a fejedelemasszony hathatós kérésére és könyörgésére kötelezvényt vevén arról, hogy ellenére többé nem jár s nem cselekszik, Teleki is jót állván kezeslevéllel, nagy összeg pénzerejéig érte, szabadon bocsátatott... Bethlennek első gondja volt a *hitlevél* kelése után, a kir. kormányzék megalakulásakor azonnal törvényt hozatni a rendekkel a volt fejedelem alatt kelt ily kötelezvények — Reversalisok — megsemmisítéséről. »Az idők mostohasága és rendetlenségei miatt — így hangzik az 1692. április 24. az új kormányzó alatt hozott IX-ik t. czikk — felesen vettettek szegény idvezült urunk idejében kezesség alá és sokak nemcsak az ő nagysága, hanem némely magán emberek személyéhez, helytelen és erőszakos reversalisokkal köteleztettek, és erőszakos kötéslevelekkel — Contractus — megkárosítottak volt. Végeztük azért, hogy mindazon becsületes ur, fő, nemes és szabad rendek, az olyan erőszakos reversalisok és kezesség alól felszabaduljanak és mind kezes levelek, mind reversalisok visszaadattassanak nem csak a fejedelmi, hanem privatus kezekből is; ide nem értetvén azonban a magokat önjóakarattok szerint számadó szolgálásra kötelezők reversalisa. Az erőszakos kötéslevelek pedig a dolog felőli megbizonyosodás után semmisítessenek meg.«¹⁾

Ezen törvényre Leopold császár 1693. évi május 18-án költ es. királyi leiratában megjegyezvén, hogy igen szigorunak tartja annak azon intézkedését, hogy minden kezesség, jótállás, térítvény és szerződölevél egy általános fogalom alá van véve, és bárki is kihallgatatlanul is elítélhetőnek mondatik, kegyelmesen azt határozta: »hogy az említett megsemmisítendő vagy tovább is érvényben tartandó irások és levelek — megintetvén elébb iránta az illetők, terjesztessenek a kir. kor-

¹⁾ Szász *Sylloge Tractatum sat.* 160—161. ll.

mányszék elé, az esetről esetre fontolja és bírálja meg, s a szerint, a hogy az igazságról meggyőződik, szolgáltatassa ki; ha pedig ily tárgyú perek küldetnek fel a kormányzék elébe, azok tárgyában is hozzon törvényes ítéletet, fenhagyván a felséghez a felhívás jogát minden folyamodni akaronak.«¹⁾

Midőn e törvény alkottatott, nem is gondolta senki, mire fogják azt némelyek felhasználni. Bethlen Miklós után Bethlen Gergely nyerte el az udvarhelyszéki kapitányságot, a kinek halálát feljebb érintettem; s a mint ő meghalt, gróf Bethlen 1698. jul 15. azonnal föllépett annak egykor birt joga czímén visszakövetelésére; nevezetes kérése, mit e tárgyban a kormányzékhez beadott, megérdemli ismernünk. »Tudják a kormányzék tagjai — ugymond ő — hogy ő ezen hivatalt sok éveken át birta, jó lelkiismerettel s hiven viselte; azt is igen, hogy törvénytelenül vették el, mit tanusít az, hogy a fejedelem az ő ártatlanságát átlátván, nemcsak fogságából kiszabadította, de a helyett a háromszéki főkapitánysággal és más jeles hivatalokkal is feldiszitni akarta, ha a sok baj, s inkább, hogy megmondja, a méltatlanságok — a miket a halottak iránti tisztelet miatt elhallgat, de a kormányzék jól tud — meg nem akadályozták volna, a mint erről a kormányzék tagjai neki ezelőtt hat évvel a Székely László házában neveik és pecséteik alatt kiadott bizonyítványban elismerték.«

»Mint hogy most — folytatja — azon hivatal üresedésbe jött, kéri a maga számára, nem ambícióból, sem a hivatalok magára halmozása szándékából; de mint jogát, mely tőle méltatlanul vétetett el, nem teheti, hogy vissza ne kívánja. Miért is e végre ő felségéhez *kérelmet* adott be, mit, hogy ő felsége megad, nem kételkedik benne. De hogy ez az ő kormányzék iránti kötelességének s a tanácsosok közötti kölcsönös egyetértésnek világos és nyílt bizonyítéka legyen: kéri ennek atyafiságát s viszont szolgálatokra való készségét ajánlja.«

¹⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában levő ily czimű könyvből: *Liber Regius Seculi Prioris* I. köt. 930. l.

A kormányzék nem válaszolt a kérésre, Bethlen gróf tehát 1699. márczius 30. megújította azt. »Fontolják meg — ugymond — az atyafiság és igazság im ezen tekinteteit: 1) ha az ő joga elvehető lesz vala, kötelezvénye első és ötödik pontjaival kezei meg nem köttettek volna, (e kötelezvényt én nem ismerem, tehát erre észrevételt nem tehetek, talán a gr. Bethlenek levéltárában föl lehetne találni), 2) Apafi fejedelem föltételei 22. pontját, mely szerint a hazafiakat reversalis adásra kényszerítnie szabad nem volt, 3) az 1692-ki — fennebb ismertetett — IX-ik törvénczikket, 4) azt, hogy a hivatal egy értékű a vagyonnal; a Szebenben hozott idézett törvénynél fogva vagyont visszakapta volna: hát hivatalát, a mi tisztesség is, vagyon is, miért ne kapná vissza? 5) hogy atyjafia életében nem kérte, vérsége s reversalisának kezében nem léte okozta; kéri tehát újabb, hogy igaz ügyét ő felségének a kormányzék ajánlja. Egyszersmind beadta Bethlen Apafi fejedelem által a fejedelmi föltételek 22-ik pontja ellenére vett s most már kezében levő reversalisát és a Szebenben hozott IX-ik t. cikket...«¹⁾

A kormányzék márcz. 30. felelt rá. »Hogy a kormányzék — ez annak veleje — e *kérelmet* ő felségéhez küldje, annál kevesebbé hogy ajánlja, abban sok rossz következést lát, a melyek mind a megholtak, mind az élők becsületét nem kevéssé szennyeznék be és sok becsületes ember állását ásnák alá, a hazának is nem kevés kárt okoznának, sőt a folyamodó házat és személyét is sujthatnák. Barátságosan és atyafiságosan kéri tehát a kormányzék a grófot, hogy az eltemetett és elintézett dolgokat hagyja inkább nyugodni, sőt maga is takarja el, mint sem veszélylyel járó módon ismét szőnyegre hozza.«²⁾

Erre Bethlen egészen bizalmasan így irt azon évi márcziusban, de keltezés nélkül a kormányzékhez harmadszor is. »Mivel — ugymond — neki lehetetlen a már egyszer ő felségénél elkezdett folyamodását félbenhagyni, bizalmasan kéri s hivatalosan kényszeríti: Ne szándékozzanak őt a király tekintetétől elzárni, hanem kérelmét terjeszsszék ő felsége elé; mit

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ » » » » » » » »

ha megtagadnak, ő másképen is oda terjeszti.«¹⁾ »Isten őrizze — felelé a kelési nap kijelölése nélküli válaszában a kormányzék — hogy senkit elzárni akarna ő felségétől, de atyafiságosan kérték s intették, most is atyafiságosan kérik és meghagyják neki, hogy ezen tárgyat hagyja el s követelését e részben ne sűrgesse.«²⁾

Bethlen gróf mind e leveleit, mind a kormányzék választát ápril 9-én költ kéréséhez csatolva, a császárnak mégis beadta; elmondta abban, hogy az udvarhelyszéki kapitányságot kilencz évig viselte, hivatkozva az Apafi fejedelem 22-ik föltételére, az Approb. Constitutio II. r. 7. czime 34. cikkére, és a IV. r. I. czime 11. cikkére, a mi a hamis feladóról iratott; mellékelte a maga öt pontból álló reversalisát, a szebni ismételve említett t. cikket. Ezekből kitetszik — úgy mond — hogy ha öt reversalisra nem szoritották volna, a hamis feladót és bitorlót *talio*-n is megbüntethette volna. Eddig azért nem kérte — írja Bethlen — mert a birtokos rokon volt; de ha most megadja ő felsége, maga és családja iránti nagy kegyelemnek veszi, mit örök hűségével és hálával köszön meg. Hogy sok hivatal magára halmozásával ne vádol-tassék, szándékszik a máramarosi főispánságnak Mihály fiára ruháztatását kérni ő felségétől; az neki, mint koros embernek amugy is igen messze van; nem jövedelmeiért kéri e hivatalt — jegyzi meg tovább — mert alig hoz be 100 forintot, de tisztességeért, tömlöczben való szenvedéseért vigaszul (érti I. Apafi alatti várfogságát) s mivel más provincialis hivatalt ugy sem visel. Ezen visszahelyezés által a király igazsága és az ő ártatlansága nyilván valóvá lesz, s ő rövid ideig viselés után annak adja át, a kinek ő felsége akarni fogja.«³⁾

Mi lett a kellemetlen ügýtárgyalás vége: a kormányzék nézete érvényesült-e az udvarnál, mely egyedül törvényes és helyes ügyelintézési mód volt, vagy a Bethlen erőszakos akarattja ment e kérdésben is — mint annyi másban, mi olykor az egész ország közérzületét bántotta — keresztül? nem

1) Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

2) » » » » » » »

3) » » » » » » »

volt módom tovább nyomozni, tán másnak vagy nekem más alkalommal lesz; a mi hátra van, ha szükséges lesz, nem nehéz pótolni. Nekem czéломra ennyi elég volt.

*

*

*

Meg kell említnem még, mielőtt tanulmányom tárgya a XVIII-ik századba haladna át, egy körülményt, mi az olvasónak eddig is fel fogott tűnni, de én róla nem szóltam, s egy tény, a mi evvel szoros egybefüggésben van, mindkettő pedig rendkívüli horderővel bír arra nézve, hogy az ifju Apafi fejedelemségének az általa és Leopold által előidézett események természetes következtetéseképen, bizonyos történeti »egymásután« szerint önként meg kellett szünnie. Ez a körülmény az, hogy ő, a még mindig legitim erdélyi fejedelem kegyelemként kérte s fogadta el Leopoldtól a »fejedelem« czímmel élhetést csak addig, míg római szent birodalmi fejedelmi czímet kap; de Leopold őt soha hivatalosan »fejedelem«-nek nem írta, sem nem szólította, hanem csak »fejedelem fiának«, — a tény pedig, mit épen most említék, hogy ő Leopoldtól, mint urától és fejedelmétől saját ősi birtokai mint szintén hivei javára ezelőtt és most tett adományozásainak királyi megerősítését kérte s nyerte meg, és mindezen hivatalos iratokban mint közönséges honpolgár, mint a császár alattvalója fordul elő s ugy jelenik meg. Nem új, a mire olvasóm e sorokban talál, hiszen már 1696-ki hűségi esküje eldöntötte a kérdést; de a míg az erőszak műve volt, egy kiskorúval szemben, s jogilag érvényesnek nem mondható: addig azok, a miket ő most és — a mikre szavam vonatkoznak — az értkoru férfinak teljesen szabad akaratával, önkéntesen — bár szerencsétlen helyzetének nyomása alatt — végbevitt, a minők: tett és elfogadott ajánlat, kért és teljesített szolgálat, souverain felségtől származó kegygyakorlás egy hű jobbágyával.

Arról, hogy Apafi a »fejedelem« czímmel élhessen, Leopoldtól engedélyadó oklevelet vagy bárminő följegyzést sem ismerék. De a tényleg használást magát számtalan oklevélben látván, történeti igazságként elfogadom; birtokai és szolgálainak tett adományozásai megerősítésére ellenben néhány adatot felhozni szükségesnek tartom.

1698. aug. 22. kelt kiváltságlevélben Leopold némely liveinek tanácsára, ifju Apafi Mihálynak, atyja és az ő maga érdemei s ezután teendő szolgálatai fejében küküllő-vármegyei ebesfalvi jöszágában a Nagy-Küküllő vizén átjáró város hid építésére jogot adott, megengedve, hogy annak jeleül a hidfőhez kereket tétessen ki, s ott a jövő-menőktől maga és utódai s örökösei minden következő időkben vámot szedethessenek azon kötelezettséggel, hogy a hidat mindig járható jó állapotban tartsák fen és az utazóknak s kereskedőknek azon fenakadása ne legyen.¹⁾ Ugyanazon évben octóber 12. felhatalmazó levelet ad Bydeskuty Boldizsár főlovászmesterének és Gulácsi Albert titkárának a végre, hogy nejevel Bethlen Katával s ennek tisztével Vajda Péterrel egyetértve az ő nevében Haller Istvántól és neje Bulcsesti Sárától Kaczkó nevű ősi birtokára 9000 magyar forintot vehessenek fel kölcsön, négy évig kiválthatlanul; ezen felhatalmazvány kezdete ez: »Én, Apafi Mihály fejedelem, adom emlékezetül stb.« A kolozs-monostori konvent is a midőn ezen felhatalmazás következtében keletkezett szerződést írásba foglalta, bár pecsét az általam használt példányban nincs föltéve, »Illustrissimus Princeps Apafi« czímmel illeti a bevezető és bezáró sorokban.²⁾ 1699. sept. 2. ugyanazon Bydeskuty Boldizsár főlovászmesterének atyja és ő iránta tett hűséges szolgálataiért, a miket mind halhatatlan emlékezetű méltóságos fejedelem édes atyja mellett, igen veszedelmes időkben és táborozásokban mutatott, mind pedig mellette árvaságában és azután is szoros alkalmatosságokban, idegen országokban való járásiban, igaz hívséggel viselt forgolódásai által bebizonyított, végre a mellette való continuuskodás miatt vallott sok kárait is kegyelmes tekintetbe véve, méltóságos eleinek dicséretes példáját elméje és szemei előtt forgatván, Szolnokvármegyében a méltóságos Thököly-asszonyoktól saját pénzével vásárolt *szigetthi* jöszágához tartozó Györtelek nevű részjöszágát öt emberrel, a népes telkekkel, azokon lakó jobbágyokkal, azoknak fiaikkal és feleségeikkel, marhájokkal, minden javakkal,

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XLIII. sz. alatt.

²⁾ » » » » » XLV. » »

örökségekkel, külső és belső tartozmányokkal stb. nevezett Bydeskuty Boldizsár hívének, s mind két ágon lehető maradekának, utódainak és hagyományosainak adta zálog czímen nyolczszáz magyar forintban oly módon, hogy ha azon jószág a nevezett grófnék által kiváltatnék, a fejedelem neki azon pénzt megfizetni, vagy helyébe annyit érő más jószágot adni legyen köteles. Ezen adományozáshoz Leopold febr. 6. 1700 királyi megegyezését adta.¹⁾ Egy másik levelében, mely költ jul. 5. 1700. Bécsben, a fejedelem Szigethi Tar Márton hívének, kit érdemei és hű szolgálatai tekintetéből már azelőtt a polgári és hajdui állapotból kivett volt, Máramarosvármegyében Szigethen levő házát és telkét a város adót fizető többi polgári házainak sorából kivette, s minden polgári tartozások terhétől mentesítette. Ezen mentességet Leopold 1701. febr. 18. saját megerősítő levelébe foglalva, maga is nevezett Tar Mártonnak és mindkét águ örököseinek jövődöbeli jog védelmül kiadatta.²⁾ Nem különben Keserüi Frater István hívének és Husztvár alkapitányának hűséges szolgálatai tekintetéből, Szigeth városában levő ugynevezett *Verlböczy*-féle telkét junius 9. költ levelénél fogva a többi polgári telkek sorából kivette, minden polgári terhektől mentesítette s Husztvár kapitányainak, előljáróinak, felügyelő gondnokainak és számtartóinak ehhez leendő maguk alkalmaztatását rendelte. Ezen mentességi levelet Leopold 1700. nov. 24. nevezett Frater István és mindkét águ örököseire nézve királyi beleegyezésével erősítette meg s annak minden időben, mindenki előtti érvényességét saját királyi levelébe foglalása és kiadása által biztosította.³⁾ Apafi mindezen és még számos hasonló adományozási és mentességi leveleiben magát » fejedelem«-nek írja, de mindenik adományról Leopold királyi megegyező és megerősítő levelet ad ki, a mi mind a fejedelemség, mind a fejedelmi adományozási joggyakorlás felségi értékét annyival inkább kérdésessé teszi, mert Apafi ezen esetekben is csak a maga ősi örökös birtokaiból tett véglege-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LIII. sz. alatt.

²⁾ » » » » » LV. » »

³⁾ Josephi C. Kemény *Diplomatarium Transylvaniae* X. köt. 1700. év 157—163. il.

sen vagy a zálog czímen birtakból föltételesen adományozást, a mely joggal hajdanta a magyar főurak, főpapság és birto-
kos nemesség kivételesen szintén birt.

Még — egy fejedelmi tényét — említem meg Apafinak, midőn 1702. ápril 20. fogarasi szabad polgár Krausz Tamást egyfelől némely udvari szolgáltnak ajánlására, másfelől nagy-sinkszéki királybíró bizonyítványa alapján, mint különben is szabad embert, polgári állásából kivette s a mennyiben az ő törvényhatósága alatt áll, már született és születendő gyermekeivel együtt szabaddá tette, sőt azt is megengedte nekik, hogy saját személyökre nézve a császári felségtől címeres nemességet kérhessenek. Adta pedig a mentesítő levelet Apafi mint római szent birodalmi fejedelem; a pecsétén ket-
tős czímer van, egyik az Apafi-nemzetségé, a másikat tisztán ki nem vehettem, a czímer-paizson azonban korona s rajta kereszt van.¹⁾

Ezeket az adatokat annak bebizonyításául idéztem, hogy lássék meg a császári kormányznak Erdély irányában volt ez időszereinti politikai szándéka, az Apafi eljárásának ingadozása és egyik mint más oldalról a törvényes alapnak tökéletesen elhagyásával, a felségi jogok mint a közkormányzati eszmék össze zavarodott-volta, s ezekből folyólag a közdolgoknak és kérdéseknek egyszer egy máskor másképen — egyéni felfogás és a véleményeknek a benyomások és napi körülmények változásai szerint — változó módon elintézése.

Az olvasó már ismeri Apafinak lemondási ajánlattételei azon egyik föltételét, hogy ősi birtokainak Leopoldtól megerősítését kívánta. Hogy ő, az ország egyik legrégebb, sőt mondhatni, honfoglaló nemzetségének sarja, ki e felett jogilag és szorosán véve még ekkor is birta Erdély választott-fejedelmi czímét s jogát, ily végletekre kényszerült, az erőszaknak és törvénytelenységnek oly mértékét mutatja, a minek párját történetünkben alig találjuk. És mégis úgy történt. Csak imént érintém ebesfalvi hidvámjog-engedélyét; most ide sorozok még néhány hasonló esetet. 1700. — keltezése nincs — kérte Apafi Leopold császárt, hogy mivel ő Fejérvármegyé-

¹⁾ Látható az *Oklevelés Függelék* LXV. száma alatt.

ben levő Kútfalvát, ottani nemesi udvar házával együtt birja, mely anyjára Bornemisza Zsuzsánnáról Növaji Szentpáli János özvegyéről — a ki azt 5000 magyar frt zálog összegben birta — vérségi jogon törvényesen szállott, s melyben a netalán volt kir. jogot az akkori fejedelem ugyan az ő anyjának adományozta, abba beigtattatott, birta is haláláig, akkor mint örökös ő következett annak birtoklására: térdelve kéri a császárt, hogy ama megjelölt birtokában ő és utó dai biztosabban megmaradhassanak, adja királyi megegyezését, netalán lehető királyi jogáról pedig adománylevelet, örököseire és hagyományosaira mindkét ágon szólót. Alá volt írva: *Apafi Mihály*, de titkára kívül a kérvény hátára ezt írta: alázatos kérvénye *Apafi Mihály* fejedelemnek, tehát a kettő két alakban jelölte meg ugyanazon egyént. A küldöndön a kérés teljesítése e rövid szókban van kifejezve: megadta ő felsége = Resolvit sua Majestas die 1-a Marty. 1700.¹⁾

Továbbá ugyanazon évben följeltevén Apafi a császár előtt azt, hogy Monora egész birtokot Fejérvármegyében az ott levő udvarházzal és a Nagy-Küküllőn levő malommal együtt, melyet az erdélyi fejedelmek Lozsonczy Bánffy Zsigmondnak 3000 imperialis tallérban adtak zálogcizimén, anyja ezen összegben az örökösöktől megvette, s egyuttal a fejedelem is zálogképen — *inscriptio* — oly módon engedte át anyjának, hogy ő maga és örökösei míg élnek kiválthatlanul birják, s haláluk után a birtok csak ezen összeg lefizetése mellett s a rátett építkezési árak megtérítésével legyen kiváltható — kérte királyi beleegyezését arra, hogy ő ezen birtokot a létező *inscriptionalis* értelmében kiválthatlanul birja, örökösei és hagyományosai pedig csak a kitett összeg lefizetése mellett tartozzauak bár kinek kibocsátni, igérvén alázatos, állandó törekedését arra, hogy engedelmessége által a felség kegyelmét megtarthassa . . . Itt is a császár az előbbi alakban jelentette ki beleegyezését márcz. 1. 1700.²⁾

Az ily esetek a birtokbiztonságnak és az ország politikai állapotának e korszakban igen kedvezőtlen képét tü-

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ » » » » » » » »

tetik fel s bizonyítják a helyzet azon ziláltságát, melyet csak imént érintettem, s a mit még egy-két adattal pótolok. Az *egyik* az, hogy a kir. kormányzék a férjétől elszakasztva élő fejedelemméhez, valamint Tarpai Mózes titkárhoz kibocsátott szigorú rendeletek által, férjét meg sem kérdezve, annak tán ellenére, tán tudta nélkül, az I. Apafi Mihály fejedelem idejébeli királyi könyveket — Liber Regius — elékerestetni és beadatni parancsolta, hogy császár ő felségéhez küldjék fel, holott azoknak törvény szerint a Károly-fejérvári káptalanban kellett volna őriztetni.¹⁾ A *másik* azon formai visszásság, mely szerint a császár azon bizottságba, mely a törököktől vissza foglalt ország-területnek a régi birtokosok kezébe visszaadása ügyében tanácskozás végett 1698. jul. 16-kára Bécsbe összehívandó volt, az erdélyiek részéről is egy vagy két egyén felküldhetésére engedélyt adván: ez iránti rendeletét nem a kormányzóhoz egyedül, nem is a kormányzékhez együttesen, hanem annak három tagjához, névszerint gróf Bánffi kormányzóhoz, a cancellárhoz és kincstárnokhoz intézte.²⁾ Sőt még egy harmadik esetet is említendőnek látok, midőn az 1698. október 6-tól 1699. január 26-ig³⁾ Károlytizon munkálkodó császári békekövetség, s az ország határait ezutáni évben kijáró bizottság számára az Erdély határait illető írásokat és határleveleket kikerestették, s a kormányzék az iránt véleményt adott, a cancellár aláírta ugyan azt, de az udvarnak megírta, hogy neki avval ellenkező a nézete és így nem meggyőződésből, hanem csak hivatalos tisztéből kifolyólag tette. »Ezt a tőlem és secretariustól aláírt írást Fejérvárról hozták hozzám — ugymond ő — hogy a gubernium már megállapodott rajta. Noha azért én az Almafa vize és Marga vize feltételét is, hogy abban erdélyi ember megegyezzek, igen nagy akadálnak tartom és jövendőre gonosznak látom: mindazáltal, ha az urak megegyeztek rajta, én nem mint approbáló, hanem ex officio mint cancellarius aláírtam, másként

1) Látható az *Okleveles Függelék* XVII. a.) b.) betűi alatt.

2) » » » » XLI. sz. a.

3) Vollständiges *Lebens-Diarium* *Leopoldi* I. etc. von

Joanne Adamo Schenckhelio in Universitate Viennensi Doctore. Wien . . . 1702. 20. 211. II.

pedig úgy hiszem, ha személyesen a tanácsban tárgyalatnék a dolog, meg tudnám mutatni, hogy minekünk erdélyieknek, ámbár azért Marsigli urammal a Marga iránt propter momentum pacis megegyeznének, de mégis, etiam tempore erectionis metae propter consequentiam futurarum rerum, Erdély részéről nyilvánosan protestálnunk kellene ott a török és németek előtt, hogy az erdélyi határt mi úgy tartjuk, a mint régen szultán Szolimán-adta Athname erejével birta Isabella és minden erdélyi fejedelmek, valameddig Karansebes el nem vétetett Erdélytől. . . . Ez az én votumom Erdély határáról, mit kegyelmeteknek mint gubernatornak és secretariusnak is párban pro Archivo elküldöttem. Egyébiránt úgy hiszem — így zárja be Bethlen külön véleményét — hogy az idő már ezt a határjárást elbontja vagy halasztja tavaszra. . . . Történt ez 1700. nov. 1.¹⁾

E rövid kitérés után menjünk át tárgyunk egy igen fontos momentumára.

* * *

Az 1700—1701 évek ismét sulyos küzdelem évei voltak II. Apafi Mihályra nézve; három ellentétes irányban kezdődött érvényesülni ellenében ama már ismert politikai működés, melynek esélyei hol javára, hol határozottan roszára fordultak, de a mik az ő jövő sorsának elhatározását lassankint előtérbe hozták s végleges eldöntésre érlelték meg. Az egyik a radnóthi uradalomnak kezéből már-már kivevése, mit cancellár Bethlen bámulatos erélylyel és kitartással sürgetett, másik az ő fejedelemségről lemondása föltételei érdemében való intézkedés, harmadik Huszt várának visszaváltása.

Említettem fennebb, hogy a radnóthi ügy elintézése királyi parancslevéllel a császári udvar elébe felbocsáttatni rendeltetett, hogy kiküldött bíróság ítéljen fölötte. De az valószínűleg ismét cancellár Bethlen Miklós tanácsából és ösztönzésére történt, legalább Apafi fejedelemnek 1700. elején az erdélyi udvari cancellariához beadott kérése ezt gyanítatja. Ebben a fejedelem megütközéssel mondja:

¹⁾ Az erdélyi udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

»hogy a mint értesült, gróf Bethlen Miklós az erdélyi törvények és törvénykezési gyakorlat nagy sérelmével és a hazai törvényszékeknek a radnóthi ügyben hozott ítéletei ellenére a felforgó kérdésben ő felségétől törvénytelen bizottság kiküldetését szándékozik kérni; mivel pedig a fejedelem egyfelől tart attól, hogy a nevezett gróf ismeretes éleselműségével az ő kétségbevonhatlan tiszta igazát is elfordítja, másfelől mivel a perlekedőknek ügyeikre éberül kell figyelmeznii: törvényes okait e szándék ellen a cancellaria előtt jó eleve fölfejteni kívánja, melyek szerint t. i. az ily bizottságokat a hazai törvények tilalmazzák; bizottságokat csak a peres felek önkéntes beleegyezése eseteiben lehet használni, nem kényszerűleg, azok akarátja ellenére; ő felsége *hitlevele* 3-ik pontjában hit alatt biztosította az országot, hogy a rendes törvényszéki út és eljárás semmi szín és ürügy alatt meg nem fog változtatni, ezen ügyben pedig a rendes út a királyi táblai nyolczados törvényszéki ítélethez; sőt a felforgó ügyben nem is lehet felperes gróf Bethlen Miklós, hanem csak a kir. fiskus; gróf Bethlen ha a törvényekre letett esküjére megemlékeznék, ez ügyet a hazai rendes törvényszékeken kívüli bíróság elébe vitetni nem ajánlaná, haneha azt hiszi, hogy őt sem a törvények, sem esküje nem kötelezik.

»Ezeknél fogva kéri a fejedelem az erd. udv. cancellariát, hogy ha gróf Bethlen a hazai törvények elleni valamely bizottság kirendeltetését kérő folyamodványt terjesztene elé, azt mint törvénytelen, ő felsége hitlevelével ellenkezőt és a közjónak — a mi a törvények tiszteletben tartásán alapul — eltapodására czélzót, meg ne hallgassa, hanem a törvények és az ő saját esküje értelmében útasítsa vissza, nehogy az udvari cancellariának valamely nem remélett határozása következtében — béketüréséből kifogyva — ő felségét az ellene elkövetett méltatlanságokkal terhelni kénytelenítessék.«¹⁾ Egyszersmind a fejedelem, a radnóthi ügynek királyi parancslevél mellett időhatártüzéssel elhatározása, azután az udvarhoz küldése és kiküldött bírósággal elítéltetése ellen is az 1701. január 15-kére Fejérvárra egybehívott országgyűlésben tiltakozványt

¹⁾ Látható az *Oklevelés Függelék* XLVIII. sz. alatt.

adott be, mely azt a kormányzékhez küldötte át; tárgya az volt, hogy ámbár a felperes fiskus a maga idejében kir. parancs-levéllal élhetésre jogát fen nem tartotta, mégis élt avval, és az ügyet az udvarhoz fel is vitte: fenntartja tehát az alperes, mint radnóthi birtokos, jogát arra nézve, hogy felhívás helyett — *appellatio* — mindezek ellen a maga helyén kifogásait megtehesse. És — mondja tovább — minthogy a kormányzék már hallhatta, hogy azon ügyet bizonyos magános ember fogja fölvenni és folytatni — ámbár a fiskus neve alatt — ha az úgy lesz, kéri, hogy ne legyen késő neki az ellen akkor a helytelenül történt felebbezés büntetése megfizetését s költségei és fáradságai megtérítését törvénnyel követelni. A mi iránt alperes tiltakozását ismételve kijelentvén, annak a perleírásba — *Transmissio* — beigtatását kívánta, de ebben a kormányzék a felperes ellenmondása következtében nem egyezett meg.¹⁾

E tiltakozás tehát foganat nélkül maradt; a felség — a mint már fenebb említve volt — azon pernek a kitűzött időben ellátását s azután Bécsbe felküldését febr. 17. szigoruan megparancsolta. Az alperes idéztetett is, hogy vagy személyesen, vagy megbizottja által jelenjék meg s ügyét védelmezze; de a körülmények megakadályozták, tanusítja ezt Rabutin tábornoknak május 29. 1701. a kir. kormányzékhez intézett átírása, melyben arról értesíti azt: »hogy mivel a méltóságos fejedelem Apafi Mihály úr jelenleg a felséges udvarnál van, jószágai igazgatója és ügyvéde pedig, a kik igazán egyedül ismerik és védhetik, egyik betegség, másik egyéb ok miatt ágyban fekszenek, és így megjelenni nem képesek: ez iránti folyamodás következtében felkéri a kormányzékot, hogy ez okokat tekintetbe véve, a fenforgó ügy tárgyalását halasztassa el későbbi időre.«²⁾

De a szünet ismét csak rövid idejű volt. 1701. octob. 17. újabb szigorú rendelet ment a császártól ez ügyben az erdélyi udvari cancellariához. »Visszatetszéssel értesült ő felsége arról — így szól az — hogy az erdélyi udvari cancellaria előtt jól ismert radnóthi ügy több izbeli parancsai ellenére

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LII. sz. a.

²⁾ » » » » » LVIII. sz. a.

még mind e napig elhatározva nincs; ennél fogva minthogy kegyelmes akarata és szándéka az, hogy az minél előbb bevégezdvén, elhatározassék: vajjon azon birtok a fiskust illeti-e vagy nem? kegyelmesen rendeli, hogy Salburg Gothard gróf titkos tanácsos, kamarás és udvari kamarai elnök elnöksége alatt kiküldött bizottság állitassék össze, melybe nevezessék be három udvari kamarai, három erdélyi udvari cancellariai tanácsos, ezen bíróság elébe római szent birodalmi fejedelem Apafi Mihály makacssági büntetés terhe alatt utolsó időhatár-tűzés mellett feleletre s bizonyítékai beadására idéztessék meg, s e szerint ez ügy minél előbb teljesen végeztessék be.«¹⁾ Apafi ez ellen tiltakozott s ügye pártolására az erdélyi országgyűlési rendeket is felkérte. »Jelenti — ugymond jan. 14. 1702. költ felkérő-levelében — bizalommal, hogy az onnan alulról — érti Erdélyt — feljött titkos cooperatiokra nézve már néhány hete a radnóthi állapotnak végső eligazítására a felséges udvari kamarától a haza törvényével ellenkező Delegation Iudicium indicáltatott, mely ellen a mint lehetett, kifogását megtette ugyan, de már el-utoljára csak kétszer tizenötöd nap engedtetvén, az is majd eltelik; ezért a rendeket bizodalmasan kéri, ilyen megbántódását tartsa magáénak és a törvény útján kívül való szokatlan módot igyekezzék megelőzni alázatos folyamodása által azon az úton, melyen jobbnak itéli; különben ha magára hagyattatik, és a haza törvényének e tekintetben megsértődésére út nyílik, az ő példájával se most, se ennekutána őt ne okozza a haza. Aláírva: köteles szolgálja, atyjafia: Apafi Mihály m. p.«²⁾

A fejedelem szava részvétre talált a rendeknél, kikkel egyetértve a kormányzék febr. 17. 1702 nyomos felírást intézett a cs. udv. kamarához. »Ugy értesült — ugymond — római szent birodalmi fejedelem Apafi Mihály meghatalmazottja leveléből, hogy a cs. udvari kamara, ámbár ő felsége különböző tartományainak sok gondjaival van elfoglalva, még is atyai gondjára méltónak találta a radnóthi kastély ügyét felhívás és a kormányzékától felbocsátás után magára

1) Látható az *Okleveles Függetlek* LVI. sz. a.

2) » » » » » LXIV. sz. a.

venni s ellátását kiküldött bíróságra bizni, mely — a mint a kormányshék hiszi — a dolognak utána is fog látni; azonban kötelességének tartja ezen ügynek érdemét, hogy t. i. az miképen áll, a cs. kamara engedelmével röviden tudtára adni. Ő császári felségének sérthetetlen hitlevele által biztosított ősi joga az országnak az, hogy az átbocsátott perekhez a Hármaskönyv 3. r. 8. czíme és az Approbata Constitutiok 4. r. 1. czíme 22. czikke szerint a perfolyam leírásakor semmi olyat csatolni nem lehet, a mit a felek felelgetéseik rendén fel nem hoztak s elő nem adtak: ennél fogva kérte a cs. udvari kamarát, adnat a kiküldött bíróságnak oly útasítást, hogy az az irt ügynek csak felebbezett és átbocsátott részére terjeszsze ki ítéletét, annak egészét ellenben, vagy a per rendén netalán közbejött részleteket az idézett császári hitlevél és hazai törvények értelmében a hazai alsóbb ítélőszékekhez útasítsa vissza, hogy ezen a hazában és hazafiak által legjobban ismerhető ügy a maga rendén és illetőségénél határozathassék el, érintetlenül maradván azon jog, hogy ezután az ítélettel elégedetlen fél ő felségéhez felhívást jelenthessen, a honnan ha az kiküldött bíróságnak adatnék át, a kormányshék útján érettebb és bővebb felvilágosítást lehetne tenni.«¹⁾

E felírás a radnóthi ügyet ismét megakasztotta; Szalay István a fejedelem egyik szolgája arról tudósítja őt jan. 10. 1703. hogy a cardinalis is jóakarólag nyilatkozott e tárgyban,²⁾ de egyszersmind cancellár Bethlen Miklóst is az eddigi alattomos út elhagyásával nyílt föllépésre kényszerítette. Kérelmet adott be tehát a gróf egyenesen a császárhoz, s egy erős érvekkel támogatott ügyleirást és emlékiratot a cs. udvari kamarához, melyben kérte a radnóthi uradalomnak minden pénz nélkül neki adományozását. Ez iratok megérdemlik a bővebb ismertetést, mert nagy világot vetnek Bethlen jellemére s kulcsát adják kezükbe évek során e tárgyban követett politikájának.

»Ha sikerül ő felsége szándéka a radnóthi ügyben — írja ő — melynek perfolyama már az erdélyi kormányshéktől másfél év előtt felhatott a cs. udv. kamarához, s ennek ítélete

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXIV. száma alatti b.) jegyű oklevélben.

²⁾ » » » » » LXVII. sz. alatt.

a cs. miniszteriumhoz, kéri alázatosan, hogy töröltessék ki a cs. kamarával kötendő egyességből azon föltétel, mely szerint ő egy korábbi kir. kegyelemlevél értelmében azon összeg kifizetésére kötelezve van, a mit a radnóthi uradalom 25,000 rhénens forinton feljül ér. Mert ámbár tudja, hogy azon birtok közelebből igen sokat pusztult s méltóságos birtokosa azóta, hogy a per megindult, egynek másnak adott részjóságok elidegenítése által megcsonkította: mégis tart tőle, nehogy az érintett föltétel megmaradása esetében a császári kegyelem méze rá nézve epévé változzék, mert ő bizonyosan hallotta — ugymond — előkelő kamarai tisztviselőktől, hogy ámbár ama birtokraló felülfizetés s annak megörökösítési joga császári kegyelmes elhatározásnál fogva immár övé, de ha a kamarával az értéktöbblet iránt megegyezni nem tud, annak kell bekövetkezni, hogy a birtok a többet ígérőnek adatik s neki a 25,000 rh. forint megkapása után attól el kell állani. Ha ez határozatba megy, semmi sem bizonyosabb, mint az ő gúnytárgyává léte és oly bosszuságnak kitétetése, hogy jobbnak ítélje, a nélkül ellenni; ismeri ő felsége és az udvar az ő szerencsétlenségét, és hogy mennyi ellenséget csinál neki az irigység és fősvénység, ha a birtok becslés alá bocsátatik.

»De az is megfontolandó — ugymond — hogy még vannak követelők mind a Rákóczy-ház részéről, mind más oldalról, a kik az ő gondjait és költségét növelni, sőt az egész jószágadományozási ügyet részére veszélyeztetni igyekezni fognak; sőt eleven emlékezetben van az is, midőn báró Haller István Kolonits bibornokkal mint akkori kamarai Administratorral — a mint ő értesült — azon birtok iránt 25,000 forintban egyezett meg, a mi pedig akkor a mostaninál sokkal jobb állapotban volt. De érjen többet — így folytatja a cancellár — érjen kevesebbet, ő magát a császár ő felsége kegyelmére bizza, hogy annyi elveszett évei, oly sok kiállott szenvedés és bosszuság, az ő császári ház iránti bizonyára igaz törekedése tekintetéből adassék neki ugy, mint korábban ígérve volt, az elidegenített részeknek törvényesen visszaszerzési jogával együtt, az említett egyesség megjelölt föltétele nélkül, és adassék fiörököseire nézve örökösen, nőági örököseire és hagyományosaira nézve pedig 25,000 rh. forintban

a fiskus szavatossága mellett, utána számitatván valahai kiváltásakor az építkezések és visszaváltott jök örökbecsértéke is, mit a fiskus örököseinek köteles lenne megtéríteni.

»Ha pedig a felség a mostani birtokos fejedelem által követelt hosszú perfolyamba bele egyezik, magára a birtokra nézve kéri kegyelmes biztosítását azon esetben, ha a fiskus megengedi: adassék az neki, örököseinek s hagyományosainak az előre bocsátottak értelmében, és a pert a mostani birtokos ellen folytassa a fiskus. De hogy ez ügynek végleges elhatározásáig ne tartassék csak pusztá reménnyel, kéri a gróf ő felségét, adjon neki akár 25,000 rhfr. készpénzt, akár evvel egyenértékű birtokot, melyet ő vagy örökösei azonnal visszabocsátanak, a mint a radnóthi uradalmat megkapták.... A miket ő felsége kegyelmeinek megígért s annyi éveken át szivszorongva ohajtott sikere reményében s számára minden boldogságnak égő kívánása mellett ő felsége lábaihoz tesz le alázatos és engedelmes alattvalója és szolgálója gróf Bethlen Miklós.«¹⁾

Az udv. kamarához beadott emlékirata, melyet bizottságilag kívánt tárgyalatni egy több ivre menő terjedelmes mű, ebben az elébbi kérés indokait s a császári ház iránt tett szolgálatait sorolja elé, bővebben és sokkal világosabban; mint az elsőben tehető volt, kérése tárgyát és annak rá nézve megnyugtatólag, a fiskusra nézve kár nélkül elintézése módjait is részletesen terjesztve elé.

»Hét év előtt határozta volt már el a császári felség — ugymond ő — a radnóthi birtok neki adatását azon föltételek alatt, hogy 1) azon állapotban adassék át, a milyenben I. Apafi Mihály halálakor volt; 2) hogy azon legyen az ő javára kegyelemadományképen 25,000 rh. forint ráfektetve, 3) ha többet érne, azt a többletet a kamarának fizesse meg, 4) legyen joga az elidegenített részeket is visszaváltani. Ha vagy a birtokot akkor mindjárt kezébe kapta volna, vagy a 25,000 forintot, hiszi, hogy ezen két év alatt könnyen nyerhetett volna azon még másik 25,000-ret; de most ki énekelheti el méltóbban mint ő eme latin verset:

Damna fleo rerum, sed plus fleo damna dierum.

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

[Quisque potest] e helyett Bethlen: Rex poterit rebus succurrere, nemo diebus. Ezért kérte — ugymond — ő felségét, hogy annyi kárai, oly sok elvesztegetett ideje, s ez által még is meg nem kevesbedett de megszaporodott szolgálatai tekintetéből az egyszer már meghatározottakat teljesedésbe venni és a fenforgó 25,000 frt. kegyelmi adományt ő felsége szintén növelni legyen kegyes, a minek határát szabja meg nem az ő csekélysége, hanem a császár fölsége és kegyelmessége. Beteljesedik pedig — folytatja tovább — a fenérintett első föltétel megszles a királyi kegyelem kívánt nevelése ugy, ha a most következő szüret előtt adják át neki a radnóthi uradalmat és ha neki jog adatik az elidegenített részek visszaváltására, mit a törvény is megenged. E nélkül 25,000 frtot sem ér a jószág; 2) ugy, ha a 3-ik föltételt ő felsége megszünteti; mert ha ez megmarad, ő soha meg nem kapja azt, mert egyfelől a fősvénység és irigység becsülik meg a birtok árát, másfelől az ő szegénysége. Ennek eredménye az lesz, hogy ő Radnóth helyett kigúnyoltatásban fog részülni, mit két Radnóthért sem kellene elviselni; vagy ha pénzt kellend fizetnie, a 25,000 frt — ezt hitére mondja — az ő ezen jószágért már eddig tett s annak teljes kezébe kapásáig még teendő költségei levonása által 15,000-re apad le; elhallgatja fáradságát, a sok csufoltatást, sőt azon jószágért szenvedett s tán utódi által is szenvedendő veszélyeket. E két föltétel közül, az elsőnek teljesítésével, az utóbbinak elengedésével a kincstár semmit sem szenved, még is neki legalább megmarad 25,000 forintja, s így valami visszatérül sok költségéből, de nem minden, mert mit tesz annak hét évi haszonvétele — usus fructus — ?

»Ha ellenben — így folytatja tovább — a radnóthi ügy elhalad, akkor ideiglenesen kéri Huszt-ot, [kivevén a sóbányákat és a mi azokhoz mulhatlanul szükséges], mit ő a kamarának azonnal vissza ad, vagy mérsékelt árban meg is vesz, mihelyt a radnóthi per meg lesz nyerve; de a megvevés rá nézve nagyon kellemetlen lenne; és ezt csak szükség esetére kéri, mint a ki az elmúlt roszak által okult arra nézve, hogy inkább akarjon birni valamit, mint semmit.

Ezután öt pont alatt különböző érvei és ügyei felsorolása után, végre felhívja a cs. udvari kamara figyelmét a csá-

szári felségnek egy másolatban beadott királyi kegyelemleve-
lére, melyet annak idejében kérése tárgyának elhatározása-
kor tekintetbe vétetni kér.«¹⁾

E kegyelemlevelet Leopold császár 1700 január 16.
adta Bethlen cancellárnak. Ez is érdemes ismertetésre. »A
császári udvari kamara kebeléből Erdélybe leküldve volt bi-
zottság jelentéséből egyebek közt örömmel és jóakarólag
értette meg ő felsége — ugymond — mennyire szíven viselte
ő a királyi fiskusnak erdélyi ügyeit, elannyira, hogy ezen
buzgó törekedését nemcsak tettekben bizonyította be, hanem
azon bizottságnak bizalmas és őszinte tanácsaival segélyére
lenni igyekezett. Minthogy ezt ő felsége annak jeleül veszi,
hogy Bethlen átlátja azt, mennyire áll érdekében ugy ő felsé-
gének, mint kedves Erdély országának, hogy az ottani fiskusi
ügyek, melyeknek ő felsége előtt nem ismeretlen okok miatt
folytonos alább-alább súlyedését látja, valahára immár rendbe
hozassanak s e célra gyors intézkedések tétessenek, azon ok-
ból is, mert a császári felség legfőbb tekintélye is ezt kívánja,
s e felett a hazának védelme és közterhektől való megkönny-
nyebítése is nagy részben ettől függ; és ő felsége mindenek-
felett azt ohajtja, hogy a midőn alattvalóinak erejét megfo-
gyatkozni látja, azoknak saját erőforrásaiból segélyére lehes-
sen s fogyatkozásait pótolhassa. Ezekből átláthatja ő —
jegyzi meg a császár — hogy a cancellárnak azon törekedése,
mely által őt ezen királyi ohajtásában segíteni dicséretes kész-
séggel akarja, lehetetlen, hogy kedves ne legyen. Ezen komoly
jóakarátának és törekvésének állandóságában bizva, a csá-
szár is őt kegyelmesen bizonyossá teszi arról, hogy ő tőle csá-
szári kegyelmességét soha meg nem fogja tagadni.«²⁾

Bethlennek előbbi különös modoru és érvelésü kérésére
Leopold 1703. márcz. 2. költ kir. leiratában a radnóthi ura-
dalmat neki véglegesen oda adta. »Kegyelmesen elhatározta
— így szól a császár — hogy az általa 1702. november 14.
kinevezett kiküldött bíróság ítélete értelmében a radnóthi
birtok a hozzá tartozandókkal együtt a kir. fiskusnak, attól
pedig az erről költ 1696. évi biztosítás szerint kedvelt lívé-

¹⁾ Az erdélyi udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XLIX. sz. alatt.

nek Tekintes és Nagyságos gróf Bethlen Miklós Erdély kedves tartománya cancellárának a fiskus jótállása nélkül, igaz és lelkiismeretes emberek által végbeviendő összeírás és megbecsülés után adassék át és birtokába, az ezen időközben Apafi Mihály r. szent birodalmi fejedelem kedves hive által vett hasznok kegyelmesen neki elengedtetvén. A császár e határozásának teljesedésbe vétele bár az udvari kamara által az erdélyi bizottságnak megrendeltetett: mindazáltal a császár mintegy nagyobb biztonságul a kormányzéseknek is tudomására adta azon-meghagyással, hogy az megértvén az előbocsátottakat, az érintett erdélyi bizottság iránt, ha szüksége lesz rá, mindenben segélykezéssel és támogatással legyen.«¹⁾

De a cancellár régi czéljának s törekedései sikerének elérésében való öröme rövid vala, mert a császár tizenegy nap mulva ezen rendeletét megváltoztatva, márcz. 13. 1703. költ s a kormányzékhez intézett leiratában a kiküldött bíróság ítéletét felfüggesztette s Apafinak Radnóth birtokában nem csak nem háborgatását, de védelmezését parancsolta. »Ámbár ő — így szól e leirat — idei márcz. 2. kegyelmesen elhatározta volt, hogy a radnóthi birtok a kiküldött bíróság ítélete értelmében 1696-ki biztosítása szerint Tekintetes és Nagyságos Bethlen Miklós Erdély tartományi cancellárának adassék birtokába, minek végrehajtása iránt a cs. udv. kamara az erdélyi bizottságot, ő felsége pedig szükség esetében segélynyújtás és támogatás iránt a kormányzéknek már útasította is: mindazáltal római szent birodalmi fejedelem Apafi Mihály kedvelt hive részéről fontos körülmények jöven közbe, a szándékolt végrehajtást az ügynek további teljesebb ellátásáig felfüggesztendőnek látta, s a kir. kormányzéknek meghagyta és parancsolta, hogy ha valamiképen az említett erdélyi bizottság vagy bárki más a mondott uradalomban bárminő végrehajtást megkísérteni merészelve, a kormányzék a nevezett fejedelmet Radnóth birtoklásában megtartani, védni és oltalmazni tartozzék és legyen kötelezve.«²⁾

A császári elhatározás ezen hirtelen megváltozásának oka — ha az nem a jezsuitáknak adott fogarasi praefectura-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXVIII.

²⁾ » » » » » LXIX.

ház ¹⁾ — előttem ismeretlen, a határozatmegváltoztató körülményekről sem láttam adatot; azonban volt legyen bármi, az eredmény Bethlennek e kérdésben való tökéletes veresége, ő az erre következett évben fogságba esett s csak halála előtt három évvel lett szabad, Apafi és neje ellenben halálokig bírták Radnótot.

Másik nagy fontosságú esemény az Apafi életében ez idő tájatt a fejedelemségről való — még 1696. tárgyalás alá került, de a császár által mind eddig függőben tartott — lemondása s ezért kért csere-ár iránti alkudozások bevégződése, a mit azonban Huszt várának a fiskus részére eladása, az ő érettkorának és nevének hitelesítése, szülei és az ő eddigi minden birtokügyi tényeinek visszavonása előzött meg. Bámulásra méltó az ausztriai háznak az az előrelátó bölcsesége és óvatossága, melylyel ily természetű dolgokban eljárni szokott. Emlékezzék csak vissza az olvasó az I. Apafival folytatott egyezkedésekre, mely halkan, lépésről-lépésre haladott előre útján, ismert célja felé, soha nem kockáztatva, soha vissza felé egy lépést nem téve, a birt előnyöket mindig új meg új kezességekkel biztosítva, néha a legnagyobb jogi vívmányokért csekély vagy semmi árat adva. Így volt ez most is. II. Apafi 1696. Bécsbe ment, elébb férfiásan, azután szelidebben lépett fel ügyében, később kérni, majd könyörögni kezdett, utóbb a sor az ígéretekre, önkéntes ajánlattevésre, jogfeladásra került; ő maga kezdette mind többet és többet átadásra önkéntes készséget kijelenteni, mignem minden kártyája ki volt adva, minden adhatója felajánlva. Az udvar csak hallgatott, a császár jó néven vette a hűségi fogadkozásokat, olykor biztatta őt, vagy várakozásra kérte, olykor pedig szóbeli ígéretek tett, s hagyta telni az éveket. Most azonban, midőn Apafi élete 24 évét elérte, azon kort, midőn a magyar magán törvények értelmében a férfi minden polgári jogainak gyakorlására képpessé válik, az alkudozások derekas folyamatba indultak s rövid időn gyorsan be is végződtek.

A mint érintém, első volt az, hogy II. Apafi atyja, anyja s rokonai minden rá és jogaira nézve káros tényeit, sőt önma-

¹⁾ *Tört. Eml. Gr. Bethlen M. Önéletírása.* II. köt. 280. l.

gáét is, az erdélyi törvényes szokás szerint visszavonta — *Retractatio* — s jogerővel nem bírónak nyilvánította. Ezután az erdélyi udvari cancellár élekorát vizsgálta meg és erről, valamint arról is, hogy őt mindig Apafi Mihálynak hívták és ennél egyéb neve nem volt, hivatalos bizonyítványt állított ki; ¹⁾ Huszt vára átadása iránt is alá volt már írva a szerződés Apafi és a császári biztosok közt, midőn Apafinak a római szent birodalmi fejedelmi cím megadatott. 1701. jul. 20. Leopold császár arról tudósította gróf Apor István erdélyi kincstárnokot, hogy Apafi Mihálynak, a kit r. szent birodalmi fejedelmi címmel szándékozik feldiszíteni, napi szükségéi fedezése s illő önfentartása végett élete fogytaig évi 10,000 rhénens forintot útalványozott, még pedig akkor mindjárt, további kegyelmes rendeletéig, más alkalmas alapot nem látván, az eddig szászok által bérben tartott szász dézmák fiskusi jövedelméből, melyek az erdélyi kincstárra nemsokára visszaszállandók: meghagyta tehát neki, hogy ezen összeget említett Apafinak a következő octób. 1. kezdve 2500 forint évnegyedes részletekben fizettesse ki, s ő felsége ezen kegyelmes parancsának engedelmeskedni igyekezzék, hivatalából kifolyólag szorgalmatosan gondoskodván arról, hogy Apafi ő felsége császári királyi kegyelmének ezen adományban iránta nyilatkozó bizonyos és látható sikerével élhessen.²⁾ Azonban ez csak szándék maradt mindaddig, míg a Huszt vára átadását illető szerződő levél aláíratott. Ez oklevél lényegét, mint tárgyamra nézve sok tekintetben érdekest ismertetnem kell.

A bécsi cs. udvari kamara mint a császár ő felsége nevében vevő, és római szent birodalmi fejedelem Apafi Mihály, mint eladó között Huszt várára nézve kötött szerződés 1.) pontja szerint Apafi Mihály, neje, születendő mindkét nemű gyermekei nevében minden terheket, mik ezt a birtokot most és jövőben illethetik, magára véve és éretten megfontolva — így hangzik a szerződés — azt, hogy ezentul lakhelyét Erdély tartományából ő felsége udvarába vagy ahhoz közel eső tartományokba helyezi át és ott fog megtelepedni: ezen és más üdvös és észszerű okoktól indítva elhatározta, hogy Mára-

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* I. L. LXXII. sz. alatt.

²⁾ » » » » LIX. » »

marosvármegyében levő ugynevezett *Huszt várát* minden falvakkal és birtokokkal, praediumokkal és sóbányákkal együtt, melyek jog szerint és hajdani időktől fogva azon várhoz tartoztak vagy tartozniok kellett s melyek az adomány- és beigtató levelekben és összeírásokban név szerint meg vannak nevezve, minden hasznaival, mit az eladó száz ezer imperialis tallérban bir ugyan, de ez ma kétszázezer r hénens forintot tesz — eladta az ő felségét képviselő bécsi udvari kamarának 25,000 frt elengedéssel, tehát 175,000 rh. forintban nem egyszerre, de az alább megirandó módon fizetendőleg, örök időre és visszahívhatlanul; fizet tehát ezen birto kért az ő felsége nevében cselekvő cs. udvari kamara összesen 175,000 forintot, minden forintba 20 garast vagy 60 krt számítva; az átadás lesz sept. 29. minden hasznokkal és jogokkal együtt minden jogfenhagyás kizárásával; az érintett napon a bécsi cs. udv. kamara fizet Apafi fejedelemnek egyszerre Bécsben készpénzül 35,000 frtot, különben a fejedelem nem lesz köteles a várat átadni; a birtokátadástól számított egy év mulva ismét 35,000 frt az azon ideig hátralékban maradt összeg 6 száztóli kamatjával együtt, és ezt minden évben a 4-ki g így teljesíti a Tokajban eladandó máramarosi sók árából ő felsége Német- és Magyarországon járó s egy évnegyedig nem deválválandó pénzével, mely fizetéseket, ha a kamara meg nem teszi, a fejedelemnek joga lesz magát azon jókból kielégíteni; a miket a fejedelem ezen birtokból egy vagy más címü nemesítés, elbocsátás, felszabadítás sat. útján elidegenített, annyi értéküt a fizetendőkből leenged, szintugy a kamara is az ő javításait beclés szerint kész pénzben utánfizeti; a miket a cs. udvar a mostani gazdasági felszerelésből megtartani kívánna, mint a gazda ság helyes vitelére szükségeseket, eladó a vidéken divó árért átengedni köteles; az eladó szavatosságot vállal az eladott birtokért, s ha belőle valami bármi úton elvétenék, a fejed. más javaiból annyi értékig kipótolni köteles lesz; az adomány- és beigtató levelek s a birtokot illető más írások, melyek annak birására, igazgatására, sat. tartoznak, most láttamozott másolatokban, az egész összeg kifizetése után az eredetiekben átadandók lesznek, melyekről a kamara átvételi bizonyítványt adand s azöntul az eladó sza-

vatosságra kényszeríteni nem fog. Végre a fejedelem köteles lesz e vásárt valamely régi hiteles helyen tenni meg. Költ Bécsben aug. 26. 1701. aláírva: gróf Salberg Gothard Henrik, gróf Brandis András Jakab és Palm János Dániel egyfelől, másfelől Apafi Mihály fejedelem, a szerződést mindenik saját pecsétével erősítette meg.¹⁾

A birtok átvétele azonban a kitűzött határnál messzibb időre maradt. 1701. december 10. kérte fel a bécsi cs. udvari kamara gr. Apor István erdélyi kincstárnokot, hogy mivel azon birtok gazdasági tekintetben az erdélyi kincstár alatt fog állani és a cs. udv. kamara által annak Apafi fejedelemtől átvételére kirendelt tanácsos báró Kleinburg rövid időn útját Erdély felé veendi, rendelje meg Simonfi közügyésznek, hogy a vele való elmenetelre legyen készen, az átvételt hajtsák végre, annak alkalmával a fiskus jogaira ügyeljen, a végrehajtás megtörténte után pedig az udvari kamarai biztos az erdélyi kincstárnokkal együtt tanácskozzanak mindazon módok és eszközök felett, melyeket egy a gazdaság vitele, mint a fiskus hatósági joggyakorlása tekintetében a felügyelőként ott marandó és az erdélyi kincstártól függő Paumgartner György Ferencz útasítására nézve szükségesnek látnak.²⁾

Csak e vásári szerződés megkötése után adta ki aztán Leopold végre 1701. aug. 31. Apafi Mihálynak a római szent birodalmi fejedelemségről és »méltóságos« czimen szólításáról költ királyi levelét, melyet nagy fontosságáért ide igtatok. »Miután a császár — így hangzik az — őszintén kedvelt hívét Apafi Mihályt nem kevesebbé nemes nemzetsége régiségeért, mint ősei és a maga tulajdon érdemeiért, miket Magyarország régi szent királyainak és a felséges ausztriai házáért tett szolgálataikkal szereztek, *római szent birodalmi fejedelmi méltósággal* és *méltóságos* előnévvel, törvényes utódait pedig birodalmi grófi czímmel e végre kiadott hitlevél erejénél fogva feldíszesítette: ezt az erdélyi kir. kormányszéknek oly czélból adta tudomására, hogy az elől nevezett Apafi Mihálynak és magzatainak s mindkét nemű örököseinek az őket megillető ezen

¹⁾ Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LX. sz. alatt.

tisztesség előnevét maguk is megadják és a szokott módon kihirdetvén, másokkal is megadassák.«¹⁾

Ez alkalommal kellett megtörténni II. Apafi részéről az erdélyi fejedelmi jelvények átadásának, melyről egy I-ső Leopold idejéből való korrajzíró egész szárazsággal így emlékezik meg: »A császári királyi kincses tárházban Bécsben van II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem kardja és buzogánya, melyen egy levelkére németül írva ez olvasható: Ezt a kardot és buzogányt a török császár adta ifju Apafi Mihálynak 1684. az erdélyi fejedelemség jelvényeül, melyet Apafi római császár ő felsége lábaihoz tett le az erdélyi fejedelemségben lehető minden jogairól való teljes lemondásával. 1701.«²⁾ Ugy vélem, nem csalódom, azon nézetemet fejezve ki, hogy az Athnamét is, bár az előtt is sokszor, sőt már Bécsbe felindulásakor volt érette sürgetve Bánffi kormányzó és az őt Bécsbe kísérő Liechtenstein által, mégis akkor kellett átadnia, a mit hogy a krónikairó nem jegyzett fel, oka az, mert az nem kincses-tárházi tárgy volt.

Ekkor ért Apafi annyi hányatás és küzdelem, nagy megaláztatások és a legsúlyosabb áldozatok után rövid ideig tartó pihenési pontra: becsülete helyre állott, világszeréni tisztességére nézve Leopold az ő elég szérény kivánságát teljesítette; ezért fejeztem ki feljebb azon nézetemet, hogy: *ellenségei kezéből kiszabadulásáérti hálaimája* talán ez időre illik, tán ezen 1701-dik évből való. Érdekesnek látom néhány találóbb helyét ideiglatni.

»Isten, én Istenem! Te vagy az én reménységem, midőn oknélkül rám tör s háborgat ellenségem.

Irgalmazz Uram, nekem, irgalmazz én Istenem! Mert te benned bizik lelkem, nincs sehol több segedelmem, csak a te szárnyaid árnyékában nyugszik fejem, míg ellemségeim gonoszsága elromol.

Lelkem oroszlánok között van, feküszöm a gyujtogatók közt, kiknek foguk dárda és nyíl, s nyelvök éles szablya.

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXIII. száma alatt.

²⁾ Josephi Comitis Kemény: *Adversaria Historica* 3-dik kötet 1701. év.

Küldj a mennyből segedelmet alá én Istenem! mely inségemben oltalmam legyen az ellen, a ki engemet kerget, hogy elnyelhessen

Hazugságot költenek én reám és nagy dühösséggel ellenkeznek én velem Szabadíts meg engem a hamisságnak cselekedőitől és e vérszopó emberektől ments meg engemet

Hogy ha gonoszt tettem volna, vagy hamisság volna kezemben, sőt ha avval is jól nem tettem volna, a ki bosszuval illet engemet! De mivel én nekik nem ártottam, sőt mindenkor jóval voltam irántuk, azért én Istenem! ke lj fel, és ejtsd ellenségeimet szégyenbe!

A kik én velem laktak, nálam mindenkor tisztességben voltak, kikkel tanácsomat közöltem, kikkel együtt jártam a templomba s kikkel együtt nyájasságban éltem, azok emelték fel fejeiket ellenem, azok kívánták eltörölni az én nevem . . .

Tekintsd meg, Uram, hogy eladattattam, az én tulajdonim adtak el engemet, megszegték minden kötésekem, megrontották a te nevedben fogadott hitőket.

Isten, Isten! ke lj fel és lásd meg, ez álnok és hamis embertől szabadíts meg engemet.

Az én bujdosásimat, Uram, te tudod, s könyhullatásimat számon tartod. Oltalmam nálad van, jobb kezed őriz engemet

Feltámadtak sokan ellenem, és tanácskoztak arról, mi módon engemet a Méltóságból levessenek; szájokkal nekem jót mondtak vala, de szívökkel gonoszt készítének számomra.

Mindazáltal te benned megnyugszik az én lelkem, én Istenem! Te vagy szabadítóm, te vagy az én kősziklám és felmagasztalásom!

Jöllehet megkesergettél, megpróbáltál, mint az ezüstöt tűzzel, mindazáltal folyamodom a te szárnya id alá.

Dicsérlek téged miglen élek a te szabadításodért . . . Környülvétettem vala ellenségeimtől, a Beliál fiaitól, megkörnyezve valék; de az Ur megszabadította az én lelkemet az ő

hálójoktól. Áldott a seregek Ura, Istene, ki hozzám fordult és kegyelme megvigasztalt engemet«¹⁾

* * *

Azonban Apafi nem sokáig örvendhetett ellenségei feletti győzelmének: azokat megszegyeníté, Leopodtól jövője ügyében írásbeli biztosítékokat vívott ki, s látszólag a bécsiek kegyét megnyerte; azonban épen ez, a mit önjavára gondolt ki, s nagy küzdelemmel és sulyos áldozatok árán szerzett meg, a haza alkotmánya szempontjából nézve soha jóvá nem tehető ballépésnek bizonyult be, sőt magának s családjának örökös szerencsétlensége forrásává lett, mert egyoldaluan, tekintet nélkül a nemzet érzületére, a császárral kötött cím- és birtokcsere által, az egész nemzet és ország rokonszenvét magától elidegenítette, egy két ember helyett a haza lett ellenségévé, kit addig mint ártatlant s jogtalanul üldözöttet, védett a közvélemény, most benne a törvény megszegőjét kárhóztatta, s szeretetét és védelmét tőle megvonta. Siettette a közhangulatnak Apafi irányában megváltozását az 1703. kiűtött Rákóczy-forradalom is, melynek tüze és viharos szabadságszelleme egész Magyarországot hirtelen véletlen sebességgel áthatva, becsapott Erdély bércei közé is, és a kedélyekre merőben átalakító hatást gyakorolt.

Hív kifejezése ennek azon 1704. költ országos közirat, melyben Erdély rendei okát adják: miért hajlottak el Leopodtól s miért választották fejedelmökké II. Rákóczy Ferenczet, valamint, az 1707. Maros-Vásárhelyen hozott II. III. és VII. törvénycikkek. »Azért kellett — így szólnak a rendek idézett nyilatkozatukban — a magyar nemzetnek s ebben Erdélynek a császár ellen fegyvert fogni, mert általa Erdélyország egészen elnyomatott. Az ausztriai ház jöllehet elsőben Zápolya Jánossal, aztán a Báthoriakkal, Bocskaival és a többi erdélyi fejedelmekkel kötött szövetségeiben s békekötéseiben az erdélyi fejedelemséget a magyarországi korona törvényhatósági joga alól kivételni engedte, sőt maga is abba több ízben beleegyezett; a közelebbi időben is a lothringeni

¹⁾ Látható egész terjedelmében a *Gulácsi Albert ... Naplója*. 202—205. ll.

hercegnek Erdélybe jövetelével I. Apafi Mihálynak úgy a II-diknak is fejedelemségét, jogait, tekintélyét hitlevelével erősítette meg, helyben hagyta és megerősítette az ország törvényeit, az *Approbata Compilata Constitutiokat* minden részeiben, és hogy azok ellen nem cselekszik, magát kötelezte de mindeniket megszegte azok közül, mert a lothringeni herceg elmenése után az évvel tett szerződés felbontásával Caraffa a császár őrsegeit tette azon helyekre, melyeknek a szerződés szerint attól menteseknek kell vala lenniök; nagy adó alá vetette az országot; mikor Caraffa után Heissler jött be, az ország megkérte Leopoldot, hogy mivel az idősbik Apafi halála esetére az ország fiát választotta, ennek fejedelemségét erősítse meg, a törvények megtartásáról, szabad fejedelmválasztásról és az ország más testi s lelki szabadságairól adja hitlevelét, melyet mindezekről maga pecsétje és aláírása alatt el is küldött, biztosítván az országot arról is, hogy ifju Apafi Mihályt, mihelyt törvényes 20-ik évét eléri, fejedelemségében beállítja azon szabadsággal, melylyel atyja birt. Hogy ezen hitlevelet és ígéretek az ausztriai ház miként tartotta meg, tudva van az egész világ előtt: Apafi arestomban felvitetvén, fejedelemségéről is őt lemondaván, az országot az előtt soha Erdélyben szokásban nem volt kormányzás alá vette, és már örökös tartományában hasonló hitletételekre kényszerítette....«¹⁾

Azonban ennél sokkal élesebben fejezte ki méltatlankodását a nemzet az 1707-ki II. törvényben, melynek erejénél fogva Apafit nemcsak fejedelmi, de magyar nemesi jogaitól is megfosztandónak határozta. »Tudva van az ország előtt — így szólnak abban a rendek — hogy néhai Apafi Mihály fejedelemnek ugyanazon nevet viselő fia, az atyja tekintetéért hozzá mutatott jóakaratóval háladatlanul vissza élvén: szabad választás szerint való fejedelemségbeli jussát más, idegen czímmel nemcsak fölcserélte, hanem az ország törvényének megrontásával az ausztriai házra vivén által, Erdély oly nyilvánvaló ellenségének bocsátotta azt birodalmába, a ki a magyar nemzet eleitől fogva irigylett nemesi szabadságának lest

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXX. sz. a.

hányván, mindazon keserves sanyaruságokat terjesztette a nemzet nyakába, a melyekről már most mind fájlaló szívvvel emlékeznek, mind pedig nagy részben azon törvénytelen átruházásnak tulajdoníthatnak. De mivel ő hittel magát az országnak nem kötelezte s az ország sem tett neki hűségi esküt, törvényhatósága alól tehát már csak ez által is felszabadult; mindazáltal mivel fejedelmi jogát föltételei ellenére másra nem vihette át, és a mennyiben maga személyére nézve át is bocsátotta, avval az ország jogainak hátrányt okoznia nem lehetett s így magát önként kirekesztvén, a fejedelmi jogra szintén érdemetlenné tette: mindezekre nézve az ország valamint már ennekelőtte, úgy most is minden jogát és követelését ezennel eltörli, megsemmisíti és érvénytelenné teszi, fejedelemségét megtagadja, és magát országotól kötelessége alól feloldozza; végezvén egyszersmind azt is, hogy a mennyiben avagy csak a hazában volt nemesi jogát és kiváltságait követelhetné, az első országgyűlésre meghivatván, azt cselekszi vele az ország, a mit a törvények rendje és állapotja magával szokott hozni.«¹⁾

Ugyanez országgyűlés III-ik törvénycikkében ily kimé-
letet nem ismerő szigorral tiltakozott az erdélyi választó-fejedelemség kárára szerződő másik fél iránt is. »Mi legyen oly hatalom birodalma alá esni — így szól ama törvény — a kit már eleve ellenségünknek lenni tapasztaltunk, például mutathatja az egész világ előtt Erdélyország siralmas állapotja; melyet minekutána az ausztriai ház eleitől fogva való sok leszányási után rendes útakon magának nem tulajdoníthata, megvetette végre család mesterségeit annak elragadására, a midőn t. i. idősb Apafi Mihály fejedelemmel kötött szövetség színe alatt a hazába fegyverét behozván, nemcsak a végházakat hatalmunk alól kikapá, hanem általa régi szabadságainkat megzabolásván és azután az ifju Apafi Mihály fejedelemsége átbocsátásával dolgait himezvé, a fejedelmi kormány-
nak is egész jussát erőszakos birodalma hálójába hajtá, honnan mennyi törvénytelenések — — — — és nyomorúságok — — — származtanak, szemléltük mindnyájan! Tudja a világ és az istennek bosszuálló karja ma is bizonyítja!

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXXII. sz. és a) betűje alatt.

»Mivel pedig — így foly tovább a törvény rendelkezése — ily erőszakos jussát még most is a török nemzettel tett karlovitzi békességre építi és az által a szabad választásnak jussát elrontván, magának rajtunk mint jobbágyin örökös uralkodást tulajdonít, holott pedig mindazok szabad országunknak eleitől fogván fentartott törvényeit fel nem bonthatják: innepélyesen tiltakoznak a rendek, ellene mondanak minden követelésének, jogának, fejedelemségének, uralkodásának és akármely közvetve vagy közvetlenül kigondolható reserváinak, mindazokat és egész uralkodását, módját és rendjét, adományait, tisztesség-adását — a czimeket kivéve — eltörölvén, elrontván, megsemitvén és helytelenítvén, az országot mentté, felszabadulttá hirdetik és nyilváníttják, sőt annak felette hogy a belgiumi és helvécziai köztársaságoknak példájok szerint az utódok is az ausztriai háznak uralkodásától eliszonyodván, azt soha ne javallják, se be ne vegyék, átok és a haza elleni örök hűtlenségi bűn büntetése alatt kényszerítik és kötelezik.«¹⁾

De még itt sem állapotott meg az országgyűlés, a VII. törvénycikkben gr. Bánfi György erd. kormányzó és a vele tartók ellen is szintily kemény végzést hozott. »Nem felejtetik el a rendek — így szól az — mely nagy okot adtak az ausztriai háznak felettünk való uralkodására némely magok nemzetét megtagadó haza fiai, kik meg nem elégedvén, hogy az előtt is ártalmas hízkelkedő tanácsaikkal sok törvényteleniséget hoztak be a hazába, még most sem szüntek meg az ellenség árnyéka alá futkosván, annak uralkodását az ország veszedelmére erősíteni és tovább is az idegen nemzetnek erőszakos jobbágysága alá szabadságban felnevekedő édes nemzetünket alá hajtani. Hogy azért ily ártalmas és a haza igaz ügyének romlására igyekező munkájokban ezentul megakadályoztassanak, s ugy nem különben tovább is ellenünk való vakmerőségekben elmenvén, magok érdemlett büntetésöket örökös például viseljék: a fejedelem megegyezéséből közakarattal végeztek, hogy gróf Bánfi György, mint a haza romlásának főbb oka, a közelebbi országgyűlésre a közügyigazgató

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék*: LXXII. sz. és b) betűje alatt.

által hívassék meg, ugy mindazok ellen is, kik e hazában vagy kühországokban akármely szin és ürügy alatt az ausztriai ház hűségén levén, nemzetök ügyéhez a fejedelem hűségére kétszer tizenöt nap alatt nem kötelezik magukat, (mire patens levél által szölitassanak föl) hasonlóképen törvény elébe hívás által per kezdessék.«¹⁾

Bethlent ezen megbélyegzéstől fogsága megmentette, ő már ekkor »*Columba Noe*« című politikai röpirata elveiért, a mi azonban ide nem tartozik, el volt zárva, a császártól és történelemtől várva ítéletét — amazt még évekig, ezt mind e napig.

A forradalom elől Szebenbe menekült kormányzó és kormányzék nem sokáig hagyta magán a rá süített honarúlási bélyeget; még be sem végződött a maros-vásárhelyi fejedelemsbeigató országgyűlés ápril 21-én, már a kormányzék készen volt egy ápril 12. költ *ellennyilatkozattal*, melyet mint a Rákóczy-féle maros-vásárhelyi végzések kiegészítőjét szintén ismertetnem kell. »A császári felségnek — így szól az — Szebenben maradt hívei, minden sorsu és rendü embereknek üdvét! Mindenki előtt ismeretetes — így kezdődik az — hogy a közelebb mult 1704. évi jul. 5. némely főrendek és közép s alsóbb sorsu nemesek, nyilvánosan fellázadván, s Gyula-Fejérvárra hirdetett országgyűlésen urok és királyok iránti hűségöket megszegvén, Rákóczy Ferenczet Erdély fejedelmévé választották, mely választást mint törvénytelen és semmi biztos alapon nem nyugvót, a kormányzék akkor is, most is ünneplés ellenmondás és tiltakozás által semmisnek nyilvánított és nyilvánítja. A kijelölt napon ugyanis u. m. 1703. november 15. a kir. kormányzék és a három nemzetből álló karok és rendek Szebenben gyűlvén össze, midőn Magyarországon az elmúlt évben támadt s azóta dühöngő utálatra méltó forradalom Erdélybe is behatolt, s némely idevalókat is beszennyezett, az által, hogy ők a császári felség iránt tartozó hitöket és hűségöket valamint édes hazájok Erdélyország iránti tartozásaikat megszegvén, isteni és emberi törvények ellenére, a fejérvári jul. 5-kére hirdetett forradalmi ország-

¹⁾ Látható az *Oklevéles Függelék* LXXII. sz. c.) betűje alatt.

gyűlésen a karok és rendek nevében Erdély fejedelmi székére Rákóczi Ferenczet hívták meg, s a kitűzött napon ő felsége ellen nyilvános felségsértést követvén el, meg is választották, sőt ott a hazára vészt hozó némely egyéb dolgok felől is tanácskoztak és végzéseket hoztak, s azoknak a három nemzet nevében való megpecsételésére hamis pecsétet készítettek, a miket a kormányzék a császári felség iránti hűséggel ellenkezőknek s a szegény haza veszedelmére nézőknek ismer el és vall, következőleg kijelenti, hogy az érintetteknek hasonlókat végezni és határozni az ország rendei nevében nem is volt joguk; mert Erdély fő rendjeinek nagyobb része ott jelen sem volt, valamint nemzeti pecsétet készíttetniök sem lett volna szabad. Eszökbe vevén tehát és megfontolván azoknak kárhuzatos, veszélyes és hitszegő cselekedeteit és fondorkodásait, kiváltképen pedig a Rákóczi Ferencz megválasztatását és minden más végzéseiket, melyeket a császár ő felsége iránti hűségek megszegésével a szegény haza veszedelmére hoztak és végeztek: azoknak egyenként és összesen egyenlő akarattal és értelemmel nem csak ellene mondottak, rosztáltak, helyteleneknek és törvényteleneknek jelentették ki, kárhuztatták és semmiseknek nyilvánították, hanem ezen ellennyilatkozatuk által, hívségtelenség büntetése t. i. fejük és Erdélyben s a részekben levő jószáguk elvesztése terhe alatt, a császári felségtől rájuk bizott hatalomnál és a hazai törvények erejénél fogva mindenkinek megtiltották és kárhuztatólag megparancsolják, hogy senki nevezett Rákóczi urat fejedelmül el ne ismerje, annak ne nevezze, annál kevesebbé az érintett forradalmiak által az ő neve alatt a mondott fejevári országgyűlésen hozott végzéseknek magát alá ne vesse, azokba bele ne egyezzek. A miknek örök hitelességül és bizonyosságára a kir. kormányzék ezen levelet kiadta Szébenben 1704. aug. 2. a maga aláírása alatt ő felségének nála levő pecsétével valamint a három erdélyi nemzet eredeti és hiteles pecsétével megerősítve.

»Szinte ezenképen a nevezett erdélyi kormányzék ugyanazon Rákóczi Ferencz úrnak azon érintett forradalmárok által 1707. ápril 3. a maros-vásárhelyi országgyűlésen történt erdélyi fejedelemségbe való beigtatásának, s azon gyűlés más tényeinek és végzéseinek mint törvényteleneknek és a haza

vitte az ellene hozott sujtó ítéletü törvény — Bécsben idegen volt, kit gyűlölte is, félték is — ő ezen tul jog helyett egészen a kegyelem terére volt útalva. Sőt a fejedelem kérelem-leveleiből az látszik, hogy Erdélyben a nemzet választásából nyert fejedelemségéről lemondása miatt a forradalom alatt a kedélyek ellene sokkal inkább el voltak mérgesedve, mint bárki más iránt, nevét szidták, Bécsben tartózkodásáért németesnek tartották, birtokait feldúlták és kirabolták, zsákmányt vetettek udvarai ingóságaiból, s mig a császári érzelműek requisitio és nyugta mellett vették el jószágainak ezerekre menő értékü gabna- és egyéb termését ¹⁾, mit soha meg nem fizettek, addig a forradalom súlyos sarcot vetett rá s jobbjárait csaknem véginségre juttatta.

Ez időszak alatti szájalomra méltó állapotját hiven leírva találjuk II. Apafinak elébb 1705—1711. között I. Józsefhez, később 1712. Károly császárhoz beadott keserves kérőleveleiben, melyeket minthogy egyfelől több érdekes eseményt hitelesítnek, másfelől élete utolsó szakának szinte megrázóan hű képét állítják elénk, ismertetek.

»A nemzet választásából birt fejedelmi jogát — ugymond az elsőben — s annak jelvényeit a császárnak adta át 10,000 forint évdijért, tanúsítja ezt magával az oklevéllel — mit én fennebb töredékben ismertettem, de a mi a gyula-fejérvári levéltárból elveszett ²⁾ — át *kellett adni* — cedere debebam — a fiskusnak Huszt várát a máramarosi sóbányákkal, a tőkéből magából 25,000 forintnak elengedésével, 175,000 forint vételárnak is nem egyszerre — mire pedig törvényes joga volt — hanem négy évi részletben lefizetése kötelezettségével, ezt is az átadási oklevéllel tanúsija, ³⁾ a mi szintén elveszett; a császár — ugymond — nem csekély nyereséggel eladta a birtokot, megtartva csak a sóbányákat; ő pedig sem a gróf Kinsky által a császár szavával írásban megígért évdijt, melynek a török

1) Látható az *Okleveles Függelék* LVI. sz. a.

2) *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből* sat. II. köt. 127. l.

3) » » » » » » » » » »
köt. 127. l.

háboru bevégződése után megnövelését ígérték, sem huszti eladott birtoka árát nem kapja, a kamara 126,500 forintnál többel tartozik neki, a mint a mellékelt kimutatás tanúsítja,¹⁾ (ma ez sem található a gyula-fejérvári káptalan levéltárában) s így ő ezen nyomoruságos állapotban alig tud élni, 90,000 forintnál többel tartozik, hitelezőitől egy pillanatnyi nyugalma nincs, minden birtoka az ellenség — érti a Rákóczi fejedelem híveit — kezében van, szégyenletes szegénységtől elnyomatva hitelét egészen elvesztette; hová forduljon, nem tudja, s mint *római szent birodalmi fejedelem, az egész világnak gúny és csúfság tárgyává lett*. Kéri azért a császárt, hogy benyújtott jogbizonyítékait és követeléseit vizsgálta meg, kérését vegye kegyelmesen fontolóra, s kielégítéséről gondoskodni, és így bizonyos elpusztulástól, a mi őt szegénysége s minden jövedelmeinek elvesztése miatt fenyegeti, megmenteni méltóztassék, hogy mások is látván igazságos-voltát és kegyelmességét, hozzá és felséges házához vonzódjanak s ő is ezen végső szükségében nyert fölsegítetése által kegyelmességét hirdethesse = *Clementiae buccinator esse possim.*«²⁾

Meg kell jegyezni, hogy a császár a huszti uradalmat Radnóthért való kárpótlásul gróf Bethlen Miklósnak adta el ideiglenesen. Ezt a cancellár — mint fennebb érintve volt — kérte is, és úgy látszik, megnyerte; de nem volt hozzá szerencséje, egy 1708. évről fenlevő panaszos levelében ő maga keservesen vallja meg. »Negyven ezer forintnál többel tartozik — ugyanond siralmas levelében — de legnagyobb részét Husztért adta, a mi a császáré, és most birtoka sincs, pénze sincs;«³⁾ hűtlenségi büne miatt ugyanis — mint látandjuk — személyét illető minden vagyonát s azok közt ezt is ítéletnél fogva elvesztette.

A második panaszlevelében a fejedelem egész élete viszontagságain végig pillant, elbeszéli atyja és maga érdemeit, elősorolja a császári háznak hozott áldozatait, az annak részéről tett de jobbadán meg nem tartott ígéreteket és

1) *Történelmi Emlékek a magyar nép községi és magán életéből . . .* II. köt. 127. l.

2) » » » » » » » » » »
köt. 128. l.

3) *Harteneck . . . Ferdinand Ziegler . . .* I. köt. 35. l.

kötéseket, meghatóan rajzolja elhagyatott állapotját s végül kéri a császártól sérelmei kegyelmes orvoslását. Az előbbi évekre vonatkozó tényeket már időrendi helyökön felhasználván, itt csak az 1701. innen valókat ismertetem meg. E panaszlevél modora, nyelve és irálya, s a fejedelem egész lelki hangulata olyan, hogy előadásának belső hitelességére nézve kételety nem hagy fenn; tehát tényelőadása rendkívül érdekes már ezért is; de másfelől nagy becsü azért, mert eredeti, a fejedelem maga írta alá, és legalább előttem, ez az ő utolsó nyilatkozatának tűnik fel.

»A megígért 12,000 frtból még egy krajczárt sem kapott volt — így szól a fejedelem — midőn 1701. a cs. udvari kamara megszűnés nélkül kezdette sürgetni, hogy huszti uradalmát a fiskusnak adja el; hogy készségét evvel is tanusítsa, eladta; de nem hogy a kamara a kikötött fizetési határidőket megtartotta volna, hanem az egész összeget még most sem kapta meg, midőn — 1712 — e kérő-levelét írta. Ugyanezen Huszt vára eladása alkalmával átadta fejedelmi jogát, a megerősítési oklevelet és fejedelmi jelvényeket. Ezen nagy jövedelmű birtok átadásakor (mert a magyarországi Rákóczy-mozgalom kitöréséig abból legalább százezer forint haszna volt a kamarának) folyamatba indult az ő római szent birodalmi fejedelmi rangra emeltetése ügye is, a megígért 12,000 frt azonban nem növeltetett a béke helyreállásakor, hanem inkább 10,000-re szorítatott és évdíjnak neveztetett, sőt e csekély összeget is nyolcz év alatt csak egy évben fizették meg, s így évről évre fölnevekedve, annak megfizetése a különböző tartományok fizető-hivatalaira osztatott ki, melyek elébb fizették ugyan, de azután sok helyen s a többek között a siléziai fizető-hivatal által csak igen nagy bajjal fizettetik.

»Immár nem volt egyéb hátra — mondja a fejedelem — mint az, hogy annyi érdemei, sohajtásai, oly sok birtok- és jogátengedés, lemondás, annyi jegyzék-készítés, végre annyi évi várakozás után, ily nagy béke idejében, a mire a fejedelem megvigasztaltatása mindig halogatva volt, a császári felség oly sokszor tett kegyelmes ígéreteivel élhessen vala: s ime 1703. véletlen-váratlanul mintegy vészes fergeteg megindult Magyarországon az a zavar, sőt Erdélybe is átcsa-

pott, mely mindkét országot szinte nyolcz éven át siralmasan sújtva, a császárt meggátolta abban, hogy az ő régen táplált reményeit teljesíthesse, nem sokára pedig halála még a remény utolsó szálát is elmetszette.

»I. József császár következőn az uralkodásban — folytatja a fejedelem — szükségét és nyomorait elébe terjesztette; ő felsége előtt tudva voltak atyja és az ő érdemei, ismervé az ő egész az előtti állapotja, az egymás ellen dühvel küzdő hadsergek fegyverei s lángja között bajai orvoslásáért hozzá folyamodott, s ő felsége Haan erdélyi kamarai biztosnak megrendelte, hogy jószágai elpusztulását és kárait nyomoztassa ki, s a mennyire lehetséges, becsültesse meg. Megtörtént, s a fejedelem az erről készült hiteles iratot a császárnak bemutatta; de a mint a halandók dolgai állhatatlanok s változandóságnak vannak alávétve: midőn ügyében a felséghez ez előterjesztés elkészült volna, hamarább, mint gondolható volt, ő felségét a halál elragadta. . . . És mindezek a most uralkodó felség előtt, két császár alatt történtek. Mi volt a fejedelem állapotja atyja életében és halála után? mik annak érdemei? mik az övéi? minők voltak a fejedelem jogai? miket adott és ruházott át a császári házra, s mind e sok engedményért vigaszul mit kapott? ő felsége előtt ezek mind ismeretesek.

»Tizenötödik éve telik immár — írja tovább a fejedelem — hogy hazájából felhivatva, folyvást a felséges udvarban él, eleinte egyedül, tiz év óta nejével s családjával, és hogy mily költséggel és kiadásokkal, mindenki tudhatja, a ki előtt a hécsi drágaság ismeretes; miért is lehetetlen volt, hogy a sok pénz-kölcsönzés miatt el ne adósodjék. Sok esztendő folyamán át saját jövedelmeiből kellett élnie, aranyát ezüstjét és clenodiumait, miket szülőitől kapott, mind fölemészette; mert a gróf Kinsky által császár ő felsége nevében 1697. ígért s imént említett segélyfizetése öt évig húzódott el, s azután a remélt növelés helyett kétezer forinttal még megapadott. De hogy lett volna képes a csekély összegből családját fentartani?! kényszerítve volt tehát önfentartásáról más-képen gondoskodni. Jószágai jövedelméből neki az egész háboru ideje alatt szinte semmit nem küldhettek; mert a

megvadult nép jószágainak feldulásában és kirablásában oly dühös volt, hogy így a legkegyetlenebb ellenség sem bánt soha vele; szégyenli, de nem is szabad mind azt a gyujtogatást, gyilkosságot és rablást elbeszélnie, a mi jószágaiiban történt! A mit elvinni vagy elhajtani lehetett, mindent elvittek és elhajtottak, minden időkoru lovat, szarvasmarhát és másféle barmot zsákmányul ejtettek, a mit összetörni lehetett összetörték, el annyira, hogy azután csak évek mulva lehetett a sok kárt nagy költséggel jóvá tenni. És e tömérdek gonoszság eszközlői mind kegyelmet nyertek, sőt az ő és más hívek vagyónából meggazdagodtak, ő pedig elszegényedett. Aligha van az országban valaki, aki annyi kárt szenvedett volna mint ő és pedig legkivált azért, hogy neki a császári udvarnál létét tudták.

»Ezeket és egyebeket — ugymond — hallgatással melőzne, amnyival inkább, hogy ő felsége is már az effélékre nézve közböcsánatot adott, ha e sok kiállott baj miatti fájdalma időnként meg nem újulna. De a császári kamara is hozzá járul ehez, megállapított évdíjának számos éveken át visszatartása s a huszti uradalom vétel-ára megfizetésének elmulasztása által, mit csak avval menteget, hogy a hat száztóli kamatot fizeti. Ezt a fejedelem nem tagadja, de meg kell jegyeznie, hogy ő hitelezőinek, a kik rajta ama veszedelmes időben csak pusztá kötelezvényekre és sajátkezüleg aláírt levelekre oly híven segítettek, annál sokkal többet kellett hogy fizessen, s ezen kamatkülönbségen feljül még azt is meg kell jegyeznie, hogy egyfelől neki a kamara a mondott jószág vételarából 60,000 forintnál még maig többel adós, másfelől a nevezett jószág vételára és évdíjának nem fizetése 100,000 frton feljül menő kárt okozott. Sőt szerfelett káros és megszegycnitő rá nézve az is, hogy a mit a kamara még neki fizetni köteles, annak fizetését is az egyes császári fizető-hivatalokhoz időhatár tűzés nélkül rendelték el, ezen kifejezéssel élve: a mint a hivatal teheti = nach Thunlichkeit des Amtes; ez az útalvány szövegébe beigtattatván, egészen a tisztviselők teszésére és jóakarására bizatott a fizetés vagy nem fizetés. Valóban nagyon sajnálatra méltó oly emberre nézve, a kinek érdemei vannak, nem Urának parancsától, hanem a pénzkezelők akaratától függeni.

»Ezen és más roszak és szerencsétlenségek következtében, melyek rá mintegy kiáradtak és őt sulyokkal elnyomták — pirulva kénytelen megvallani a fejedelem — ő egészen el van szegényedve; mert a mióta római szent birodalmi fejedelmi czímet és rangot nyert, ámbár mindig csak középszerű házat tartott, minden fényüzést került s állásának is alig felelt meg, mégis lehetlen volt nagy adósságok csinálása nélkül fenállania, elannyira, hogy ha ő felségének az fog tetszeni, hogy ő ezután is Bécsben éljen, ha önfentartása eszközeit kegyelmesen növeltetni meg nem parancsolja, bárhol levő minden javainak eladása mellett sem képes itt többé fennállani. Tudja — ugymond a fejedelem — hogy vannak, kik azt mondják, hogy neki sok vagyona van, a miből nagy vagy legalább közepes jövedelmet veszen be. Igaz ugyan — ezt megvallja — hogy ő isten után vagyonban nem szükölködik, és hogy azokból az élet fenntartási eszközei kikerülnek; de itten azokat a hely távolsága miatt természetben használnia nem lehet. A kiknek az erdélyi gazdaságról valami ismeretök van, el fogják hinni, hogy az ottani birtokokban élelmi czikk elég terem, de azt vagy csak igen olcsón, vagy egyáltalában pénzzé tenni nem lehet; ott mindennek csekély az ára, elannyira, hogy kevés pénzösszegért egész halmaz vetemény és gabna vehető, a miből áll az ottani termelés. E felett az ellenség — a forradalmárokat érti — által elpusztított birtokokból kevés haszon remélhető. Bizonyosság lehet a császári udvari kamara, melynek a katonaság számára 1704-től 1709-ig 10,000 forintra menő értékű gabnát adott, s maig árát megkapnia sem sikerült.

»Ez — így zárja be kérő-levelét a fejedelem — az ő oly sok évektől mai napig való sorsának és állapotjának igaz, egyenes és alázatos előadása, a minek a császári felség lábai elébe letetésére őt az elkerülhetlen szükség kényszerítette, azon alázatos kérésének kifejezésével: méltóztassék annyi, ekkora és ily igazságos okai, s oly sok kiállott szenvedései és nyomorai által szívet megindíttatni engedni, s szenvedett sokkára, atyja érdemei, az ő maga és jogai feláldozása tekintetéből, őt állásához illő valamely különös kegyelemben részesíteni, s ha Bécsben maradása továbbra is szükségesnek fog látszani,

10,000 forint évdíjának megnövelésével őt kegyelmesen megvizsgálni; lássák a külső népek is és tudják meg, hogy atyja érdemei nincsenek a császári ház által egészen elfeledve, nincsenek eltörölve a kötött szerződések, nincsenek eltemetve az ígéretek és az ő fejedelemséghez való jogai, melyeket dicsőült I. Leopoldnak átengedett és birtokába bocsátott, mindez nincsen örök feledésnek átadva, hanem a mik a két idvezült császár uralkodása alatt megigérve voltak, de a miknek az idők viszontagságai miatt teljesedését inkább csak remélni, mint várni lehetett, a most élő császári felség boldog uralkodása alatt, az ő királyi kegyelmessége és bölcsessége következtében — az idők kedvezőbbre fordultával — kettős mértékben ki lőnek pótolva. A mit ő felsége kegyelmétől, igazságosságából és irgalmától kér és esedezik, boldog és hosszas évekre terjedő uralkodását kívánva a mig él.... legalázatosabb és legönodaadóbb híve : Apafi Mihály fejedelem = Michael Princeps Apafi.¹⁾

Ezt a kérést a felség közölvén az erdélyi udvari cancellariával: »az úgy nyilatkozott, hogy annak tárgya inkább a cs. kir. kincstárt, következőleg a cs. udvari kamarát illeti; mindazáltal az indokok politikaiak és ő felsége legfelsőbb erdélyi szolgálatát illetik, és oly nagy fontosságuk, hogy sok sőt a soknál is több ok teszi ajánlatossá ő felsége előtt azt, hogy a kérelmező fejedelemnek érdemeihez illő vizsgálatás nyujtassék, olyan, melylyel elég szelid lelkületéhez képest megelégedhessék.«²⁾ Lett-e egyéb foganata, ki nem nyomozhattam, azt azonban a felség megtette, hogy a fejedelem bécsi hitelezőinek 10 száztólira szabott tulságos kamatuzsoráját 6-ra szállította, sőt Haan Ignác erdélyi főelelmi biztosnak és a kormányszéknek is 1712. megrendelte az oda való hitelezők erről értesítését s a kamatoknak jövőre e szerint mérséklését.³⁾ A fejedelem erdélyiektől vett kölcsöneit s annak kamathátralékai összegét nem lesz fölösleges ismernünk. 1) Rotenfelsi Hozmán János örökösétől 1711 sept. 1. kötelezvény szerint

1) Látható az *Okleveles Függelék* LXXIV. száma alatt.

2) Az erd. udv. cancellaria levéltárában levő eredetiből.

3) Az erd. kir. kormányszék levéltárában » »

1712. decz. utolsójáig 10, azontul 1713. január 1-től 6 száz-tólira volt felvéve 10,000 rh. forint, 2.) az unitárius egyház-tól 1711 sept. 15. kötelezvény szerint ugyanazon módon 4000 rf. 3.) az Apor-örökösöknek 1704. jun. 24. kötelezvény szerint szintén azon módon 4309 rh. f. 35 kr., 4.) egy Balog nevű ur özvegyének 1702. jan. 1. kötelezvény szerint 1666. frt 40 kr az előbbi módon, 5.) Fekete Péter örököseinek kamat gyanánt a gálfalvi malom átengedett évi jövedelme 3500 rh. frt, 6.) gróf Gyulai Ferencztől 1712. május 3. költ kötelezvény szerint ugyan az előbbi kamatmérsékeléssel 2000 rh. fr. végre 7.) Szentkereszti Andrástól 1712. ápril 2. kötelezvény szerint 20,564 rh. for. 3 kr, együtt 46,040 frt 18 kr.¹⁾

Ezen kívül még feles adósság terhe nyomta a fejedelmet, miket eddigelé említetlen hagytam, de most a császárhoz beadott keserű panaszai indokolásaul érintek. 1696. jul. 29. Petróczi Sydonia Katalintól, gróf Pekri Lőrincznétől a Thököly-birtokok megvásárlása végett kölcsön vett 10 száztóli kamatra 10,000 forintot.²⁾ 1712. elzállogosította gróf Gyulai Ferencznek Udvarhely városában levő anyai ősi vár-birtokát s a szomszédos jószágokat, a Csikban levő vashámmal és madarasi részjószággal együtt 8000 magyar forintért,³⁾ és még többet is. Így történt, hogy ez a nagy birtoku dynasta, a ki anyjától négy várat terjedelmes falvaival s egyéb birtokokat kapott végrendeletnél fogva, örökölte az összes Apafi ősi birtokokat, megszerezett a Thököly-örökösöktől szintén négy várat és falvait, — most élete utolsó előtti évében azokat részint önként elzállogosítván vagy adóssággal megterhelvén, részint erkölcsi kényszerítés útján azoktól megváltván, a szegénység nyomasztó sulyát hordozva lelkében, csaknem koldulva hol kölcsönt, hol kegyelmet, tengődik idegen földön és rohanva siet idő előtti halála elébe. E halál azonban csak 1713. érte őt, febr. 18—22. között kellett történnie, mert azon évi febr. 22-én Balázsfalván költ a hercegné gróf Bethlen Kata által O. Keszey János főkomornyiknak, s ez által a meg-

¹⁾ Az erd. kir. kormányzék levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Com. Josephi Kemény: *Miscellanea* fasc. 9. litt. 9. 465. l.

³⁾ Az erd. kir. fiskus levéltárában levő eredetiből.

halt fejedelem debreczeni híveinek adott az iránti útasítás: miként kísérjék a holt testet Budáról Debreczenbe, Bányabikre és Radnóthra. »A méltóságos herczegasszony — így szól azon útasítás — a testet Budáig hozatja és eddig meg is indította; úgy siessenek hát a debreczeniek, hogy legalább febr. végére Budán lehessenek; a testet azon lovakkal és szekérrel, melyen van, kezek alá vevén, indítsák Debreczen felé, holott lovászmester Meleg György az Erdélyből kivitt két nyugodt lóval várja őket, és megváltoztatván a bécsi fáradt lovakat, a testet hozza tovább, s a bécsiket kézen vezessék. Debreczenben tudakozzák meg a postán a herczegasszony test-kísérőknek szóló levelét; ezt tegyék Budán is, mert a herczegasszony oda is ír útasító levelet; innen induljanak Bányabik felé; az akadályok elhárítása végett a tisztectől és commendánsoktól jó útleveleket szerezzenek; a költségről gondoskodjék Debreczenig Meleg György, Budáig Pap Sámuel, hiteles lajstromot vive róla; ha pedig Debreczenből Meleg is elmegy Budára, hagyjon a Trombitás László kezén elegendő költséget . . . Aláírva O.¹⁾ Keszey János az ő herczegsége főkomornyikja m. pr. és Récsei István kegyelmes asszony ő herczegsége jószágainak praefectusa m. pr.«²⁾ Radnóthról azonban a fejedelem teste az almakeréki templom segrestyéjébe vitetett s mint Marienburg 1806. írja: »1724. meghalt nejével együtt csak kevés évvel az előtt — vor wenigen Jahren — temettetett el egész csöndben, miután mindketten több évtizedekig várakozva egy ünnepélyes eltemetésre, a kijelölt segrestyében temetetlenül voltak.«³⁾ A midőn halála után egy évvel a fiskus megszakadás czimén az Apafi-birtokok még megmaradt részét: Ebesfalva, Szász-Ernye, Hondorff falukat s Domád egy részét Küküllővármegyében, Rudaly és Szász-Ujfalu birtokokat Fejérvármegyében elfoglaltatta s azokba magát beigtattatni kívánta, tiltakoztak ellene 1.) neje, gróf Bethlen Kata, 2.) a Bethlen

¹⁾ Olvasandó: *Ovdri Keszey János*, lásd: *Török-Magyarokori Tört. Emlékek*, IX. köt. 328—329. ll.

²⁾ Látható az *Okleveles Függelék* LXXV. száma alatt.

³⁾ Lukas Josephus Marienburg: *Kleine Siebenbürgische Geschichte zur Unterhaltung u. Belehrung*. Pest, 1806. 139. l.

nemzetség, 3.) Szászváros községe a *Heves-Határ* című határ-részért, 4.) gróf Gyulai József fennebb már említett 2400. m. for. tartozásért.¹⁾ De úgy látszik, hogy neje mégis azok nagyobb részének birtokában maradt, mert a midőn 1724ben meghalt, s a fiskus másodszor tett kezét Ebesfalvára és Almakerékre és azt elfoglaltatta, az ellen már most csak a Bethlen-nemzetség tiltakozott, azonban részben ismét eredménytelenül, s csak sokkal később sikerült a Bethlen Miklós cancellár utódinak a II. Apafi által haláláig birt radhnóthi uradalmat tulajdonukká tenni.

Megdöbbszentően tanuságos műve a népek felett örökdő isten igazságának, hogy Erdély azon kitünőbb férfiai, kik a XVII-ik század végső és a XVIII-ik század első két tizedében az ország sorsának főfő intézői voltak, csaknem mindnyájan hirnevőkben s javaikban megromolva, rendkívüli halállal multak ki. Teleki elárulta I. Apafit és hazáját, aláásta az erdélyi fejedelemséget, és ime csapatai őt a csata hevében elhagyták, s Thököly sergének lovai patkója alatt vesztette el életét, ártatlan családja tagjai hosszasan bántalmazások és üldözés tárgyai voltak; hűtlensége díját fiai hijában kérték, életében szabad és nem szabad úton szerzett hétezer gyra aranyát,²⁾ ezüstét s kincses tárháza mesés gazdagságát elfoglaltatta Rabutin, s az elsőből a Szebenbe szorult császári érzelmű erdélyieket védő katonaság számára pénzt veretett³⁾. II. Apafit főleg Bethlen Miklós ejtette el a fejedelemségtől: már a Leopold-hitlivelbe belé oltatta vagy bele oltatni engedte az ifju fejedelem és az erdélyi választó-fejedelemség lassan ölé mérgét; láttuk, mily makacs harczot küzdött ellene, javaitól, címétől, fejedelmi székétől és jogától megfosztatása végett, sikerült is őt és hazája jogát s vele szép hirnevét s politikai jellemét megsemmsíteni; gúny és gyűlölet tárgya lett Erdély legnagyobb tehetsége, egykori Alcibiadese; mikor győzelmét már hitte, egy emlékiratot készített Erdélynek a forradalomtól megmentése s az uralkodó-

¹⁾ Jos. Comitis Kemény: *Diplomatarium Transylvanicum* XII. köt. 113. lap.

²⁾ *Történ. Eml. Gr. Bethlen M. Önéletirása* II. köt. 367. l.

³⁾ Szilágyi Sándor: *Erdélyország Története tekintettel művelődésére.* Pest MDCCCLXVI. II. köt. 402. l.

háznak kibékítése érdekében, s ime éles esze nem jól ítélte meg a helyzetet, az irat Rabutin kezébe, s ennek alapján ő fogságba került; elfogták, 11.¹⁾ elvesztette szabadságát, tiszttét, díszjeleit, személyét illető minden vagyonát, hosszú fogsága alatt mindene elpusztult, háza és családja árvaságra jutván összeomlott, megszabadult II. Apafi halála évében 1713. meghalt teljes elhagyatottságban Bécsben 1716. octob. 27.²⁾ Két szerencsétlen, feldult életű ember volt ez időben a császári birodalom fővárosában, az egyik: a trónvesztett II. Apafi s a másik, a ki e vesztés főszerzője volt, gróf Bethlen Miklós. Apafi nyomorult inségre jutását már rajzoltam, Bethlenét néhány sorban ő maga meghatóan írja le könyörgő levelében, melyet azon császári ház egyik uralkodójának adott be, melynek ő oly drága és nagy szolgálatokat tett, csaknem egy fejedelmi széket adott, és melynek örökké tartó kegyében ő oly soká és erősen bízott. 1708. jun. 8. I. Józsefhez irt levele ezen helyére vonatkoznak szavaim: »Oh legkegyelmesebb császár! egész házam oly pusztulásnak van kitéve, a mint egy sincs más Erdélyországban! Személyem oly mélyen sülyedt s porig megalázott, mint senki másé a hazában! ³⁾«... Még volt egy feldult ház, a II. Apafié, mert az kegyetlen sorsának áldozata lett, sok százados nemzetsége életfájának gyökere is kipusztult vele a magyar nemzet közül. Bánffy György a kormányzó, II. Apafinak fi- és nő-ágon rokona s szerencsétlenségének mégis egyik eszköze: kormányzóságát állandósítani kívánja minden áron, az alattvalói hűségi esküt felsőbb parancsra a fejedelemmel teljes kora elérése előtt ő téteti le, azon kormányzék elébe állítatja, melynek őt a fejedelemségre nevelni s jogait védnie kell vala; hazájából eltávolításában ő a főtenyező; azon kamarai bizottságnak, mely az erdélyi fiskusi jóknak Apafitól és más magánosoktól visszaszerzésére volt kinevezve, elnökségét neki adták s ő elfogadta, Bethlen a másik

1) Szilágyi Sándor: *Erdélyország Története tekintettel művelődésére.* Pest MDCCCLXVI. II. köt. 401. l.

2) Harteneck, *Graf der Sächsischen Nation und die Siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit 1691—1703.* I. könyv. 43. l.

3) Harteneck, *Graf der Sächsischen Nation* » » »
Parteikämpfe seiner Zeit I. könyv. 44. l.

szintén vérrokon pedig bíró volt abban, elébe állítják rokonukat s birtokvesztésre ítélik.... A koczka fordul.... A marosvásárhelyi országgyűlés nem sokára mint a haza romlásának főokozóját épen így törvény elé állítatni végezte őt is, s e rüt megbélyegzést alig élte túl két évvel, 1708. a kormányzóságról lemondott, fiának hivatalt szerzett, családját a császár oltalmába ajánlotta, mit az kegyelmesen meg is ígért, s 1708. nov. 1. már meghalt; halálát fiai irták meg a császárnak, ki e véletlen halál felett mély részvétét fejezte ki, s egész kormányzósága ideje alatt őt különös hívének vallotta.¹⁾ Zabanius (később Hartenecki Szász János) a szász ispán, hatalmas titkos védője Leopold ügyének s hátramozdítója a II. Apafiának, Bethlennek és a magyaroknak erős antagonistája hohérbárd alatt vész el, kiről saját szász honfitársa, Binder Mihály, halálakor ezt irta: »1703. dec. 5. fejét vették Hartenecki Szász Jánosnak, a ki római szent birodalmi lovag, szász ispán, szebeni királybíró, a felséges kir. főkormányzók tanácsosa volt, nagy és bámulatos elméjű ember, de önhasznát kereső, szegények üldözője, papok gyűlölője; rosszul élt, jól halt meg; úgy élt mint oroszán, úgy halt meg mint bárány, alázatos fohászok közt, rettenthetlen hősi lélekkel, benső, de késő megbánás után.«²⁾ Csak gróf Apor István halt meg rendes halállal 1704. annyi vagyont gyűjtve, annyiról téve végrendekezést halálakor, mint Bethlen Gábor fejedelem halála után senki Erdélyországban,³⁾ és az Apafi erős híve, az erdélyi országgyűléseknek hosszú évek során ellenzéki vezére, a bajnoki lelkű gróf Pekry Lőrincz is a harc folyamában halt meg Máramaros vármegyében 1709.⁴⁾.... Elmondhatni, hogy a kiket e vészes idők szültek s magasb állásra emeltek, egymásután mind föl is emésztették: elvérzettek vagy elhaltak, s elvérzett, elhalt velök s részben általuk a szerencsétlen haza és alkotmánya, elveszett örökre az erdélyi magyar nemzeti fejedelemség.

*

*

*

1) Az erd. udvari cancellaria levéltárában levő eredetiből.

2) *Harteneck, Graf der Sächsischen Nation* sat. II. könyv, 456. l.

3) Szilágyi S. *Erdélyország Története* sat. II. köt. 402. l.

4) » » » » » » » 409. l.

II. Apafi Mihály születése évétől, 1681-től haláláig, 1613-ig három évtizednél egy pár évvel alig tölt el több idő. Siralmasabb és tanulságteljesebb korszak nem sok van ennél nemzetünk életében. E gyász és tanulság részleteit visszatükrözik már maguk az elsorolt tények, a rajzolt események és a kornak irányt adó, az ország ügyeit és nemzetet vezérlő férfiak tettei, lelkülete és jelleme. De én megigérttem összefogva a főbb momentumokat, egy általános körrajzban s a bennök rejlő tanuságot a lehetőségig concrét alakban terjeszteni az olvasó elé.

Midőn Teleki Mihály titkos szerződése még — a mint látszik — tudva nem volt, de annak alap-pontozatai és az abban tett kölcsönös segélynyújtás következtében I. Apafi és az ország azon vette észre magát, hogy számára a törvényt Szebenből Caraffa tábornok dictálja: Bethlen Miklós, Telekinek észben egyedüli versenytársa, a nagy szerencsétlenségtől megdöbbenve a haza megmentésére irányult nézeteit amaz ismeretes Emlékiratában: »*Moribunda Transylvania ad pedes Sacratissimi Imperatoris Leopoldi projecta*« foglalva össze, a császárhoz benyújtotta, kérve: engedjen teljes szabadságot arra, hogy ő és a rendek a haza állapotját atyai gyógyító szemei elébe terjeszthessék s ha még törvényeikben orvos szer van, azt alkalmazhassák. Ebben Bethlen a hódító előtt azt az őt és honát elítélő igazságot mondja ki, hogy nemcsak az ő, de minden jók véleménye szerint Erdély bajai külső és rendkívüli segély nélkül meg nem gyógyíthatók; és rövid, de hű rajzát adja az akkori állapotoknak. Ez »Emlékirat« kéziratban sokfelé ismeretes, láthatni bő kivonatban Zieglauer nagy-szebeni m. kir. jogakadémiai tanár egyik művében is,¹⁾ melyből én néhány főbb vonást átveszek.

»Első baja — ugymond — Erdélynek a török és tatár szomszédság, melyek betörésének minden pillanatban ki van téve, az útszorosok nyárban mindenütt nyitva vannak, az ország hadserge és határszéli őrsege nem sokat érnek, mert azok nem várakat, városokat bevenni, hanem zsákmányolni jönnek. Ehez adandó a német katonaság és erdélyiek közötti

¹⁾ *Harteneck, Graf der Sächsischen Nation* I. könyv 7—13. ll.

bizalmatlanság is; a haza népe rosz szívvvel nézi, hogy a császári fegyveres erő behuzódik az erősségekbe, városokba s megengedi, hogy a tatár a népet ölve, a falukat felgyujtogatva és kirabolva szabadon bebarangolja az országot. Második baja a mostani fejedelem tulságos szelidsége, a ki az igazgatós ügyeit kezéből már több évek óta kiengedte, s hamis hírek terjesztése, árulások, összeesküvések, szóval hosszas évek átkos belső polgárháborui által kifárasztva, a vénségnek és betegségnek is hozzájárulása miatt már-már nem tudja, istenen kívül kihez forduljon. Innen a főrendek öldöklése, hebörtönzése, számkivetése, a hazából kiűzése, hűségi kötelezvényre szoritása, kezesség alá vetése és hasonló myriád rosz és gonosz elkövetése! A törvények fel vannak forgatva, a nemesség elnyomva, a nép kimerült, minden áru tárgyává lett, a köz-kincstár üres, hasztalan és veszélyes összeesküvések és beháboruk vannak napirenden, a hajadonok anyjukhoz hasonlók; a fejedelem cancelláriájának az ország igazgatásában nincs befolyása, a béke és közjó minden eszköze elhanyagolva, vagy késedelmeskedés és tehetség nélküli embereknek nehéz állomásokra alkalmazása által minden összerontva, vagy kibonyolítatlan zavarokba sodorva. A fejedelem nevében egyes hatalmasok intézkednek, maga az országgyűlés is, melynél van a népfelségi jog, csak ezek féktelen nagyravágyásának eszköze: saját testvéreiket, gyakran az ártatlanokat lelkiismeret ellen, fenyegetéssel, félelemből s más mesterséges úton kicsikart szózatolással hűség telenség vétkeiben marasztalják el, fő- és jószágvesztésre ítélik, tisztességétől, becsületétől, hivatalától és vagyonától megfosztnak ártatlanokat oly kegyenczek kedvéért, a kik e birtokokat s hivatalokat már jó előre felkérték. A törvényszékekben együtt ülnek a bírák és tanuk, mint vagyonra éhezett hollók, s a magok érdeke szerint hoznak ítéletet, úgy, hogy a törvények istentelen megszegésének farkasát a közakarát és a fejedelem s haza javának báránybőre fedezze, s azok, a kik ártatlan embereket gonosz úton és mesterséggel tömlöczre vettek, azok javait és méltóságait a rendek határozatánál fogva örökölhessék. A hatalmasok gyakran és gondosan kiszámítanak oly adókat, mikre ő magok adtak okot, a szegény országgyűléssel a béke és jó egyetértés kedvéért elfo-

gadtatják, s azután felszedését a nagy urak és nagy zsarnokok magukra veszik s kereskedést üznek vele.¹⁾ A törvényeket egyik-másik kegyelt ember javáért hozzák s egy-két év múlva ismét eltörlik vagy hallgatással mellőzik. És mindezt a szelid fejedelem neve alatt művelik, a rendek és fejedelem, sőt az isten igazságának elrettentő gúnyjára.

»És így áll fenn Erdély egykori szép democratiai álladalma már 15 év óta: az aristocratiának, a melyet a fejedelem tanácsosai tesznek, nincs még a maga biztonsága, mert mint Prometheus szivét a mesében keselyük tépik: úgy marczangoltatik az is belső viszátkodás, egymás gyanúsítása és bizalmatlanság által; ismervén a fejedelemnek a hamis feladások iránti hiszékenységét, félnek még a közjóra is valami helyes tanácsot adni, és a mit a rendek és belső tanács törvényesen meghatároznak és elvégeznek, egyik-másik emberke fülbesugásával minden jök fájdalmára s az álladalom kárára felforgatja.

»Harmadik baja az országnak, a mit azonban a császári felség könnyen elháríthat s a mit az ország kér is, a katonaság szabadossága. . . . Ezek e vonagló álladalomnak bajai, a miknek orvosoltatását Bethlen a császártól várja s ennek módjára nézve öt pontban mondja el nézetét, hogy t. i. 1.) szabadságaikat s különösen a vallás-szabadságot a császár tartsa meg; 2.) senki személye vagy vagyona meg ne bántassék; 3.) az ország reformálása a törvények s az igazság szerint engedtessek meg; 4.) a reformok létesítése végetti biztonság iránt a tábornok legyen útasítva; végül kijelenti, hogy terve nem pártütés fejedelme ellen, csak az iránti erős meggyőződésének kifejezése, hogy hazájának orvosa csak Leopold császár lehet.«²⁾

Avagy nem természetes-e, hogy a midőn Leopold ily tisztán és minden kételyt kizárólag kimutatva látta a legilletékesebb férfitől Erdély közálladalmi, politikai, társadalmi és erkölcsi állapotainak ezen tarthatlan rothadtságában s az ország és álladalom összeomlásra és pusztulásra elkészülve

¹⁾ Látható az *Okleveles Függelék* XII. sz. alatt.

²⁾ *Harteneck*, . . . a fenidézett lapokon.

létét, minden egyébire gondolhatott, csak arra nem, hogy ily rogot támogasson; az a monarcha, a kinek országszerzési vágyaf s birodalma határait majd minden kelő nap nevelte, a ki Magyarországot csak az előtt egy évvel füzte feloldhatlanul többi országaihoz. De Bethlen Miklós ezt nem látta át, a megkötött kezű Teleki Mihálynak nem lehetett átlátni, s így folytatták ők tovább is az alkudozások, inkább kegyelemkérés politikáját mindaddig, míg a haza régi szabadságát elvesztette.

Telekinek és Bethlennek e helyett sokkal korábban, mikor még idejök volt, egyesülni kellett volna s hatalmas befolyásukkal a fejedelem személye körül egyesíteni az országot, belülről megindítani egy egészséges újjászületést, az országos önregeneráció művét, eltávolítani az udvar és kormányzás egész köréből a romlás fennebb rajzolt elemeit, begyógyítani a törvényhozási és igazságszolgáltatási sebeket, a közjövdelmeket és fejedelmi kincstárt tiszta kezekre bizni s megerősíteni, az ország bünnös szándékossággal elhanyagolt védelmi erejének új lendületet adni, felkölteni a nemzetben a haza önállása, alkotmánya s a közboldogság iránti meleg érdekeltséget, az önbizalmat föléleszteni, egy jobb jövő iránt a megingatott közhitet és tudalmat helyreállítani, szóval: magukból kiindulva, önjerejökön kezdeni meg s hajtani végre az ország reformálását, megemlékezve amaz állampolitikai örök elvre: csak az a nép és ország jogosult önálló és szabad államlétre, mely annak föltételeit megszerezni s magát az emberiség nagy céljai szerint a szabadság érdekeinek megfelelő módon kormányozni képes. Kegyelemre szorult államnak és népnek nincs létjogosultsága.

De ők másképen tettek. Ők kiválóan magukat, nem a haza közérdekét szerették és védték, eltávoztak az alkotmány egyedül biztos talapzatáról, elhagyták sőt megrontották fejedelmöket, folytatták az általános corruptiot, minden téren más-más alakban. A társadalom mind tovább romlott, a haza még mélyebbre sülyedt. A Bethlen korrajza hú képét adja az I. Apafi-Teleki korszaknak, s midőn ezek elhaltak, Bethlen Miklós, Bánffival, Aporral, Zabanius Jánossal és Sárosyval egyfelől, másfelől Caraffa és Absolon, Veterani és Rabutin, Kmsky és Harrach császári udvari emberekkel Erdélyben épen oly, sőt sok tekintetben még ziláltabb közállapotokat és politikai s

társadalmi viszonyokat teremtettek. Az olvasó igazolva látandja ítéletemet, ha visszaemlékezik az ezen *tanulmány*-omban s előbbi *közlés*-eimben eredeti oklevelek és más adatok alapján elmondottakra. Ha erkölcsi tekintetben rút volt Teleki kétszínűsége és árulása — mire az *Okleveles Függelék* új bizonyítékokat mutat¹⁾ — benne egyedül bizó fejedelme, fejedelemasszonya és új hazája ellenében, holott azoknak köszönhette vagyonát, magas hivatali állását, terjedelmes szép családját, melyből idővel, az ország egyik legderékabb nemzetsége vált, atyjafainak a fejedelem és ország javaiból fölségitetését²⁾, ha lesújtó az igazság kimondásának ama kénytelensége, hogy e korszak közromlottságaért, Erdély tenger szüvedéseiért sőt választó-fejedelemsége elvesztéseért általában és legkiváltan Telekit teszi felelőssé a történelem: bizony nem kevesebbé bántja a közerkölcsiséget s megrovásra méltóvá teszi gr. Bethlen cancellárt II. Apafi ellenébeni eljárása, titkos és nyilvános cselvetéseinek és üldözéseinek azon hosszú sora, mely azt, mint szülőitől, rokonitól megfosztott árvát, a fejedelmi jogtól, méltóságtól, egy ideig ifju hitvesétől, honától, vagyona nagy részétől, egész élete szívnyugalmától s végre a remélhetett örökösöktől is megfosztotta. Bethlen *Önéletírásában* védi magát egy pár tényével, miket azonban mint I. Apafi esküvel kötelezett titkos tanácsosa és Bécsben járása előtt tett; a mik azután következtek, egyenesen vagy közvetve mind Apafi vesztére voltak. Már megválasztásakor az azt formai tekintetből gáncsolók közé tartozott, a Leopold-hitlevélbe csak egy gyöngye fonalszálát igtatta be a fejedelem megválasztásáról szóló törvény határozott rendeletének, mely neki az erdélyi fejedelemségben való következési jogot világosan biztosította; a kormányzóságra nézve kikötötte, hogy e tisztet ne az arra jogosult ifju fejedelem, hanem a védúr német császár nevében vigye az illető, feledve az 1684-ki idézett törvény az iránti világos intézkedését, feledve, hogy Teleki halála után II. Apafi nevében kormányozott az államtanács; határidőül

1) Látható az *Okleveles Függelék* XXXVII. és XXXIX. számait a) b) c) betűk alatt.

2) Látható az *Okleveles Függelék* XI. száma s a) b) betűi alatt.

sem a fejedelem 20 éves életkora elérését tétette, a minek pedig ő jól tudta ugy jogosultságát mint szükségességét, sőt azt minden évben változhatónak formulázta; s nevezetes, hogy azon előrelátó férfi, kinek minden ügyét illető írásai gondosan megtartva s csomagokba rendezve voltak levéltárában, e hitlevél általa készített eredetiét *Önéletírás*-ában elveszettek irja, a mi pedig egyedül igazolhatná eljárását minden irányban. Az országgyűlés másképen gondolkozott, az még 1691. is az V-ik t. cikkben az ifju fejedelem mellé a fejedelemségi jogfolytonosság tekintetéből három tanácsost rendelt, 1692. pedig érdekében Bécsbe új követséget küldött, mely ha az ország közakarátát és a fejedelem törvényben gyökerező jogát gr. Kinsky előtt erőteljesen hangsulyozza¹⁾, Alvinczy egy pár szép jószágról költ adománylevéllel nyelvét ilyen hamar le nem kötötte²⁾, Zabanius János pedig az udvarnak meg nem sugja, hogy Alvinczy csak a Calvinista-párt követe³⁾, hogy a római katolikusok nincsenek Apafi mellett, a százszok pedig egyenesen ellene vannak s nem is irták alá a rendek által az ő megerősítése érdekében adott írásbeli biztosítását⁴⁾, kétségkívül más eredménnyel jö le Alvinczy is. Ezután csapásra újabb csapás következett Apafi életében: Leopold kifogást tett házassága ellen az éretlen kor és gyámi joga szempontjából s rá csakhamar a hűségi esküt éretlen koru gyámoltjával mégis letétette, Bethlen a cancellár engedelmességet ígértet vele az esküben azon kormányzéknek, melyet a törvény, szerződések és hitlevél neki mint leendő fejedelemnek szolgálatára rendeltek, és Bánfi s Bethlen a két atyafi, nem szabadkozik ellene, nem figyelmeztetik a császári felséget, hogy a gyámsági kötelesség és jog sem ajánlva, sem elfogadva nem volt, hogy az ily eskü teljes életkorúságot kíván, hanem sietséggel végrehajtják az ország rendei tudta s javallása nélkül a végzetes parancsot. Apafinak a cím- és rangkérdésben való mély megaláztatása,

¹⁾ *Harteneck* Zieglauei jogakadémiai tanártól I. könyv 53. 87—88. ll.

²⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* Gr. Bethlen M. *Önéletírása* II. köt. 143. l.

³⁾ *Harteneck* Zieglauei jogakadémiai tanártól I. könyv 52. l.

⁴⁾ „ „ 53. l.

kormányzék elébe idéztetése, fogarasi várának s birtokainak Szathmárral kényszerüleg elcseréltetése, honából oda átköltöztetése, elvett birtokai árának ellenei kezébe útalványozása, a szászok s mások között kiosztása botrányosan sérti sőt megrontja a személyi szabadságot, meg a birtok szentségét és a törvényt. Kinsky gróf II. Apafi Bécsbe küldetését rendelte Bánffinak és Bethlennek, s ők végrehajtották védelemre alkalom nyújtás és minden visszairás nélkül. Bethlen két helyen is ártatlannak írja *Önéletírás*-ában Apafit: ha a volt, miért üldözte őt, miért sugdosódott ellene az udvarnál, hogy maga és tisztjei őt fejedelemnek nevezik, nevét, képét kalendarium elébe teszik? mire való volt az erdélyi udvari cancellariához irt levelében Thökölyt *Vice-Apafinak* nevezni? ¹⁾ miért közlött az udvari kamarához irt bizalmas levelében Apafiról oly dolgokat melyek csak az udvar gyanuját élesztették irányában? Radnóthot gróf Bethlen titkon kérte fel a császártól, azután törvénszékét állíttatott fel az ily jök visszaperlésére, és elnökévé lett gróf Bánffi, egyik bíró maga Bethlen, vádoló gróf Apor, sőt eddig hallatlanul, honfui hite és esküje s az általa eszközölt *Hitlevel* 11-ik pontja ellenére Bécsben — a hazán kívül — felállítani ajánlott kiküldött bíróság — Delegatum Iudicium — elébe vitette a hazai birtokjogi ügyet. A Thököly-birtokokat Bécsben szőtt titkos csellel Apafi megromlására kívánta megszerezni a cancellár; Husztot inkább elmint megvették a fejedelemtől s ezt is Bethlen kérte fel ²⁾ — mint ő maga írja — nem jó szántából, hanem Kleiuburg komája ajánlatára. De én felkérő levelét idéztem, az ellenkezőt tanusít.

Ily tetteknek más rugója nem lehet, mint önzés és a császári udvar kegyének megnyerése, mit teljes mértékben birt is gróf Bethlen. Legelső Bécsben létekor arany lánczot kapott Leopoldtól s a máramarosi főispánság iránt biztosítást, sőt, mint Caraffa mondá, vállaira akarták tenni egész Erdély kormányzása ügyét, s csak esküje nem engedte meg, hogy elfogadja; hogy vágyott rá, mutatja 1691. meg nem választásáért

¹⁾ Látható az erd. udv. cancell. egy 1696-ki eredeti levelében.

²⁾ *Magyar Történelmi Emlékek . . . Gr. Bethlen Miklós Önéletírása* II. köt. 143. l.

való boszankodása. E volt oka, hogy Bánffira mindvégig neheztelt, kissebbitni és kissebbitve látni szerette, tekintélyét s állását a hol lehetett gyöngítette; később más ajándékokat s grófi rangot kapott melyről szóló királyi kegylevélben a császár azon feltűnő nyilatkozata van, hogy Bethlent követségében s a császárnak tett szolgálataiban mindig hazája különös java vezérelte. Ez azt gyanítatja, hogy Bethlen ugy grófi diplomája mint e kir. leirat szerkesztésében is részes. Ő az erd. főhadi parancsnokokkal többnyire jól volt, Absolon Dániel, a ki 1672. a bujdosók követe volt Konstantinápolyban, ezután Apafi híve s most Leopold császár fő tanácsadója az erdélyi ügyekben, neki benső barátja volt, a ki vele az udvar titkait előre tudatta s tanácsát a nagyobb dolgokban kikérte, gróf Kinskyvel s a bécsi udvari kamara elnökével szívélyes viszonyban állott, Szentkereszti az erdélyi udvari alcancellár mindenben kész híve, Leopold császár nagy pártfogója volt; ő mindeniknek szolgálatokat tevén, vizsonzolgálatra számítani mindenikkel szemben jogosítva volt. Azt, hogy ő mennyire kereste az udvar kegyét, két fontos körülmény mutatja, az *egyik*, hogy az Apafira nézve 1696. az udvartól leküldött négy pontu jogfosztó és megsemmisítő parancs végrehajtására a császár neve megkiméleseért gróf Kinsky kérésére vállalkozott, a mivel Apafit is, de az országban hitelét is teljesen elvesztette; *másik*, hogy az ő maga által az ország régi állapotja, törvényei és kormányzasi formája biztosítása végett kieszközölt *Hitlevél* még az ő életében csaknem minden pontjában — a bevezető résztől a berekesztésig — megváltozott: egy része elavult a nélkül, hogy életbe lépett volna, a más elmellőztetett, a harmadik tetszés szerénti magyarázat által erejéből ki lón forgatva, a negyedik csak félig teljesült, s a polgári kormányzás egész jogösszege a parancsnokló tábornok és a mellette levő császári biztos kezébe ment át, a törvényhozás és igazságszolgáltatás annak eszközeivé törpültek, az ország minden régi intézményei felforgattattak, és Bethlen Miklós, a nagy befolyásu főúr és kormányember azok védelméért — behizonyíthatólag — soha a császaral ellentétbe nem jött.

Ezt az egész korszakot két nagy küzdelem jellemzi, *egyik* a bécsi udvaré, irányozva II. Apafi fejedelemségének

megsemmisítésére s az ország kormányának a német tartományok mintája szerinti átalakítására; *másik* a gróf Bethlen Miklósé, melynek titkos célja a hatalomnak benn a hazában és az udvarnál az ő kezében egyesítése, s ehez képest az udvar céljaival öszhangzólag II. Apafinak fejedelmi jogától elejtése, birtokainak s kedvező esélyek mellett az erdélyi kormányzásának megnyerése. E kettő körül forgott ez időben a kis ország egész tartományi — többé nem állami — élete, a két fő cél szolgálatában állottak az intézmények és emberek, erre központosult a közkormányzat és igazságszolgáltatás, ehez volt kénytelen alkalmazkodni még az országgyűlés is, melynek főtárgya nem az ország belügyei, hanem adókövetés, katonaelszállásolás és élelmezés, a fiskus jöszágai visszaszerzése volt, nem azért, hogy a kincstár gyarapodjék s a szegény nép adója apadjon, hanem hogy a hatalom embe-reinek kiosztassanak. A fiskusi jövedelmeket most is a tanácsurak és szászok vették ki, mint Teleki idejében, adtak a császárnak a mit adtak, de magok meggazdagodtak; a kik az udvarhoz követségre jártak, üres kézel nem tértek vissza, hanem aranylánczot, grófi s bárói czímet, két-három hivatalt, gyakran jöszágadományokat hoztak magokkal, úgy, hogy az időben majd minden nagyobb erdélyi nemzetség grófságot és báróságot nyert, a szász patriciusok lovagságot és armalist, s a czímkórság úgy megmételtyezte az elméket, hogy a Bethlen-nemzetség kérelmet adott be az udvarhoz a régi törzsü nemzetségeknek az ország más polgárai sőt a tisztviselők felett is elsőség-adás iránt, csak az ország közügye volt gyámoltalan állapotban, csak az adozó nép sorsa maradt most is a régi.

E korszak teljesen hasonló az elébbihez, a cselekvő egyének mások, de cél és eredmény ugyanaz: haldokló alkotmány, kiszívott, pusztuló ország, gyöngülő s folyvást hanyatló nemzet....

S ha e sok szerencsétlenségnek, mi Erdély fiait együtt és külön e válságos időkben érte, s a minek következtében az ország alkotmánya és fejedelemsége elveszett, okait nyomozzuk, itt is azokat velünk született, vérrel öröklött, ősi eredendő büneinkben találjuk fel, mely bünök: a pároskodás-

a tehetségnek és hatalomnak saját vérünk birtokában is irigylése, mindenkinek uralkodni, elsővé lenni vágyása, magán érdeknek a közjó fölébe helyezése, elvadult szenvedélyeink uralma alatt a legszentebbről is megfélekedzés. Ez a mi nemzetünket sujtó örök átok, ez hazánk és népünk oly gyakori válságos bajainak egyik kiapadhatlan forrása.

És csodálatos, hogy a mikor egymást csaknem elgázoltuk, legjobbjainkat egyenként megsemmisítettük vagy mások által megsemmisíteni engedték, mikor már veszteni valónk nincs, s a haza vérben és porban fekszik, rendesen külső segélyhez, a győztes hatalomhoz folyamodunk, kegyét kezdjük keresni minden áron, meg hunyászkodunk előtte mint a bárány, szolgálatába állunk, eszközül adjuk magunkat neki jóra és rosra, másokért és önhazánk valódi érdekei ellen egyiránt. Mert történelmileg bebizonyult igazság, hogy minden időben, minden létkockázttató válság alkalmával az idegen hatalom a mi leigázásunk, alkotmányunk elrontása, hazánk intézményeinek felforgatása, sőt még a politikai bünösök kitudása és megbüntetése iránti czélját is legtöbbször mi általunk, vérünk s nemzetünk kebeléből kikerült eszközök által vitte ki és érte el. Soha nem kísérelt meg ellenünk senki semmi olyat, a minek mi közülünk végrehajtót — kémet vagy vak eszközt — egy vagy más úton szerezni ne tudott volna.

Avagy nem meggyőző példa-e erre e *tanulmány* épen most elbeszélt tárgya? Négy nagy alak magaslik ki 1657-től kezdve 1713-ig Erdély összes fejedelmei és fejedelmi jelöltjei közül, kiket az olvasó már ismer, a kik különböző úton és eszközökkel, török vagy német védnökség alatt, de mind egy célra, Erdély bizonyos mértékű alkotmányos önállása megmentéséért küzdöttek; de a nemzet egyik mellett sem tudott tömörülni nem annyira az elvek különbsége, mint fiainak nagyravágyása, vallásos és nemzeti gyűlölködése, pártos szelleme és önérdekhajhászása miatt. Ott volt törvényesen választott és megerősített ifju fejedelme is, a ki mellé sorakozva s őt egyesült nemzeti akaraterővel őszintén és híven támogatva, a haza alkotmányos szabadságát a habsburg-ház alatt is megtartani lehetett volna. De az elébb érintett okok ezt is meg-hiusították. Erdély akkori államférfiai elfeledték azt, hogy

egy nemzetnek valódi ereje fainak szoros egyességében, jellemzilárdságában, erkölcsaik és politikájok önzéstelen tisztaságában áll. Ez azon egyedül biztos alap, melyen az álladalom fennállhat. A hazának erőt a hazafiak erkölcsi ereje ad, az idegenekben a jog tiszteletét egyedül ez költi fel. Egy ország közérdeke védhetőbb közös erővel, mint az egyéné különleg; míg amannak vég győzelme egyesített akarat és kitartó küzdelem mellett, ha nem bizonyos is, de hihető: az egyén vesztesége a közügy elbukásával mindig kétségtelen. Ha gyengéknek, önzőknek, megvásárolhatóknak vagy megfélemlíthetőknak mutatják magukat a nemzet vezérletére hivatott férfiak, vége az erkölcsi alapnak, nem érzi a nemzeti érték és tisztelet mérséklő hatalmát a terjeszkedő külső hatalom a hon alkotmánya iránt, a legelső kedvező alkalommal megoszlatja az erőket s az aláásott álladalmat létjogától fosztja meg. Míg ha a nemzet jobbjai a közügy nagy érdekei és a törvény mellett rendületlenül megállnak, s azt, a mivel a hódító a hazának és nemzetnek tartozik, nem maguknak fizettetik ki és adatják vissza kegyelmi adományokban, lehetlen, hogy az igaz ügy élébb-utóbb ne diadalmaskodjék.

S ha a midőn nemzetünket nagy megrázkódások érték, midőn létét kockáztató megpróbáltatásoknak volt kitéve, és a sorsa feletti uralmat önállása s alkotmánya ellenei kerítették birtokukba, ezen időszerénti győzők akár a politikai bölcsesség, akár az erkölcsi erő nagyobb összegét bizonyították volna be a leigáztatás tartama alatt, mint a miénk volt, melylyel mégis legyőztünk, ha elszomorító is, némileg vigasztalásunkra szolgálhatna; de sem az egyik, sem a másik, soha nem volt tanúsítva: az ő erejük mindig a mi szétvonó vizsgálódásainkban s önmagunkkal való belső meghasonlásunk által előidézett gyöngeségünkben állott, meghódítani, újat és állandót alkotni sőt csak fenállani is nálunk nélkül soha nem tudtak. Minden legyőzetésünknél láttuk, mihelyt az bevégeződött, mily csekély activ erő sorvasztotta el a mi létünket, meggyőződöttünk arról, hogy ha magyar vezér férfiak és pártjok erejüket nem kölcsönzik ellenfelünknek, soha legyőzőinkké nem váltak volna. És aztán ellenfelünknek nagy fölnye volt mindig felettünk eszélyében, valódi szándékainak ügyes elrejtésében, és

a mi beszédességünk- és könnyen hívésünkben. Mi nem ismerjük Telletrand politikai tanát : »a beszéd arra való, hogy gondolatainkat elrejtjük,« mi mindent kibeszélünk, mindent elhiszünk, mondja azt barátunk vagy ellenségünk — ez a magyar természet gyöngesége. Caraffának a mint Erdélybe jött s a viszonyokkal megismerkedett, határozott nézete a volt, hogy Apafi fejedelemségét el nem kell ismerni, az ország önállóságát meg kell szüntetni s a császári birodalomba beolvasztani ; még is az egyszerű katona éveken át tudta azon hitben ringatni az erdélyieket, hogy ő az országnak és mindkét Apafinak jó akarója. Kinsky maga rendelte Bánffinak és Bethlennek az ifju fejedelem Erdélyből eltávolítását,¹⁾ még is Bécsben fiává fogadta, s hogy neki jóakarója, sikerült elhittetnie. Bethlen cancellárt, e különben ügyes diplomatát minden céljára felhasználta Leopold és az udvari kamara, ígért neki mindent, adott meg lehetséges sokat, s mikor már Apafi teljesen meg volt rontva, az ország elgyöngülve, intézményei átalakítva s így nemzet fentartó ősi erejéből kiforgatva, kormányzó és országgyűlés alá süllyedve, midőn már az ország pusztulásának műfolyama önmagától ment előre, és így Bethlenre szükség többé nem volt : egy kedvező alkalommal elfogatták őt s ártalmatlanná tették egész életére. S még is hány hívő és szolgálatra kész utódja volt még azután s van ma is gróf Bethlen Miklósnak nemzetünk fiai között ?!

Ez eseményekben és reflexiókban azon tanuság rejlik reánk nézve, hogy egy nemzetnek, mely mint állam akar élni,

¹⁾ *Gulácsi Albert* . . . *Naplója* végén a 210—21. lapon. »*Nova Albensia*« cím alatti gúnyversben e két államférfiről és egyik tanácsos társukról e van írva :

Gubernator Transylvaniae :

Nolumus eum regnare.

Nicolaus Bethlen :

Quae nobis haereditas exflilio Isai, nunquid

Omnibus vobis dabit agros et vineas ?

Tovább ismét.

Gubernator :

Peccavi prodendo sanguinem.

Nicolaus Bethlen et Sárosi :

Sangvis ejus super nos.

a diplomatai eszélyt és bizonyos mértékű óvatosságot, a megfontolt és kevés beszédüségét, végre azon mindennek nem oly könnyen-hívést elsajátítani és vérebe fölvenni kötelessége.

Tán nem volt fölösleges Erdély történetének e szakánál annyi ideig mulatnom, mely nemzetünkre nézve egy komolyságra hangoló nagy eseménynyel végződött, mutatva a magyar névnek a magyar királyi székről sok százados ragyogás után letünését. A tiszta nemzeti királyság 1301. vegyes törzsekre ment át, melyek a mohácsi vész után Zápolyában bevégeződtek, átváltozott alakban mint nemzeti fejedelemség Erdélyben még másfél századnál tovább fenmaradva; az *utolsó Apafi* az *utolsó legitim* — bár csak névleges — *nemzeti fejedelem volt*, mit nem sokára 1765-en követett az *utolsó magyar nemzeti nádor*-nak a nagy emlékezetű gróf Batthyány Lajosnak halála, s csak mintegy halvány árnya a régi dicsőségnek maradt fen Erdélyben a magyar kormányzóság 1848-ig, s Magyarországon az országbiróság, egyebet mindent elborított az idők és nagy változások tova zajló árja.
